

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE ÇOCUKLAR

Gülümser Meserret TOPCU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

Osmanlı Klasik Döneminde Çocuklar

Gülümser Meserret TOPCU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Gülümser Meserret TOPCU tarafından hazırlanan “Osmanlı Klasik Döneminde ocuklar” başlıklı bu çalışma, 24.05.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Emine ERDOĖAN ZNL (Bařkan)

Prof. Dr. Mehmet Z (Danışman)

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR (ye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen Ėretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur MRGNLřEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Gülümser Meserret TOPCU

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Mehmet z** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Gülümser Meserret TOPCU

ÖNSÖZ

Çocuklar her zaman çok önemli olmuştur. Aileler çocuk sahibi olmayı arzulamışlar, istedikleri çocuğa kavuştuklarında ise onun yaşamasını ve büyüdüğünde kendine ve çevresine faydalı insan olmasını istemişlerdi. Aileler çocuklarının mutlu, başarılı bir hayat sürmesi ve toplum tarafından kabul edilen bir fert olabilmesi için eğitilmesi gerektiğinin bilincinde olmuştur. Anne ve baba çocuğunu büyütürken, sahip oldukları inanç, gelenek ve alışkanlıkları da çocuklarına aktarmışlardır. Bugün olduğu gibi geçmişte de, iyi çocuklar yetiştirmeleri için, konunun uzmanları ailelere kendi reçetelerini sunmuştu. Çocuğa verilen eğitim elbette önemlidir. Ancak çocuk sadece aldığı eğitimden ibaret değildir kuşkusuz. İçine doğduğu aile ortamı, fiziksel çevre, sosyal ilişkiler de kendilerine ait rolleriyle çocuğun şekillenmesinde rol oynamıştı. Çalışmamızda çocuk aile yapısıyla, yaşadığı çevre ve toplum yapısıyla birlikte ele alınmaya çalışıldı.

Tezin yazılması aşamasında gösterdiği ilgi ve son derece yoğun iş temposu içinde bana zaman ayırdığı için sayın hocam Prof. Dr. Mehmet Öz'e teşekkür ediyorum. Çok istediğim tarih alanındaki eğitimimde beni destekleyen aileme ve Hacettepe Tarih Bölümündeki sayın hocalarıma sonsuz teşekkürler.

ÖZET

TOPCU, Gülümser Meserret. Osmanlı Klasik Döneminde Çocuklar, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Mahkeme tutanakları, Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyahatname yazarlarının anıları ve ahlak düşünürlerinin eserlerine dayanan bu çalışmanın amacı, Osmanlı klasik döneminde çocukların yaşamını olabildiğince tüm yönleriyle ele almaktır. Bu eserlerden yola çıkarak Osmanlı ailesinin, toplumun ve devletin çocuğa bakışı anlaşılmaya çalışılmıştır. Çocuğun doğumundan itibaren ilk yıllarında ailesi, yaşadığı evin fiziksel koşulları, oyun ve oyuncakları, beslenmesi ve giyimi ile sağlığı gibi konular incelenmiştir. Çocuk biraz büyüdüğünde doğal olarak aile dışındaki kimselerle ilişkiler başlamış, mahallede, okulda, iş yaşamında ve törenlerde çocuk ele alınmaya çalışılmıştır. Çocuğun toplumsallaştığı bu dönem aynı zamanda kız ve erkek çocukların farklı çocukluk yaşamaya başladığı dönemdir. Kızların evde devam eden hayatlarına karşın, erkek çocukların evin dışında da oyun, okul eğitimi ve sonrasında iş hayatları vardı.

Osmanlı toplumuna devşirme sistemiyle dahil olan erkek çocuklar da vardı. Osmanlı hakimiyetindeki Hristiyan ahaliden vergi olarak toplanan bu çocuklar devlette asker veya yönetici olmak üzere yetiştirilirdi. Yaklaşık iki buçuk asır devam etmiş bu sistemde yetişen devşirmelerden zeki ve yetenekli olanlar devletin yönetim ve askeri yapılanmasında üst kademelerde görev almışlardı.

Çocuklar her dönemde önemli olmuşlardır. Kuşkusuz Osmanlı coğrafyasında birbirinden oldukça farklı çocukluklar yaşanmıştı. Osmanlı klasik döneminde aileler çocuklarını kendi dini inanışlarına, alışkanlık ve geleneklerine göre yetiştirmeye çalışmış, toplum ise çocuğu koruma, gözetme ve denetleme görevini üstlenmişti. Devlet geleceğinin teminatı olarak gördüğü çocukların haklarını kanunlarla korumuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı klasik dönem, Çocuklar, Aile, Toplum, Devlet.

ABSTRACT

TOPCU Gülümser Meserret. Children in Ottoman Classic Period, Master Thesis, Ankara, 2022.

The purpose of this study, which is based on court minutes, memoirs of travel writers visiting Ottoman lands, and works of moral thinkers are to cover all aspects of children's lives as much as possible during the Ottoman classic period. Based on these works, it was attempted to understand the view of the Ottoman family, society, and state to the child. In the first years of the child's birth, his/her family, the physical conditions of the house where he/she lived, his/her games and toys, his/her nutrition and clothing, and his/her health were examined. When the child grew up a little, naturally relations with people other than the family began, and in the neighborhood, school, business life, and ceremonies, the child was tried to be discussed in this research. This period was when the child became socialized, and at the same time, boys and girls had a different childhood. Despite the girls' lives at home, the boys also had games, school education, and then work lives outside the house.

Some boys were involved in Ottoman society through the devshirme system. These children, who were collected as taxes from the Christian people under Ottoman rule, were raised to be soldiers or rulers of the state. It continued for nearly two and a half centuries, and the intelligent and talented of the devshirme who grew up in this system had served in the upper echelons of the state's governance and military structure.

Children are important in every era. There were, of course, quite different childhood in Ottoman geography. During the Ottoman classical period, families tried to raise their children according to their religious beliefs, habits, and traditions, while society assumed the duty of protecting, observing, and supervising the child. The state protected the rights of children it saw as collateral for the future by law.

Keywords: Ottoman classic period, Children, Family, Society, State.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYINLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ÇOCUK VE AİLE	9
1.1. TÜRKLERDE AİLE YAPISI	9
1.2. OSMANLI AİLE YAPISI	9
1.3. DÜNYAYA MERHABA	13
1.3.1. Anne Sütü ya da Sütanne	15
1.3.2. İlk Yıllar	17
1.3.3. Beslenme	19
1.4. AİLEDE TEMEL EĞİTİM	25
1.4.1. Kız Çocuklar	28
1.4.2. Erkek Çocuklar	32
1.5. DEVŞİRMELER	33
1.6. OSMANLIDA SAĞLIK	38
1.6.1. Çocuk Sağlığı	40
1.6.2. Çocuk Ölümleri	42
1.7. BANYO VE TEMİZLİK	44
1.8. MASALLAR, EFSANELER, HİKAYELER	45
1.9. GİYSİLER	47
1.10. ÇOCUĞUN EVİ	50
1.11. OYUN VE OYUNCAKLAR	54

1.11.1. Oyun Araçları	55
1.11.2. Oyunlar	58
2. BÖLÜM: ÇOCUK VE TOPLUM	61
2.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI ZİHNİYETİ	61
2.2. TOPLULUK ADABI	66
2.3. MAHALLE	69
2.3.1. Mahallenin Fiziksel Yapısı	70
2.3.2. Mahallede İlişkiler	71
2.4. OKUL EĞİTİMİ	74
2.4.1. Okula Başlama	77
2.4.2. Hoca	79
2.4.3. Kızların Eğitimi	83
2.4.4. Dayak	85
2.5. MESLEĞE İLK ADIM	88
2.5.1. Çocuk Emegi	92
2.6. TÖRENLER, KUTLAMALAR VE EĞLENCELER	94
2.6.1. Gölge Oyunu ve Meddahlar	97
2.6.2. Atlıkarınca, Dönme Dolap ve Salıncaklar	100
2.6.3. Diğer Eğlenceler	103
3. BÖLÜM: ÇOCUK VE DEVLET	107
3.1. DEVLET ANLAYIŞI	107
3.2. ÇOCUK KAVRAMI VE ÇOCUKLUĞUN SINIRLARI	108
3.3. OSMANLI MAHKEMELERİ	111
3.4. ÇOCUKLAR MAHKEMEDE	112
3.4.1. Nesep	113
3.4.2. Vasilik	115
3.4.3. Nafaka	121
3.4.3.1. Mahkeme Kayıtlarında Nafaka	122
3.4.3.2. Tutanaklardaki Nafaka Miktarları	124
3.4.4. Evlat Edinme (Tebenni)	126

3.4.5. İcar-ı Sagir	131
3.4.6. Hidane	132
3.4.7. Kalın, Namzetlik ve Nikah	138
3.4.7.1. Kalın ve Namzetlik	138
3.4.7.2. Nikah	140
3.4.7.3. Küçüklerin Evliliği ve Boşanması	142
3.4.8. Miras	143
3.4.8.1. Vasiyet	143
3.4.8.2. Miras Paylaşımı	146
3.4.9. Rüşt	148
3.5. ÇOCUK ve SUÇLAR	151
SONUÇ	155
KAYNAKÇA	158
EKLER	172
Ek 1: Orijinallik Raporu	172
Ek 2: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu	175

KISALTMALAR DİZİNİ

324 No LŞS: 324 Numaralı Larende (Karaman) Şeriyeye Sicili

1 No AŞS : Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil

3 No BŞS: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil

11 No BŞS: Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil

46 No BŞS: Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil

54 No BŞS: Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil

3 No EŞS: Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil

19 No EŞS: Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Sicil

5 No GŞS: Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil

7 No GŞS: Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil

15 No GŞS: Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil

20 No GŞS: Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil

32 No GŞS: Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil

42 No AŞS: 42 Numaralı Ayntab Şeriyeye Sicili

A153 No BuŞS: A153 Numaralı Bursa Şeriyeye Sicili

10 No KŞS: 10 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

a.g.t.: Adı Geçen Tez

bkz.: Bakınız

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

Dzn.: Düzenleyen

Ed.: Editör

Md. no.: Madde numarası

s.: Sayfa

sa.: Sayı

TDV: Türk Diyanet Vakfı

vb.: ve benzeri

Yay. Hrz.: yayına hazırlayan

GİRİŞ

“Nedir bu dünyanın hali? Nedir bu insanların çekisi?” “Bu sorular sizi meşgul ettiğinde, sorularınıza cevap bulmak istiyorsanız, tarihle meşgul olmaya başlamışsınızdır.” diyor Cemal Kafadar. Burada amacın çekilen sıkıntıları tekrar tekrar anmak değil de insanların bu konuları nasıl anlamlandırdığını bilmeye çalışmaları olduğunu vurguluyor.¹ O halde tarihçilik merak ve anlamaya çalışmakla başlayan bir serüvendir diyebiliriz. Bizim serüvenimiz de geçmişte çocukluk nasıldı, çocuk nasıl algılanıyordu, gündelik hayatlarında yaşadıkları mekan ve çevre nasıldı, hangi oyunları ve oyuncakları oynarlar, ne giyerler, ne yer ve içerlerdi sorularıyla başladı. Zira çocukluk tarihi, kaynak sıkıntısı nedeniyle (belki de yeterince önemli olmadığı düşünüldüğünden) çalışılmak istenen bir alan olmamıştı.

Annales ekolünün etkisiyle 1940’larda başlayan sosyal ve ekonomik tarih akımıyla birlikte, Batı’da toplum birçok yönüyle tarih araştırmalarının konusu oldu. Toplumun en küçük bireyleri olan çocuklar da bu araştırmalardan payını aldı. Batı’da çocuk tarihi araştırmalarının en çok bilineni Philippe Aries’in 1960’ta yazdığı *L’Enfant et la vie familiale sous l’Ancien Regime* adlı eseridir. Eser İngilizceye *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life* adıyla çevrildi. Yahya Araz Batılı tarihçilerin çocukluk tarihini bu eserle başlatmaya hevesli olduklarını belirtmektedir.² Aries ortaçağda çocukluk düşüncesi olmadığını iddia etmişti. Batılı tarihçilerin bir bölümü Aries’in bu tezine karşı çıkmışlardı. Aries’in kaynak kullanımını eleştirmişler ve onun 20. yüzyıldaki çocukluk bilincini ortaçağda bulmaya çalıştığını söylemişlerdi. Tartışmalar sonucunda kabul edilen ortak görüş, ortaçağda bir çocukluk düşüncesinin olduğu, ancak bu düşüncenin günümüzden oldukça farklı olduğu yönündeydi.³ Aries’in eseri, tarih araştırmalarına çocukların da dahil olması gibi önemli bir katkı sunmuştu. Tarihte çocuklar artık görünür hale gelecekti.

¹ Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul, Ocak 2012, s. 15.

² Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2013, s.12.

³ Colin Heywood, *Baba Bana Top At! Batı’da Çocukluğun Tarihi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, Ocak 2003, s. 18-22.

Türkiye’de çocukluk tarihiyle ilgili araştırmalar oldukça yenidir. Osmanlı’da aile konusunda kapsamlı çalışmalar yapılmış, çocuk konusuna aile içinde değinilmiştir.⁴ Yapılan literatür çalışması sonucunda Osmanlı çocuk tarihi araştırmaları, 1990’larda Bekir Onur’un Tarih Vakfı’yla birlikte düzenlediği “Toplumsal Tarihte Çocuk” sempozyumu çalışmalarıyla başlamıştır denilebilir. 23-24 Nisan 1993’te yapılan sempozyumun amacı, dünyada ve ülkemizde çocukluk anlayışını tarihsel olarak incelemektir. Bu sempozyumun katılımcıları, araştırma için birçok kaynak türünden faydalanmış, çocukluk oldukça geniş bir şekilde incelenmiştir. Kaynak olarak o dönemlerden kalan minyatür, fotoğraf, çocuk giysileri, oyun ve oyuncak, çocuk edebiyatı ve çocuk tiyatrosu ürünlerine yer verilmiş, sergi düzenlenmiştir.

Türkiye’de çocukluk tarihi araştırmalarında ilk dönemde Bekir Onur öne çıkmaktadır. Çocuk tarihine kuramsal bakış akışı sunarak, değerli katkılar sunmuştur. Çocuk tarihi, tarihçilerin de bu alana ilgi göstermeye başlaması ve çalışmalarında belgelere yer vermesiyle genişlemeye başlamış ve çocuk tarihini farklı yönlerden ele alan nitelikli eserler ortaya çıkmıştır. Yahya Araz, Gülay Yılmaz Diko, Hülya Tezcan gibi tarihçiler, çocuğa farklı açılardan ışık tutan çalışmalar ortaya koymuşlardır. Editörlüğünü Haşim Şahin ve Nurdan Şafak’ın yaptığı *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak* adlı çalışma çocukluğa farklı açılardan yaklaşmıştır. Adı geçen çalışmada yer alan Zafer Çınar’ın “Osmanlı Çocuk Tarihine Dair Genel Açıklamalı Bibliyografya” çocuk tarihi alanında çalışmak isteyenler için önemlidir.⁵ Necmettin Şafak’ın Türkçe el yazmalarına dayanarak yaptığı çocuk sağlığı ve hastalıklarına dair doktora tezi ve Emine Gazanker’in kimsesiz ve evlatlık çocuklar üzerine yaptığı yüksek lisans tezleri çocuk tarihinin artık ilgi alanına girdiğinin göstergesidir denilebilir. Ancak Osmanlı klasik döneminde çocuğu ve çocukluğu bir bütün olarak ele alan bir çalışma henüz mevcut değildir. Bu araştırma klasik dönemdeki çocuğu evde, toplumsal hayatta ve devletin bakış açısından ele almaya çalıştı.

⁴ Bu konuda en kapsamlı çalışma *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* adlı çalışmadır. Türk ailesini geçmişten günümüze çeşitli yönleriyle ele almıştır.

⁵ Zafer Çınar, ” Osmanlı Çocuk Tarihine Dair Genel Açıklamalı Bibliyografya”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. Haşim Şahin, Nurdan Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, Şubat 2012.

METOD ve KAYNAKLAR

Bekir Onur, “Çocukla ilgili tarihin yazılmasında önemli bir sorun da, çocukların mı yoksa çocukluğun mu tarihinin yazılacağıdır. Çocuklar somut varlıklar olduğu halde, çocukluk soyut bir düşünceler takımıdır.”⁶ diyerek bu konudaki temel metodolojik probleme işaret ediyordu. Osmanlı klasik döneminde çocukların bakış açısından tarih yazabilmek imkânsızdır. Adı geçen dönemde çocuğun ürettiği ve günümüze kadar gelen tarihi bir kaynak bulunmadığı gibi, çocuğun somut olarak görülebildiği yerler oldukça kısıtlıdır. Ancak mahkeme tutanaklarında ve o dönemden günümüze kalan gravür, minyatür ya da resimlerde çocuğa rastlayabiliyoruz. Bu kaynaklar ise çocuğun düşünceleri, duyguları hakkında bilgi ver(e)mezler. Bir yetişkinle çocuğun olayları ya da durumları algılayışı, değerlendirmesi çok farklıdır kuşkusuz. Gönül isterdi ki çocukların bıraktıkları kaynaklardan tarih yazılabilseydi, bu nedenle çalışma yetişkinlerin gözünden çocukluğun tarihi oluyor. Colin Heywood tarihteki çocuğu yeniden kurgulayabilmek için, geçmişte yetişkinlerin çocuk algısının bilinmesi, yani teorik olarak çocuk olmanın anlamının bilinmesi gerektiğini belirtmişti.⁷

Artık biliniyor ki günümüzden farklı olmakla beraber geçmişte de çocukluk düşüncesi vardı. Küçük bireylerin yetişmesi ebeveynleri olduğu kadar ahlak düşünürleri ve devleti de meşgul ediyordu. Aile, toplum ve devlet ayrı yönlerden, aynı ortak amaca ulaşmaya çalışıyordu. Aile dinine bağlı, toplum tarafından kabul edilen, kendine ve çevresine faydalı; toplum kurallara uyan ve toplumsal huzurun devamını sağlayan; devlet ise düzeni devam ettirebilmek için yasalara saygılı bireyler yetişmesi amacını taşıyordu.

Çalışmada sosyal, kültürel ve ekonomik meseleler dahilinde çocuk konusuna değinilecektir. Bir çocuk büyüdüğünde nasıl biri olacağına, onun doğduğu ve büyüdüğü ortam ve koşulların, aile ve toplum yapısı ile zihniyetin büyük katkısı olduğu bir gerçektir. Tüm bu unsurlar kendine ait rolleriyle çocuğu şekillendirir, başka bir şekilde ifade edersek, çocuk yaşadığı çevrenin ve toplumun ürünü olur.

Çalışma Osmanlı klasik dönemiyle sınırlandırılmışsa da konunun zeminini oluşturmak amacıyla daha önceki ve sonraki dönemlere de atıflar olması olağandır. Çalışmanın ana ekseninde çocuklar bulunmakta, ancak çocukların yaşadığı çevre ve koşullar da

⁶ Bekir Onur, *Çocuk Tarih ve Toplum*, İmge Kitapevi, Ankara, Ocak 2007, s. 19.

⁷ Colin Heywood, a.g.e., s. 16.

konumuza dahil olduğundan, zaman zaman yetişkinlerin dünyasına da bakılarak, mesele daha geniş bağlamda ele alınıp, ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı'da çocuk konusunu araştıranların en zorlandıkları konu kuşkusuz kaynak sıkıntısıdır. Çocuklara ve yaşamlarına dair bilgiler çok azdır. Bu çalışma çocuklara ait doğrudan bilgi olmayan alanlarda, doğal olarak bir çocukluk yaşamış ve yetişkin olmuş bireylerin tutumlarını da hesaba katarak çocuğa ulaşmayı amaçladı.

Osmanlı topraklarında çoğunluğu Türkler olmak üzere, Rum, Ermeni, Bulgar, Macar, Sırp, Boşnak, Kürt ve Arap gibi çeşitli etnik gruplar ve milletlere mensup insanlar yaşardı. Bu topluluklar çocuklarını kendi dinleri ve kültürlerine göre yetiştirirdi. Çocuk eğitimi ve algısının bölgelere göre değişim göstermesi, hatta aynı bölge içinde farklı yaklaşımlar görülmesi olağandı. Sadece kentlerde bile toplumun farklı katmanlarında farklı çocuk algıları ve eğitim şekli olup, aynı ailede kız ve erkek çocukların eğitimlerinde de farklılıklar vardı. Kaynakların çoğunlukla şehirli ve Müslüman çocuklara yönelik olması bizi bu çocuklar üzerine araştırmaya yöneltti.

Osmanlı toplumunun köy ve kasaba kesimi, göçebeler ve diğer milletlerin çocuklarına dair bilgi mahkeme tutanakları ve seyahatname yazarlarının eserlerinde yok denecek kadar az olmakla birlikte, devşirme çocuklara dair bilgilere rastlanılmıştır. Bu çocuklar da olabildiğince çalışmamıza dahil edilmiştir. Bu çalışmada ortak yönlerden hareket edilerek genel bir çocukluktan bahsedilecek.

Osmanlı'da çocukluk çağının çeşitli bölümleri vardı. Biz araştırmamızın yaş sınırını on iki olarak belirledik. Ancak bazı durumlarda bu yaş sınırı on dörde kadar çıkmıştır. Temyiz yaşına ulaşan çocuklar, artık kendi kararlarını sağlıklı bir şekilde alabildiklerini söyleyerek mahkemeye baş vuruyor, hakim de genellikle kabul ediyordu. Bu yaş aynı zamanda çocukluğun bitip, yetişkinliğin başladığı dönemdi.

Bu çalışmanın ulaşmak istediği hedef, Osmanlı klasik dönemde doğumundan yetişkin olarak kabul edildiği yaşa kadar çocukların yaşamını elden geldiğince tüm yönleriyle ele alabilmektir. Çalışma üç bölüm halinde ele alındı. Çocuğun doğduğu andan okula başladığı yaşa kadar olan dönem “Çocuk ve Aile”, çocuk biraz büyüyüp sosyalleşmeye başladıktan sonraki dönem “Çocuk ve Toplum”, devletin çocuğa bakışı “Çocuk ve Devlet” başlıkları altında incelenmeye çalışıldı.

KAYNAKLAR

Çalışmanın ana kaynakları mahkeme tutanakları (kadı sicilleri), ahlak eserleri ve Osmanlı topraklarını ziyaret eden elçilik görevlileri ya da gezginlerin anılarıdır.

a- KADI SİCİLLERİ

Kadı sicilleri her türden mahkeme kayıtlarının toplu olarak tutulduğu defterlerdir. Bu nedenle defterlerde o dönemin hukuki, ekonomik ve sosyal hayatına dair bilgiler vardır.⁸ Bu defterlerde ayrıca ferman, emir, buyruldu, tezkere, beratlarla birlikte fetva örnekleri ve kadının şahsi notları da bulunurdu. Tüketilen ürünlerin isim ve fiyatları da narh kaydı olarak defterde yer alırdı.⁹ Sicillerde anlaşma, senet, vakfiye kayıtları, nafaka, kefalet, vekâlet, vesayet, miras ve miras paylaşımına dair kayıtlar, nikah ve boşanma vb. konular yer alırdı.¹⁰

Sicillere konu olan olaylar çok çeşitlidir. Siciller, içerdiği kayıtların çeşitliliği nedeniyle tarih, hukuk, iktisat gibi alanlarda araştırma yapanlara zengin bilgi kaynağı sunar. 1980'lerden sonra siciller birincil tarih kaynakları olarak kullanılmaya başlanmış, Osmanlı toplum hayatının değişik yönlerine dair sunduğu bilgilerle, sosyal ve iktisadi alanlardaki araştırmalara ışık tutmuştur. İçeriklerinin zenginliği ile geçmişteki Osmanlı toplum hayatının görünürlüğünü sağlayan şer'iye sicilleri, birçok tarih araştırmasının temel kaynağını oluşturarak Osmanlı ailesi, kadın ve toplumsal cinsiyet, şehir, gündelik yaşam gibi alanlarda çok değerli çalışmaların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Son yıllarda Osmanlı'da çocukluk konusunda yapılan araştırmaların da temel kaynağını şer'iye sicilleri oluşturmaktadır.

Çalışmamızın kaynaklarından olan siciller, o dönemdeki çocuğun mahkemeye hangi durumlarda konu olduğunu bize anlatıyor. Mahkemelere yansıyan meselelerden, kanunname ve fetvalardan devletin çocuk algısı ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı'da çocuğu somut olarak gördüğümüz yerlerden birinin mahkemeler olduğunu söylemiştik. Kayıtlara konu olan meselelerde alınan kararlar devletin çocuğa yaklaşımı hakkında ipuçları verir. Çocuklara dair kayıtlar genellikle vasi tayini, nafaka takdiri ve miras paylaşımı konusundadır. Zaman zaman geçmişe yönelik hak arama talepleri,

⁸ İzzet Sak, 45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, Konya 2008, s. XXIX.

⁹ Yunus Uğur, "Şer'iye Sicilleri", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010, 39. Cilt, s. 8-11.

¹⁰ İzzet Sak, a.g.e., s.XXIX.

çocukların karıştığı ya da kurbanı olduğu kazalar da kayıtlarda yer alıyor. Kanunname ve fetvalarda da çocuklara dair hükümler bulunmaktaydı.

Son yıllarda sicillerin transkripsiyonu üzerine yapılan çalışmalar ve tezler artmıştır. Bu çalışmalar tarih araştırmalarına çok değerli katkılar sunmuştur. Yapılan transkripsiyonlar araştırmacılara zaman ve hız kazandırmıştır.

Çalışmamız için seçilen sicillerin klasik dönemde olmasına dikkat edilmiştir. Yayımlanmış olan, İstanbul'da Galata, Ahi Çelebi, Eyüp ve Üsküdar sicilleri ile Anadolu'da Larende (Karaman), Konya, Gaziantep ve Bursa sicilleri çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır. Siciller yalnız İstanbul'dan seçilmeyip, Anadolu'daki mahkeme kayıtları da çalışmaya dahil edilerek çocuklar daha geniş coğrafyada ele alınmaya çalışılmıştır.

b- AHLAK ESERLERİ

Çocuk sahibi ailelerin en önemli meselesi çocuğunu güven içinde, sağlıklı bir şekilde ve toplum tarafından kabul görecektir şekilde yetiştirerek başarılı ve mutlu olmasını sağlamaktır. Çocuğun toplum tarafından kabul edilmesinin ön koşulu o toplumun kurallarına uymasındır. Bu kurallar ahlak ve görgü kurallarıdır. Toplumun huzur ve uyum içinde yaşaması için gerekli olan bu kuralların bugün olduğu gibi geçmişte de önemi biliniyor, bu konuda düşünürler eserler kaleme alarak ebeveynlere yol göstermeye çalışıyorlardı.

Toplumun huzur ve uyum içinde yaşaması için nelerin gerekli olduğu düşünürleri yüz yıllardır meşgul etmiş, kendi çözüm ve önerilerini gelecek nesillere bırakmak üzere eserler kaleme almışlardı. Düşünürler tavsiyelerini doğal olarak kendi toplumlarının ihtiyaçlarına, kültürüne ve geleneklerine göre üretmişti. Bu eserlerde toplumda yaşamanın kuralları, güzel ahlakın nasıl olması gerektiği, ahirete hazırlanma, kötü davranışlardan sakınmak vb. için yapılacaklara dair tavsiyeler yer alırdı.

Ahlak eserleri dönemin ahlak anlayışını anlamak bakımından önemli eserlerdir. Ahlak düşünürleri eserlerinde en iyi toplum hayalini dile getirmişti. Genellikle gerçekte olanı değil, olması gerekeni konu alırlardı. Bu nedenle bu eserlere temkinli yaklaşılması gerekir. Ahlak yazarlarının sürekli üzerinde durduğu huzur, ılımlılık, kanaatkârlık gibi değerler bazen toplumda olanın tam tersi olabilirdi. Ahlak yazarları geçmiş ahlaki

değerleri aynen aktardıkları gibi kendilerince toplumda gördükleri eksiklikleri de belirtmiş olabilirlerdi. Bu nedenle ahlak eserleri incelenirken yazarın olması gerekeni mi yoksa gördüğü eksikliği mi dile getirdiği dikkatle incelenmelidir. Bir fikrin defalarca tekrarı, ahlak eserlerinin içinde yer alması beklenen, basmakalıp bir yineleme olabileceği gibi, o fikrin artık toplumda yerleştiğinin ve benimsendiğinin kanıtı da olabilir. Ya da yazarın gördüğü ve düzeltilmesini istediği eksikliği dile getirmek için üzerinde ısrarla durduğunu da bize anlatabilir.¹¹

Ahlak eserlerinde çocuk yetiştirilmesine dair tavsiyeler aile ahlakı bölümü içinde yer almıştı. Ahlak düşünürleri çocuğu doğum öncesinden başlayarak ele almış, doğumdan yetişkin oluncaya kadar olan dönemde verilmesi gereken eğitime dair tavsiyelerde bulunmuşlardı. Verilmek istenen mesajı daha anlaşılır kılmak amacıyla eserlerinde konuyla ilgili öykülere de yer vermişlerdi.

Osmanlı döneminde topluma örnek gösterilen davranış kalıplarını ve bu çerçevede çocuk eğitimiyle ilgili hususları bu tür eserlerden takip etmek için Gazali'nin *İhyâu 'ulûmi'd-din*, Keykavus'un *Kabusname*, Nasîruddin Tusî'nin *Ahlâk-ı Nasîrî*, Ali b. Hüseyin el-Amasî'nin *Tarîku'l-Edeb*, Kınalızade'nin *Ahlâk-ı Alâî*, Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Mevâ'idü'n-Nefais Fî-Kavâ'idü'l-Mecalis* adlı eserleri çalışmaya dahil edilmiştir. Bunların bir kısmı Osmanlı öncesine ait olmakla beraber diğerleriyle birlikte bunların da Osmanlı dönemine damgasını vuran eserler olduğunu ifade etmeliyiz.

c- SEYAHATNAMELER

Başka toplumlar gibi Osmanlı toplumunun gündelik yaşamı hakkında en zengin bilgileri bulduğumuz kaynaklar arasında seyahatnameler de vardır. Çeşitli sebeplerle Osmanlı topraklarında bulunmuş kişilerin yazdıkları günceler ve seyahatnameler gündelik yaşamı yansıtmaları açısından değerli bilgiler taşırlar. Ancak bu kişilerin eserlerinde, yabancıları oldukları bir toplumu anlatırken yanlış anlama, abartı, çarpıtma ya da değişik kaygılarla uydurulmuş bilgiler de bulunabilir.¹²

Yüzyıllar boyu kazanılan zaferlerin verdiği yenilmezlik duygusu ve Müslümanlığın en yüce din olduğuna dair büyük inançları yüzünden Osmanlının Batı'ya bakışında

¹¹ Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul 1981, s.40-45

¹² Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul Kent – Saray – Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s.19

üstünlük hakimdi. Bu yüzden Batı'nın tanınmasına pek gerek duyulmamıştı. Bunda Batı'nın değerlerinin Osmanlı toplumuna sirayet etme endişesi de etkili oldu. Ancak Batılılar sürekli yenildikleri Osmanlı'yı her yönüyle tanımak, anlamak için büyük çaba gösteriyor, hatta kendilerini buna mecbur hissediyorlardı.¹³

Barbaros Hayrettin Paşa anılarını Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle yazılan *Gazavat-ı Hayreddin Paşa* adlı eserde,¹⁴ Temeşvarlı Osman Ağa, konusunun büyük kısmı uzun zaman kaldığı esaret hayatı olan anılarını kaleme almış¹⁵ olmasına rağmen klasik dönem Osmanlı toplumunda gündelik hayatını veya hayat hikayesini yazmak nadir olarak görülen bir durumdu. Bu yüzden ki Osmanlı toplumunda gündelik yaşama dair bilgiler genellikle gezginlerin ve yabancı ülke temsilcilerinin hatıratlarından elde edilmektedir.¹⁶ Hatırat yazarlarının karşılaştıkları farklı kültür karşısında duydukları merak ve şaşkınlığı kimi zaman eserlerinde görebiliyoruz. Seyahatname yazarları içinde bilimsel merak ve tarihe karşı sorumluluk hissiyle eserini kaleme alanlar vardı kuşkusuz. Ancak karşılaştıkları durumları yanlış anlama ya da bilerek olayı çarpıtmaktan kaynaklanan doğru olmayan bilgiler içerenler de olabilirdi. Bu durumda seyahatname yazarlarını birbirleriyle karşılaştırarak aynı konuda ortak bilgilerden hareketle doğru bilgilere ulaşılabildi.¹⁷

Seçilen seyahatnameler; Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, *Osmanlı Ülkesinde*, 1587-1589, Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, Luigi Bassano, *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, M. de M. D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler* adlı eserlerdir.

¹³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 333.

¹⁴ Yılmaz Öztuna, *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s.13.

¹⁵ Bu konuda bkz. Ömer Gezer, "Temeşvarlı Osman Ağa – Esir, Tercüman ve Yazar, *Türkbilgi Dergisi*, 2018, Sa. 35, s. 73-88.

¹⁶ Metin And "16. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Yaşam", *Osmanlı Uygarlığı*, Yay. Hrz. Halil İnalçık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul Temmuz 2003, s. 421.

¹⁷ Metin And, a.g.e., s.19.

1. BÖLÜM: ÇOCUK VE AİLE

1.1. TÜRKLERDE AİLE YAPISI

İnsanlık tarihi boyunca, anne, baba ve çocuklardan oluşan aile hep çok önemli olagelmıştır. Çocuk bir aileye doğar. Anne ve baba mensup olduğu topluluğun o güne dek getirdiği inanç, alışkanlık ve gelenekleri çerçevesinde çocuğunu yetiştirir, ebeveyn olduklarında onlar da aldıkları bilgi ve eğitimi kendi çocuklarına aktarırlar. İçine doğduğu aile, çocuğun ileride nasıl bir insan olacağını da belirler. Çocuk büyürken karakteri aile ortamında şekillenir, görev ve sorumluluklarını ailesinden öğrenir. Kuşkusuz çocuğun yetişmesinde aile yapısının büyük etkisi vardır.

Türkler toplayıcılık döneminde anaerkil aile yapısına sahipti. Ormandan bozkıra çıkış döneminden sonra anaerkil aile yapısı giderek babaerkil aile yapısına dönüşmüştü.¹⁸ İslam-öncesi dönemde Türklerde aile yapısı baba soyuna (pederî) dayanıyordu. Pederî aile yapısı pederşahi aile yapısıyla farklılıklar taşır. Pederşahi ailede baba tam otoriteye sahip olup, dilerse aile fertlerini satabilir ve öldürebilirdi. Ancak baba soylu ailede anne ve baba eşitti. Ailede akrabalık ve hukuk her iki yöne doğruydı.¹⁹ Gökâlp'e göre İslamiyetten sonra yerleşik hayata geçen Eski Türklerde aile yapısı değişim geçirerek Eski Arap ailesi, İslami aile ile İran ve Roma'nın pederşahi aile yapılarından bazı unsurları bünyesine katmıştı.²⁰ Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra aile kimliklerini, eski kültürel öğelerini korumuş, İslam inancına göre yorumlamış, yeni bir sentez yaratmışlardır.²¹

1.2. OSMANLI AİLE YAPISI

Osmanlı Devleti hakim olduğu geniş coğrafyada farklı din ve hukuk kurallarına sahip çeşitli topluluklar olmasına rağmen aile anlayışında ortak özellikler ağır basıyordu. Sosyal hayat kadın erkek ayrımına dayalıydı. Bu hayat tarzının sosyal ve kültürel kalıpları her din mensubu için geçerliydi. Bu durum ortak hatları olan bir hayat tarzı

¹⁸ Özkul Çobanoğlu, "Türk Mitolojisinde Anaerkil Dönem Üzerine Tespitler", *Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde Dergisi*, Kutlu Yayınevi, İstanbul 2020, s. 117-160.

¹⁹ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Toker Yayınları, İstanbul 2014, s.252.

²⁰ Ziya Gökalp, "Aile Ahlakı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 1080; Necdet Sakaoğlu, "Medeniyet Değişimleri Çerçevesinde Türklerde Aile Eğitimi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.357-362.

²¹ Orhan Türkdoğan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı" *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.49.

yaratmıştı. Osmanlı topraklarında çok çeşitli kültürler bir arada yaşasa da toplumlar arasında benzerlik şaşılabacak derecede çoktu. Osmanlı topraklarında seyahat eden biri, farklı dinden olsa da her yerde benzer gelenek ve durumlarla karşılaşır, nasıl davranması gerektiğini bilirdi. “*Gelenekler çoğunlukla ortak. Bu nedenle Hristiyan köylü gelinle, Müslüman köylü gelinin hayatı ve içine doğdukları çevre birbirinden pek az farklıydı.*”²² Tarihi ve kültürel doku, aile yapısının birbirine benzemesine neden olduğundan, aile yapısı dini ya da etnik bakımdan değil de coğrafi yönden farklılıklar taşırdı. Ailede kadının konumu, Bosnalı Müslüman bir ailede başkayken Musul’daki ailede daha başkaydı.

Elbette Osmanlı aile yapısı tek tip değildi. İslam’ın çeşitli mezheplerinin yanında, şehirde yaşayan Sünni bir aileyle köyde yaşayan Sünni aile arasında farklar bulunurken aynı şehirde yaşayan toplum katmanlarında bile farklılıklar mevcuttu. Biz benzerliklerden yola çıkarak genel bir aile yapısına ulaşmaya çalışacağız.

Osmanlı’da ailenin reisi babaydı ve aile fertlerinden sorumluydu. Kadın toplum içinde daha arka planda görünmesine rağmen evin hakimiydi. Çocuk geleceği temsil ettiği için ailenin en temel görevi, çocuk sahibi olmak ve onu yetiştirmektir.²³ İslam evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı, neslin devamı için teşvik etmişti.²⁴ Ancak Müslümanların dini görevlerini yerine getirirken, çocuklarının onlara engel teşkil etmesi konusuna da dikkat çekmişti.²⁵ Tüm ahlak kitaplarında yer alan, her konuda önerilen ölçülülük, evlat sevgisinde de öne çıkıyordu.

Özer Ergenç, Osmanlı şehrinde bir genç evlendiğinde, ayrı bir ev açmaktansa masraflarını paylaşarak baba evinde oturmaya devam ediyordu denilebileceğini, ancak aile genişledikçe yakındaki bir ev ya da mahalleye taşınmış olabileceğini söylüyor.²⁶ İlber Ortaylı da gündelik yaşam ve üretim biçimleri açısından Osmanlı ailesinin büyük aile tipine daha yakın olduğunu, gerek kışlık ihtiyaçların hazırlanması, gerek aile fertlerinin emniyeti gerekse kültür mirasının aktarımı açısından geleneksel şehirler ve

²² İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2001 s.2,70-71.

²³ Refik Turan, “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.91.

²⁴ M. Akif Aydın, “Aile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, 2. Cilt, s. 196-200.

²⁵ İmam Gazâlî, *İhyâu ‘ulûmi’-d-dîn*, Çev.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, Cilt 2, s.91; Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s.355-359.

²⁶ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.215.

köylerde birkaç kuşağın bir arada yaşamaya meyilli olduklarını ifade ediyor.²⁷ Orhan Türkdoğan ise şehirlerde çekirdek aile, kırsal kesimde geniş aile tipi görünümünde olduğu sonucuna ulaşıyor.²⁸ XVII. Yüzyıl Ankara'sında yaygın olarak görülen ise çekirdek aile tipi idi.²⁹

Yapılan araştırmalar İslam'ın çok eşliliğe izin vermesine rağmen Osmanlı'da tek eşliliğin yaygın olduğu sonucunu gösterdi. Osmanlı'da ailenin demografik yapısı üzerine, tereke defterlerine dayanılarak yapılan araştırma sonucunda, tek eşliliğin büyük oranda tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştı. Kaynaklara göre toplumun sadece %9.59'unda birden fazla kadınla evlilik tespit edilmişti.³⁰ Hülya Taş Ankara sicilleri üzerinde yaptığı araştırmada Osmanlı toplumunda tek eşli ailelerin yaygın olduğu sonucuna ulaşmıştı.³¹ Robert Mantran, *İstanbul'da Gündelik Yaşam* adlı eserinde “*Türk erkeğini soyunu devam ettirecek bir erkek evlat kadar bir şey sevindiremezdi. İslam'ın izin vermesine rağmen çok eşliliğin yaygın olmadığı toplumda, ikinci evlilik çoğunlukla erkek evlat sahibi olmak için yapılırdı.*”³² diyerek konuyu açıklamıştı. Osmanlı ailesinin nüfusu üzerine yapılan araştırma da çok eşliliğin, çocuk ya da erkek çocuk sahibi olabilmek amacıyla yapıldığı sonucuna ulaşıyordu.³³ 16. yüzyıl sonlarında daimi temsilci olarak Osmanlı Devleti'ne gelen heyette bulunan Salomon Schweigger, Osmanlı erkeğinin birkaç kadınla evlenme hakkına sahipken, tek eşliliği tercih etmesini “*Birkaç kadınla birden evli olmanın aile yaşamına getirdiği düzensizliğin ve huzursuzluğun bilincine vararak, zamanla daha ölçülü davranmayı yeğlemişler ve bir tek kadınla evliliği sürdürmenin çok daha kolay ve rahat olduğunda karar kılmışlar. Ne de olsa bir adamın evlendikten kısa süre boşanması ve bir başka kadınla evlenmesi öyle gürültüsüz, patırtısız, sıkıntısız olmaz, üstelik yeni aldığı kadın belki de bir evvelkinden daha kötü de çıkabilir. Bu nedenle artık boşanmalara ve çok kadınlı evliliklere sık*

²⁷ İlber Ortaylı, a.g.e., s.5.

²⁸ Orhan Türkdoğan, a.g.m., s.63.

²⁹ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVII. Dizi, sa. 9, Ankara 2006, s.224.

³⁰ Ö. Demirel, A. Gürbüz, M. Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.113

³¹ Hülya Taş, a.g.e., s.224.

³² Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1991, s.156.

³³ Ö. Demirel, A. Gürbüz, M. Tuş, a.g.m., s.113.

rastlanmıyor”³⁴ şeklinde açıklıyordu. İslam’ın evlatlık kurumuna yaklaşımı olumlu olmadığından, aileler kendi çocuklarına sahip olmak isterdi. Bu nedenle İslam erkeğe birden fazla kadınla evlenme izni vererek, çocuk sahibi olmayı kolaylaştırmıştı.³⁵ Osmanlı’da çok eşlilik daha çok yönetici kesimle, toplumun varlıklı kesiminde yaygındı.³⁶

Osmanlı ailesinde 1850’lere kadar hanede yaşayan kişilerin sayısı hakkında net bilgi nadirdir. Tahrir kayıtları evde yaşayan kadın ve çocuklar hakkında bilgi vermez. Ömer Lütfü Barkan tahrirler üzerinden yaptığı çalışmayla, ortalama aile büyüklüğünü beş kişi olarak düşünmüş, buna bekar erkeklerin sayılarını ilave etmişti. Bu hesaba göre her evde üç çocuk olduğu kabul edilmişti. Bu çalışmada elde edilen aile üyesi sayısı, yapılan diğer demografik çalışmaların ortalamasını veriyordu. Elbette üçten fazla ya da az çocuk sahibi aileler vardı. Bebek ve çocuk ölümlerinin oldukça fazla olduğu bu dönemde bir ailenin üçten fazla yaşayan çocuğu olabileceğini düşünmek oldukça zor görünüyordu.³⁷ Bir başka araştırma XVII. Yüzyılda Ankara’daki ailelerin ortalama iki çocuğa sahip olduğu sonucuna ulaşmış, çocuk sayısının azlığını doğum oranının düşüklüğünden ziyade, yetersiz sağlık koşulları, salgın hastalıklar, doğal afetler ve kıtlık gibi sebeplerden meydana gelen çocuk ölümleriyle açıklamıştı.³⁸ Nejat Göyünç’ün 19. yüzyılda Rus işgalleri sonucu Anadolu’ya gelen göçmenlerin yerleştirilmesi esnasında tutulan kayıtlara dayanan araştırmasının sonucu da aile nüfusunun ortalama olarak 4’ün biraz üzeri olduğunu gösteriyordu. Resmi belgelerde hane nüfusu hakkında kesin bilgi olmamasına rağmen, hane halkının ortalama 3 ila 5 kişi olduğunu kabul eden belgeler mevcuttu. Göyünç’ün araştırmasında ulaşılan bir diğer sonuç da gelen Türk ve Müslüman ailelerde erkeklerin hepsinin tek eşli olduğuydu.³⁹

Tereke kayıtları ailenin o andaki kişi sayısı hakkında bilgi verir. Eğer varsa daha önce ölen çocuk sayısı hakkında bilgi mevcut değildir. Tereke defterlerine dayanılarak

³⁴ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, 2014 İstanbul, s.229.

³⁵ Mehmet Akif Aydın, “Evlat Edinme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, 11. Cilt, s.527-529; M. Akif Aydın, “Aile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, 2. Cilt, s. 196-200.

³⁶ Özer Ergenç, a.g.e, s.215; Hasan Yüksel, “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.491.

³⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2010, s.96-97.

³⁸ Hülya Taş, a.g.e., s.224.

³⁹ Nejat Göyünç, ““Hane” Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, İstanbul, Haziran 2011, sa. 32, s. 346.

yapılan araştırma ailede çocuk sayısının ortalama %2.33 olduğunu, köyde yaşayan ailelerin şehirde yaşayanlara oranla, gayrimüslim ailelerin Müslüman ailelere oranla daha çok çocuk sahibi olduğu bilgisini sunmuştu. Ayrıca kız çocukların sayısının erkek çocuklardan biraz daha fazla olduğunu da saptamıştı.⁴⁰ Tereke defterleri üzerinden yapılan başka bir araştırma, 19. Yüzyılda Osmanlı aile nüfusunun çok değişmediği, aile üye sayısının 4 ya da 5 kişi olduğu (aile başına ortalama %2.28 çocuk), Gayrimüslim ailede çocuk sayısının Müslüman aileden biraz daha fazla olduğu ve bu sefer erkek nüfus oranının kızlara göre biraz daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştı.⁴¹ Osmanlı ailesinin çocuk sayısı hakkında derinliğine yapılan bir araştırma olmadığından, aile üyesi sayısı genellikle beş kişi olarak düşünülmüştü.⁴²

Genel olarak bir Osmanlı ailesi; aile reisinin baba olduğu, anne, baba ve 2 ya da 3 çocuktan meydana gelen, yakın akrabalarıyla aynı avlu içinde⁴³ ya da bitişik evlerde⁴⁴ oturan çekirdek aileydi diyebiliriz.

1.3. DÜNYAYA MERHABA

Bir aile kurmak ve çocuk sahibi olmak için önce bir evlilik bağı teşkil etmek gerekir. İslam evliliği teşvik etmişti.⁴⁵ Bazı İslam düşünürleri, Tanrı'nın insanlara şehveti üremeleri için verdiğini söyleyerek neslin devamını sağlamanın dini bir görev olduğunu ifade etmişti.⁴⁶ Bir ailenin kurulabilmesi için erkekte aranan vasıflar, ailenin nafakasını temin edebilme gücü ve aile kurumunun her türlü cefasına katlanabilmesiydi.⁴⁷ Evlenilecek kadında olması gereken vasıflar, dindar ve doğurgan olması, güzel bir yüz ile karaktere sahip olup soylu aileden gelmesiydi.⁴⁸

Evlilik gerçekleşikten sonra çiftin çocuk sahibi olması beklenirdi. Osmanlı'da bir bebeğin doğması sadece ailesini değil tüm mahalleyi ilgilendiren⁴⁹ önemli bir olaydı.

⁴⁰ Ö. Demirel, A. Gürbüz, M. Tuş, a.g.m., s.107,113.

⁴¹ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998, s.90-92.

⁴² Özer Ergenç, a.g.e., s.215; İlber Ortaylı, a.g.e., s.4; Orhan Türkdoğan, a.g.m., s.63.

⁴³ İlber Ortaylı, a.g.e., s.5.

⁴⁴ Özer Ergenç, a.g.e., s.215.

⁴⁵ Fahrettin Atar, "Nikah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, 33. Cilt, s.112-117.

⁴⁶ İmam Gazâlî, a.g.e., 2. Cilt, s.67; Keykavus, *Kabusnâme*, İlyasoğlu Mercimek Ahmed, Tercüman 1001 Temel Eser, hzr. Atilla Özkırımlı, 1. Cilt, s.99.

⁴⁷ İmam Gazâlî, a.g.e., 2. Cilt, s.88-91.

⁴⁸ İmam Gazâlî, a.g.e., 2. Cilt, s.99-107; Mehmet Boynukalın, "Zevce", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, 44. Cilt, s.306-307.

⁴⁹ İlber Ortaylı, a.g.e., s.73.

Doğuma yardım için çağırılan ebe daha önce hamile kadını görmüş, doğum için gerekenleri söylemiş olurdu.⁵⁰ Doğum gerçekleştiğinde ilk yapılması gereken, göbek bağının hekimlerin önerdiği yerden kesilerek, ucunun bağlanmasıydı. Bağlanan göbek kordonunun ucu zeytinyağıyla silinerek, üzerine çeşitli otlardan toz haline getirilen ilaç konulurdu. Odanın havadar, loş ve ılık olması tavsiye edilirdi. Bebek anne karnında suyun içindedir, doğumdan sonra kuru havayla temas eder. Bebeğin teninin kuru havaya intibak edebilmesi için vücudunun tuzlu suyla yıkanması önerilirdi. Bebeklerin kundaklanması tavsiye edilerek, kundak kumaşının beyaz ve yumuşak kumaştan olması tercih edilirdi. Kundak hem bebeğin vücudunun şekillenmesi hem de ısınabilmesi amacıyla yapılırdı. Başına yumuşak kumaştan başlık giydirilmesi de bir başka tavsiyeydi.⁵¹ Aile maddi durumuyla orantılı bir beşik hazırlar, bebek bu beşiğe yatırılırdı.⁵² Her doğan bebeğin bir beşiği olurdu. Beşikler işlemeli olur, beşiğin yapıldığı malzeme ceviz ağacından olabildiği gibi, varlıklı aileler beşikleri değerli taşlar ve gümüşle süslerdi.⁵³ Yeni doğan bebeğin beşiğine nazara karşı, maşallah⁵⁴ ya da mavi boncuk takılırdı.⁵⁵ Nazara karşı ayrıca beşiğe çörek otu, sarımsak, çitlembik dalı⁵⁶ bazen başucuna horoz mahmuzu da asıldığı olurdu. Beşikte bebeğin düşmesini önleyen bağlar ve yorgan bulunurdu.⁵⁷ Bebekler sekiz-on ay kundaklanır, bu süre zarfında günün büyük bölümünü beşiğinde geçirirdi.⁵⁸

Kökeni Orta Asya Türk kültürüne dayanan ve halk arasında “al kızı” ya da “al bastı” olarak bilinen inaniş⁵⁹ aslında doğum sonrası olabilecek mikrobik bir hastalıktır. Kötü ruh olarak kabul edilen ve cin, peri, dev, şeytan şeklinde tasavvur edilen al bastı anne ve bebek ölümünün sebebi olarak görülürdü. Bunun için anne ve bebek yalnız bırakılmaz, odada sürekli bir ışık yakılır, anne ve bebeğe yakın yere Kur’an, ayna, soğan, sarımsak,

⁵⁰ Robert Mantran, a.g.e., s.160.

⁵¹ O. Necmettin Şafak, “İlk Dönem (14. Ve 15. Yüzyıl) Türkçe Tıp Yazmalarında Çocuk Sağlığı Hastalıkları ve Tedavileri,” *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2006/2007/2008/2009, s. 238-241.

⁵² Robert Mantran, a.g.e., s.161.

⁵³ M. de M. D’Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 201.

⁵⁴ Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü, MAS Matbaacılık, 2. Baskı, İstanbul 2006, s.72.

⁵⁵ Robert Mantran, a.g.e., s.161; Necdet Sakaoğlu, a.g.m., s.366.

⁵⁶ Necdet Sakaoğlu, a.g.m., s.366.

⁵⁷ Hülya Tezcan, a.g.e., s.72.

⁵⁸ M. de M. D’Ohsson, a.g.e., s. 201.

⁵⁹ Özkul Çobanoğlu, a.g.m., s. 137.

nazarlık asılır, yastığın altına en'am, kesici ve delici aletler konulur, lohusanın başına ve beşiğe kırmızı kurdele bağlanırdı. Lohusa ve bebek hastalandığında hocaya okutulurdu.⁶⁰ Lohusanın başına kırmızı kurdele bağlama, yastığın altına bıçak, makas gibi kesici aletler koyma geleneğine günümüz Türkiye'sinde halen rastlanılıyor.

1.3.1. Anne Sütü ya da Sütanne

İslam hukukçuları arasında bir annenin bebeğini emzirmesi ve bakımını üstlenmesinin vicdani mi yoksa hukuken bir zorunluluk mu olduğu uzun zaman tartışılmış ancak fikir birliğine varılamamıştı. Aslında ahlaki ve vicdani olarak çocuğunu emzirmek ve bakımını üstlenmek annenin görevidir.⁶¹ Annenin beden ve ruh sağlığı ile şartları uygunsa, çocuğunu annenin emzirmesi gerekir, zira bebeği emzirmek sadece onu beslemek değil, sevgi ihtiyacını da karşılamak, ona güven duygusu aşılamak demektir.

D'ohsson Müslüman bir kadını en üzecek şeyin bebeğini emzirememek olduğunu söylüyordu. Sultanlar da dahil olmak üzere Osmanlı kadınları bebeklerini kendileri emzirirdi, bebek ancak ihtiyaç halinde bir sütanneye emanet edilirdi.⁶² Postel de Fransız kadınların aksine Türk kadınlarının bebeklerini kendilerinin emzirdiğini, bebeğin bakımını en iyi annenin yapacağını düşündüklerini anlatmıştı.⁶³

Fakat anneler bazen çocuklarını emziremeyebilirdi. Bu durumda sütanne tutulurdu. İslam hukukçuları, annenin bebeğini emziremediği durumlarda, sütannenin ücretinin babaya ait olduğu konusunda fikir birliği içindeydi.⁶⁴ D'Ohsson eserinde "*Türkiye'de süt anne olmak kadar mutlu bir iş yoktur. Bunların çoğunu genç cariyeler teşkil eder*" diye ifade etmişti.⁶⁵ Sipahi sınıfından Ahmed hakime, boşandığı eşi Rabia'dan olan oğlu küçük Mehmed'i emzirmesi için cariyesi Gülistan'ı bir yıllığına kiraladığını söyledi. Ahmed günlük 5 akçeden olmak üzere bir yıllık emzirme ücreti olan 80 guruşu da peşin ödemişti. Rabia Gülistan'ı sütanne olarak aldığını söyledi, bu durum kayıtlara geçti.⁶⁶

⁶⁰ Abdurrahman Küçük, "Alkarısı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, 2. Cilt, s. 469.

⁶¹ Hayrettin Karaman, "İslamın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.394.

⁶² M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 201.

⁶³ Metin And, a.g.e., s.184.

⁶⁴ Mehmet Akif Aydın, "Çocuk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s.361-363; Osman Kaşıkçı, "Radâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, 34. Cilt, 384-386.

⁶⁵ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 201.

⁶⁶ Ahi Çelebi 1 Numaralı Şeriiye Sicili, 255 (38b-4). *İstanbul Kadı Sicilleri Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.1063-1064/M.1652-1653)*, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, çeviri

Emzirme karşılığında sadece para verilmez, bazen de giysi ile süt ücreti ödenebilirdi. İstanbul'da Eyüp sakinlerinden Veli mahkemeye başvurarak Sem'iyye Hatun hakkında davacı oldu. Sem'iyye'nin kendisinden kaftan aldığını fakat ücretini ödemediğini, durumun soruşturulmasını istedi. Sem'iyye Veli'nin kız kardeşi Herdem'den, onun küçük oğlunu emzirmesi karşılığında kaftan aldığını, Veli'den hiçbir şey almadığını söyledi, durum kaydedildi.⁶⁷ Sem'iyye'nin küçüğü ne kadar süre emzirdiği, karşılığında sadece kaftan mı aldığı konusunda belgede başka bilgi yok. Ancak İslam hukukuna göre gerek Gülistan gerekse Sem'iyye artık emzirdikleri küçüklerin süt hısımlı oluyordu. Sütannenin eşi, emzirilen çocuğun sütbabası, çocukları da sütkardeşi olurdu. Nesep sebebiyle evliliğin haram olduğu kişiler, süt hısımlığında da geçerliydi.⁶⁸ Ebussuud Efendi'nin fetvalarından biri de bu konudaydı. Bir adam mahallelinin “*senin eşin evlenmek istediğin kızı emzirdi*” demesine rağmen “*kızım olsa bile evlenirim*” derse ne olur diye sormuşlardı. Ebussuud'un cevabı; emzirdiği kesinse ve evlenirse ta'zir-i şedid gerekir. “*Kızım dahi olsa evlenirim*” demesi şeriat hükümlerini reddetmesi anlamına geldiğinden kafir sayılacağından, katlinin helal olduğunu bildirmişti.⁶⁹

Sütanneye miras vasiyet edildiği de olurdu. Mimar Ayas Mahallesi sakinlerinden Hacı Bekir hastaydı, mahkemeye gidecek gücü olmadığından hakim onun evine gelmiş, oradaki şahitlerle birlikte hastanın vasiyetini kayıt altına almıştı. Hacı Bekir mirasından 2.000 akçeyi küçük oğlu Ahmed'in sütanesi Saliha Hatun'a bırakıyordu.⁷⁰ Bir başka belgede bir sütanne sütoğluna miras bırakmıştı. İstanbul Laleli sakinlerinden Emine Hatun vefatından önce malını eşi Şeyh Mehmed, sütoğlu Mehmed Çelebi ve ölümünden sonra yapılacak hayır işleri arasında paylaştırmıştı. Bu işleri yapması için de Seyyid

yazı / mukabele Sabri Atay – Nedim Pakırdağ, Arapça çeviri Mehmet Akman, kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli, İSAM Yayınları İstanbul 2019. (Ahi Çelebi 1 Numaralı Şeriyye Sicili'ne ait atıflar kısaltma listesine göre yapılarak, 1 No AÇŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

⁶⁷ Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 306(33b-1). *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1077/M.1666-1667)*, haz. Rıfat Günelan, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011. (Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre 3 No EŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

⁶⁸ Osman Kaşıkçı, a.g.m.

⁶⁹ M. Ertuğrul Düzdâğ , *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, Kapı Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2018, s.31.

⁷⁰ Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil, 31(5b-1). *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H.1102/M.1691)*, haz. Hüseyin Kılıç ... [ve öte], Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

(Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre 54 No BŞS varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

Abdülkadir Efendi'yi vasi olarak tayin etmişti. Abdülkadir Efendi vasiyeti yerine getirdiğini kayıt altına aldirmek için mahkemeye gelmişti.⁷¹

Yeni doğan için anne sütü en önemli ve en uygun besin olduğundan, bir bebeğin mutlaka bir anne tarafından emzirilmesi gerekir. Anne sütünün yetersiz olduğu durumlarda hiçbir Osmanlı hekimi hayvan sütü önermemiş, bunun yerine sütanne tavsiye etmişti.⁷² Elbette anneler bebeklerini emzirmek isterdi, ancak bazen sütanne bulmak zorunlu olabilirdi. İslam sütanne kurumuna önem vermiş, sütannede bulunması gereken vasıfları belirtmişti. Sütannenin karakter özelliklerinin ve hastalıklarının süt yoluyla çocuğa geçtiğine inanılırdı.⁷³ Hatta daha ileri giderek göz rengi gibi irsi özelliklerin dahi bebeğe geçeceğini iddia ederlerdi.⁷⁴ Tavsiye edilen sütanne; 25-35 yaşları arasında, olumlu yüz mimikleri olan, sağlıklı vücut ve kas yapısına sahip, iyi ahlaklı, hislerini kontrol edebilen bir kişi olmalıydı. Emzirdiği çocuğun cinsiyetiyle son doğurduğu çocuğun cinsiyeti de aynı olmalıydı.⁷⁵ Ahlak kitapları kız olsun erkek olsun çocukları dindar, akıllı, şefkatli ve namuslu bir sütanneye teslim edilmesini tavsiye etmişti.⁷⁶

Bebeğin başlangıçta günde 2-3 kere emzirilmesi tavsiye edilirdi.⁷⁷ Çocukların iki yaşına kadar anne sütü alması konusunda Peygamber'in hadisi vardı, Osmanlı toplumunda çocuklar iki yaşına kadar emzirilirdi.⁷⁸

1.3.2. İlk Yıllar

İslam iyi bir isim sahibi olmayı, çocuğun baba üzerindeki hakkı olarak kabul eder. Doğduktan sonra, kucağa alınan bebeğin kulağına ailenin bir büyüğü tarafından ezan

⁷¹ Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil, 116(15b-2). *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H.1096-1097/M.1685-1686)*, haz. Sabri Atay ... [ve öte], Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoglu, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011. (Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre 46 No BŞS varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

⁷² Necmettin Şafak, a.g.m., s.245.

⁷³ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2016, s.207; Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2011, s.371, 372; İbn Sina, "Aile Siyasetine Dair Risale (er-Risâle fi's-Siyaseti'l-Meziliyye)", Çev. Vecdi Akyüz *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 914.

⁷⁴ Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s.371-372.

⁷⁵ Necmettin Şafak, a.g.m., s.246-247.

⁷⁶ Keykavus, a.g.e., s. 247,253; İmam Gazâlî, a.g.e., cilt 3, s. 165.

⁷⁷ Necmettin Şafak, a.g.m. s.246.

⁷⁸ Osman Kaşıkçı, a.g.m.; Hayati Hökelekli, a.g.m.; Necmettin Şafak, a.g.m., s.253-254; Robert Mantran, a.g.e., s.157.

okunarak adı konurdu.⁷⁹ Toplumda itibarlı kişiler de çocuğun kulağına ezan okuyarak isim verirlerdi. Babası Sarây-ı Âmire kuyumcubaşısı olan Evliya Çelebi'nin⁸⁰ kulağına ezanı, devrinin ünlü şeyhülislamı Sunullah Efendi okumuştur.⁸¹

Ahlak kitapları bebeğe İslam büyüklerinin isimlerinin konulmasını tavsiye ediyordu.⁸² Verilen isim utanç duymayacağı, onurla taşıyacağı bir isim olmalıydı. Peygamber'in *"Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, öyleyse güzel isimler seçin"* hadisindeki tavsiyesine uyulurdu. Bebeğe yedi gün içinde ismi verilirdi.⁸³ Doğumdan sonra mahalleli ile birlikte yapılan lohusa hamamı,⁸⁴ akika kurbanı ve doğumun yedinci gününde bebeğin saçını keserek, kesilen saçın ağırlığına gümüş ya da altın tutarında sadaka dağıtma gelenekleri bebek için yapılan ilk törenler olurdu.⁸⁵

Bebeğin sık sık banyo yapması tavsiye edilirdi. Banyo için en uygun vakit uzun uyku sonrasıydı. Uyku bebek için önemli olduğundan, uykuya dalabilmesi için ninni söylenmesi ve hafifçe sallanması önerilirdi. Bebek loş odada ve başı gövdeye göre yüksek olacak şekilde uyutulmalı ve başın formunu sağlamak adına değişik pozisyonlarda yatırılmalıydı. Uykuya dalmakta zorlanan bebeklere çeşitli otlardan yapılan ilaçlarla çay önerilir, bu çaya bir miktar afyon ilave edilebilirdi. Bebeklere bitki yağlarıyla masaj da yapılabilir, ninni söylenebilirdi.⁸⁶ Bebek şehla olmasın diye yüzüne ince bir tülbent örtülürdü.⁸⁷

Belon Türk çocuklarıyla bebeklerinin Avrupalı bebeklerden daha iyi ve temiz bakıldığı için kokmadıklarını anlatmıştı. Bebek beşiklerinde bulunan delikten idrar ve dışkı bebeğin tenine değmeden uzaklaştığı için faydalı bir uygulama olduğunu, bebek bakımının da kolaylaştığını ifade ediyordu.⁸⁸ Aynı konuda Bassano; Türkler için idrara

⁷⁹ Hayati Hökelekli, a.g.m.; Abdurrahman Kurt, a.g.e., s.39.

⁸⁰ Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1995, 11. Cilt, 529-533.

⁸¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Mehmet Zıllıoğlu, sadeleştiren Tefvîk Temelkuran, Necati Aktaş, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986, cilt 1-2, s. 276.

⁸² Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s.371; Mehmet Şeker, *Ali b. Hüseyin el-Amâsî ve Tarîku'l-Edeb'i*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/556, Ankara 2002, s.78; Keykavus, a.g.e., s. 247; Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 207.

⁸³ Hayati Hökelekli, a.g.m.

⁸⁴ İlber Ortaylı, a.g.e, s.73.

⁸⁵ Hayati Hökelekli, a.g.m.

⁸⁶ Necmettin Şafak, a.g.m., s.243-244.

⁸⁷ Necdet Sakaoğlu, a.g.m., s.366.

⁸⁸ Aktaran Metin And, a.g.e., s. 217.

dokunmanın büyük günah olduğunu, bunun için bebeğin beşiğinin altında bir delik bulunduğunu, deliğin altına da bir kap yerleştirildiğini, bebeğin idrar ve dışkısının buraya gittiğini anlatmaktaydı. Bu şekilde bebeklerin temiz kaldığını belirtiyordu.⁸⁹ Aynı konuda Thevenot Türklerin dini inançları gereği temizliğe çok dikkat ettiklerini, küçük bebeklerin dahi kirlenmesine izin vermediklerini anlatmıştı. Bebekler kalçalarının altına denk gelen yerde bir delik bulunan beşiklere yatırılırdı. Deliğin altında lazımlık bulunurdu. Bebeklerin altı çıplak olur, kız ve erkekler için değişik şekilde olan sübekler bacaklarının arasından geçerek ucu beşiğin deliğine verilirdi. Böylelikle çocuklar temiz kalırdı.⁹⁰

Bebekler vücutları hazır olduğunda yürümeye başlayacağı için, yürümeye zorlanmamalı, yürümeye başladıktan sonra onların güvenliği için ortalıkta bulunabilecek kesici ve delici aletler konusunda dikkat edilmeliydi.⁹¹ Kış mevsiminde çocukların ev içinde karşılaştıkları en ölümcül kazalar, yanma vakalarıydı. Osmanlı evlerinin hepsinde bulunan ısınma ve yemek yapma amacıyla kullanılan ocaklar, çocuklarda yanma olaylarının başlıca sebebiydi. Yahya Araz dört yaş altı dönemde, ev içi kazaların çocuklarda daha ölümcül olduğu sonucunu ortaya koymuştu. Zira bu dönemde çocukların, kendilerini tehlikeden koruyacak hızlı hareket edebilme kabiliyetleri oldukça zayıftı.⁹²

1.3.3. Beslenme

Çocukların dişleri çıkmaya başladığında anne sütüne ilave olarak ek besinlere başlanırdı. İlk besinler hazmı kolay, genç koyun sütüyle, pirinç unundan yapılmış, içine şeker ilave edilmiş muhallebi ya da ekmek içinin şekerle pişirilip içine badem yağı ilave edilerek hazırlanmış mama olabilir. Bebeğin ilk yiyeceklerinden biri hafif çorbalar da olabilir. Hazmı güç olduğundan et verilmemeli, et ya da piliç suyuyla yapılan çorbalar tercih edilmeliydi. İbni Sina bebeğin beslenmesinde yumurtayı dışlıyor, yumurta tüketimini daha ileri yaşlara bırakıyordu. Ayrıca bebeğe balıketi, kereviz, hardal ile

⁸⁹ Luigi Bassano, *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Çev. Selma Cangı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 165.

⁹⁰ Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2014, s. 91.

⁹¹ Necmettin Şafak, a.g.m., s.245.

⁹² Yahya Araz, "Ölmek İçin Çok Erken!", 17. ve 18. Yüzyılda Anadolu'da Kazaların Sebebi Olduğu Çocuk Ölümleri ve Yaralanmaları Üzerine Bir Değerlendirme, *Tarih Dergisi*, sa. 56 (2012/2), İstanbul 2013, s.31-33.

ayva ve şeftali haricindeki meyvelerin verilmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Zira çocuğun mizacının yediği besinlerden etkilendiğini ileri sürüyordu.

Bebeğin rahat yutabilmesi için anne ya da bakıcı tarafından besinlerin ağızda çiğnenerek yumuşatıldıktan sonra bebeğe verilmesi tavsiye ediliyordu.⁹³ Evliya Çelebi seyahatnamesinde çocukluğundan bahsederken, Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Dîvâne Abdi Dede'nin, fakir lokmasıyla yetişsin diyerek, ağzından bir parça ekmeği çıkarıp, Evliya Çelebi'nin ağzına koyduğundan bahsetmişti.⁹⁴ Evliya Çelebi'ye ağızdan çıkarılarak verilen lokma sembolik anlam taşıyordu kuşkusuz. Ancak İbni Sina çocuğun bu şekilde doyurulmasını tavsiye ediyordu. Niyazi Köymen bu usulün beş yüz yıldan beri süregeldiğini, Anadolu'da 1970'lerde aydın denilebilecek kişilerin bile ağzında gıdaları ezerek çocuklarına verdiklerinden üzülerken bahsediyordu.⁹⁵

Çocuklar katı gıdalara geçtikten sonra muhtemelen evde büyükler için yapılan yemekleri tüketiyordu. Türkler Orta Asya'daki yaşamları gereği et ve süt ürünlerine dayanan bir beslenme biçimine sahipti.⁹⁶ Türkler göç ederken birlikte getirdikleri yemek kültürlerine, göç yollarında ve Anadolu'da karşılaştıkları yemekleri de ilave ederek zengin bir mutfağa sahip olmuşlardı.⁹⁷ Osmanlı toprakları içinde de yemek kültürü bölgeden bölgeye taşınıyordu. Osmanlı yemek kültürünün en üstünde yer alan saray mutfağı, görevli olarak Anadolu'ya tayin edilen kişiler tarafından gidilen bölgeye taşınıyordu. Memurlar sadece saray mutfağını taşımıyorlardı, görevleri bitip döndüklerinde geldikleri bölgenin özel yemeklerini de İstanbul'a tanıtıyorlardı.⁹⁸

Osmanlı topraklarına gelen tüm seyahatname yazarlarının ortak gözlemi, Türklerin koyun ve tavuk eti yemeyi tercih ettiği ve en çok pişirilen yemeğin et ya da tavuk

⁹³ Necmettin Şafak, a.g.m., s.254.

⁹⁴ Mehmet Zillioğlu, a.g.e., 1. Cilt, s. 277.

⁹⁵ Niyazi Köymen, *Çocuk Hastalıklarında Folklor-Batıl İnanç-İlkel Tedavi*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1970, s. 27.

⁹⁶ Arif Bilgin, "Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı", *Türk Mutfağı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ed. Arif Bilgin. Özge Samancı, Ankara 2008, s. 71.

⁹⁷ Arif Bilgin, a.g.m., s. 71; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Ziraat Grup Matbaacılık, Ankara 2018, s. 205; Tuğrul Şavkay, "Medeniyet ve Coğrafya Değişimleri Çerçevesinde Türk Mutfağı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 809.

⁹⁸ Priscilla Mary Işın, "Gülbeşeker" Türk Tatlıları Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Temmuz 2009, s.13.

suyuna çorba ile tavuk ya da etle servis edilen pirinç pilavı olduğuydu.⁹⁹ Suraiya Faroqhi 16. yüzyılda İstanbul'da pirincin lüks olduğu, halkın daha çok buğday tükettiği sonucuna ulaşmıştı.¹⁰⁰ Ömer Demirel Osmanlı ailesinde en çok tüketilen gıda malzemelerinin un ve bulgur olduğunu ifade ediyordu.¹⁰¹ O halde pirinç pilavı ve et yemekleri özel günlerde yapılırdı denilebilir. D'ohsson Ramazan ve düğünler haricinde ziyafetlerin olmadığını gözlemlemiştir.¹⁰² Lubenau düğün evinde et ve pilav hazırlandığını, pilavın içine konulan baharatlarla değişik renklerde olduğunu anlatmıştı.¹⁰³

Türk mutfağına sebze yemekleri, daha çok Akdeniz kültürüyle tanıştıktan sonra dahil olmuştu. Yemek çeşitlerini etkileyen en önemli unsur coğrafi koşullar, ekonomik durum ve yaşam biçimiydi. Orta Asya'dan getirdikleri tarhana, tutmaç, kelle-paça, mercimek çorbaları ve keşkek¹⁰⁴ ile yoğurt ve çeşitli kebaplar tüketilirdi. Yemek yapılırken içine çeşitli bitkiler, kökler ve en önemlisi soğan konulurdu.¹⁰⁵ Türklerin en önemli buluşu olan yoğurt¹⁰⁶ ve peynir en fazla tüketilen gıdaydı.¹⁰⁷ Yiyeceklerin tatlandırılmasında bal ve üzüm suyu kullanılır,¹⁰⁸ içecek olarak çeşitli meyvelerden yapılan şerbetler tüketilirdi.¹⁰⁹ Seyahatname yazarları Türklerin genellikle su¹¹⁰ ve ayran¹¹¹ içtiklerini yazıyordu.

⁹⁹ Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2016, s.337; Salamon Scheweigger, a.g.e., s.75-76; Jean Thevenot, a.g.e., s.68; Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, Çev. Türkis Noyan, Ed. Kemal Beydilli, Kitap Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2017, s.621-622; Metin And, a.g.e., s.161.

¹⁰⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2002, s. 226.

¹⁰¹ Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI.-XIX. Yüzyıllar)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 712.

¹⁰² M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 33.

¹⁰³ Reinhold Lubenau, a.g.e., s.337

¹⁰⁴ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 205.

¹⁰⁵ Tuğrul Şavkay, a.g.m.,s. 809.

¹⁰⁶ Tuğrul Şavkay, a.g.m.,s. 808-809; Metin And, a.g.e., s.161.

¹⁰⁷ Metin And, a.g.m., s. 427-428; Metin And, a.g.e., İstanbul 2012,s.155, 159, 160, 163; Turan Alkan, "Ev ve Ailenin Değişimi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.798; Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin 1992, s. 71.

¹⁰⁸ Suraiya Faroqhi, İstanbul 2002, s. 230.

¹⁰⁹ Suraiya Faroqhi, İstanbul 2002, s. 231; S. Gerlach, a.g.e., s. 622; Reinhold Lubenau, a.g.e., s. 370; M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 32.

¹¹⁰ J. Thevenot, s. 69; R. Lubenau, s. 370; R. Mantran, a.g.e., s.210.

¹¹¹ R. Mantran, a.g.e., s.207; Metin And, İstanbul 2012, s. 160.

Çocuklar ilk dişleri çıktıktan sonra bu yemekleri yiyerek büyüyordu. Anadolu'nun her bölgesinde bugün de bilinen ve sevilerek tüketilen tarhana çorbası o dönemde de her evde yapılıyor olmalıydı. Elbette ailenin ekonomik durumu, bölgenin coğrafyasına göre yapılan yemekler farklılık gösteriyordu ancak Türklere özgü peynir çeşitleri ile yoğurt, çocuğun her daim tükettiği gıdaydı denilebilir. Çocuk kış hazırlıklarına şahit oluyor, belki de gücü nispetinde bu hazırlıklara katılmasına izin veriliyordu. Kış için hazırlanan turşu, erişte, tarhana, bulgur, kavurma, sucuk yapımına, çeşitli meyvelerin kurutulmasına,¹¹² değişik meyvelerden yapılan reçellere¹¹³ tanık oluyor, kendi yemek kültürü ve beğenisi de şekilleniyordu. Osmanlı'nın pek rağbet etmediği balığa¹¹⁴ çocuk da mesafeli oluyor, ailesinin ve toplumunun severek yediği kuzu ve tavuk etiyle pilavı o da seviyordu. Şeker ve tatlıyı bütün çocuklar severler. Geleneksel tatlılar ve helvalar¹¹⁵ yapılırken belki çocuklar sabırsızlıkla bekliyor, düğünlerde ve şenliklerde dağıtılan, içine tarçın, anason, karanfil, gül ve anber konularak yapılan şekerlemeleri¹¹⁶ alınca seviniyor, belki de çocuk şekerini bitirinceye kadar dünyayla ilişkisi bir süreliğine kopuyordu.

Sadi'nin ders veren menkıbelerinden bir tanesi de yiyeceklerin miktarı konusundaydı. Erdeşir Babek bir Arap hekime, günlük ne miktar yemek yenilmesi gerektiğini sormuş, hekim de yüz dirhem yeterli olacağını söylemişti. Hükümdar neden yüz dirhem diye sorduğunda, *"Bu kadarı seni sırtında taşır, bundan fazla olursa sen onu sırtında taşırsın"* demişti.¹¹⁷ Osmanlı'yı ziyaret eden seyahatname yazarlarının, yemek konusunda hemen hepsinin birleştikleri nokta, Türklerin kanaatkâr oldukları, az ve hızlı yedikleriydi.¹¹⁸ Salomon Schweigger Osmanlı sarayında kendilerine sunulan, pirinç pilavı, koyun eti, kızarmış tavuk ve güvercin yemeklerini yetersiz bulmuş, beğenmemişti. Saray dönüşü kendilerine tahsis edilen konutta mükellef bir sofrayı onları beklemekteydi. Yemekten sonra yaptığı vicdan muhasebesinde, bütün Hristiyanlarda

¹¹² Turan Alkan, a.g.m.,s. 798-799.

¹¹³ Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2002,s. 231.

¹¹⁴ Arif Bilgin, a.g.m., s. 87; R. Lubenau, a.g.e., s. 370; Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s. 162; M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 28; Hans Dernschwam, a.g.e., s. 172.

¹¹⁵ Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2002, s. 231; Mübahat Kütükoğlu, a.g.e, s. 207, 212.

¹¹⁶ Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2002, s. 230.

¹¹⁷ Sâdi-i Şirâzî, Gülistan, dzn. Çağdaş Olcar, Gönül Yayıncılık, Ankara, s. 106.

¹¹⁸ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 26, 31, 34; Metin And, a.g.m., İstanbul 2003, s. 427-428; Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s. 155, 160; J. Thevenot, a.g.e., s. 68; Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul Aralık 2011, s. 129.

yaygın olduğunu söylediği savurganlığa bir son verilmeliydi, artık azla yetinmeyi öğrenmeleri gerekiyordu. Ayrıca bunun kendi dinlerine daha yakıştığını da ilave ediyordu.¹¹⁹ Aynı konuda Busbecq “*Bir Flamanın bir günlük yemek masrafının bir Türkü on iki gün boyunca doyurabileceği konusunda size teminat verebilirim... Türkler aşırı kanaatkârdırlar ve yemek konusunda fazla beklentileri yoktur; eğer tuz, ekmek, sarımsak veya soğan ile biraz yoğurtları varsa, daha fazla bir şey istememekte, bunları iyi bir yemek saymaktadır*”¹²⁰ demişti.

Ahlak düşünürleri de eserlerinde her zaman kanaatkârlığı öğütlemiş, çocuk eğitiminde onların az yemeye teşvik edilmesini önermişti. Gazali ve Tusi yemeğin zevk için değil güç kazanmak için yenildiğini, çok yemenin kötü bir alışkanlık olduğunu söylemişti.¹²¹ Tusi ilaç nasıl her istenilen vakitte alınmıyorsa yemeğin de aynı şekilde olduğu çocuğa öğretilmeli, yemek küçümsenmeli, açgözlü ve obur olmasının önüne geçilmelidir demişti. Çocuk tek çeşit yemekle yetinmeli hatta zaman zaman sadece ekmek yemeliydi. Fazla et tüketmek anlama ve hareket kabiliyetini zayıflatığından az yedirilmeli, tatlı ve meyve yedirilmemeliydi. Sabah kahvaltısı az verilmeli ki uykusu gelmesin, anlama kabiliyeti eksilmesin, tembelleşmesin. Akşam yemeği miktarı fazla olabilir. Yemek esnasında su içmemeyi alışkanlık edinmeliydi.¹²² Kınalızade yeme-içme konusunda çocuğa verilecek eğitim konusunda Tusi’yle aynı görüşteydi. Çocuğa lezzetli yiyecek ve içecekler devamlı verilmemeli, bu yiyeceklerle alıştırmamalı, bazen yalnızca ekmek yiyerek, yetinmeyi öğrenmeliydi. Eğitimle beslenmeyi birbirine bağlayarak, sabahları çok yemenin çocukta anlama zorluğu ve tembelliğe neden olduğunu, dersini bitirdikten sonra yemesini tavsiye ediyordu. Kınalızade de Tusi gibi çocuklara et, tatlı ve meyvenin fazla yedirilmemesini, yemek esnasında su içmesine izin verilmemesini önermişti.¹²³ Bassano Türklerin yemeği ihtiyaç için yediklerini, yemeğin tadına önem vermedikleri için basit yemekleri tercih ettiklerini yazmıştı.¹²⁴

Amasyalı Ali b. Hüseyin çocukların on yaşından önce yetişkinlerle aynı sofrada yemek yemesini önermiyordu. Çocuklarda sabır ve tahammülün henüz gelişmemiş olması

¹¹⁹ S. Schweigger, a.g.e., s. 75-76.

¹²⁰ R. Mantran, a.g.e., s.207-208.

¹²¹ İmam Gazâlî, a.g.e., cilt 2, s. 13; Nasîruddin Tusî, a.g.e., s.209.

¹²² Nasîruddin Tusî, a.g.e., s.209,210.

¹²³ Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s.209-210.

¹²⁴ Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s.155.

nedeniyle, yemek ve suyun önce çocuklara verilmesi gerektiğini söylüyordu.¹²⁵ Keykavus oğluna yeme-içme konusunda öğüt verdiğinde, düzenli yemesini önermiş, zira düzensiz yemeği sıradan insanların yediğini söylemişti. Onun önerdiği yeme düzeni günde iki ana öğündü. Sabah uyanınca biraz mide bastırmak, öğle yaklaşınca biraz daha yemek, ikinci geçip akşama az kala günün son yemeğini yemekti ki yatıncaya kadar hazmedilsin. Yemeği acele etmeden, yavaş yemesini, yemek esnasında kimseyle konuşmamasını öğütlüyor, bunun İslam'ın emri olduğunu söylüyordu.¹²⁶ D'ohsson Türklerin sabah saat onla on bir arasında bir öğün, akşam gün batımından önce bir öğün olmak üzere günde iki öğün yemek yediklerini, evin efendisinin yalnız yediğini, çocuklarının ona ender eşlik ettiğini yazmıştı.¹²⁷ Mantran da evin efendisinin akşam yemeğini evinde yalnız yediğini söylemişti. Ona servisi eşi ya da hizmetliler yapardı. Yemekler kalaylı sahan, porselen ya da pişmiş topraktan kaplarda, bakır bir siniye dizilerek servis edilirdi. Sulu yemeklerde kaşık kullanılırdı.¹²⁸ D'ohsson ve Mantran evin efendisinin yalnız yemek yediğini söylerken Metin And sıradan ailenin aynı sofrada yemek yediklerini ifade ediyordu.¹²⁹ O halde toplumun üst kademesinde ya da zengin ailelerde evin efendisi yalnız başına yemeğini yer, sıradan aileler hep birlikte yerlerdi denilebilir.

Osmanlı'da herkes yemeği yere serilen bir örtünün üzerinde altına konulan sandık ya da benzeri eşyayla yükseltelen bir sinide yerlerdi.¹³⁰ Yemek tek tabakta olur, bazen kaşık kullanılırdı.¹³¹ Çocuklar bu sofraya ne zaman oturuyordu bilemiyoruz. Osmanlı ailesi, Amasyalı'nın çocukların büyüklerle sofraya on yaşından sonra oturtulması tavsiyesine ne kadar riayet ediyordu, bu her ailede uygulanır mıydı? Aileler bu konuda değişik tutum sergilemiş olmalıdır. Ancak çocuk on yaşına gelinceye kadar sofraya eğitimi her ailede verilirdi kuşkusuz. Ahlak yazarları, ailenin terbiyesi bölümlerinde sofraya adabı üzerinde durmuş, yapılması ya da yapılmaması gereken davranışları uzun uzun anlatmıştı. Ahlak yazarlarının sofraya adabı üzerinde sürekli durmaları, kendilerinden

¹²⁵ Mehmet Şeker, a.g.e., s. 99.

¹²⁶ Keykavus, a.g.e., s.158.

¹²⁷ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s.29.

¹²⁸ R. Mantran, a.g.e., s.208.

¹²⁹ Metin And, a.g.m., İstanbul 2003, s. 425.

¹³⁰ Metin And, a.g.m., İstanbul 2003, s. 425; M. Kütükoğlu, a.g.e., s.193-194; J. Thevenot, a.g.e., s.68; H. Derschwan, a.g.e., s.173; M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 30.

¹³¹ S. Gerlach, a.g.e., s.621-622; J. Thevenot, a.g.e., s.68; R. Mantran, a.g.e., s.208.

önceki yazarları tekrar ederek iyi davranışları pekiştirmek olabileceği gibi, gördükleri eksiklikleri gidermek amacı da taşıyor olabilirdi.

Bir çocuğun ilk öğrenmesi gereken sofrada adabıydı. Çocuklar yemek öncesi, yemek esnasında ve sonrasında nelere dikkat edeceklerini evde ailesinden öğrenirdi. Yemeğe başlanmadan önce eller yıkanmalıydı.¹³² Yemeği birlikte yiyeceği herkes hazır olduğunda yemeğe başlanacağı, acele etmeden yenileceği, yemek esnasında konuşulmayacağı ve kimseye bakılmayacağı, yemeğin beğenilmediğinin belli edilmeyeceği,¹³³ yemek esnasında pis ve çirkin sözler söylenmeyeceği, boş konuşulmayacağı, ağzı ya da dişi kanadığında herkesin göreceği şekilde tükürmeyeceği, hapşırdığında ya da esnediğinde ağzını eliyle kapatacağı, ısırdığı ekmeği yemeğe tekrar batırmaması gerektiği, sıcak yemeği sesli üflememesini, ağzına dokunan kaşığı yemeğe tekrar sokmaması gerektiğini, doyana kadar yemeyi¹³⁴ çocuğa öğretmek gerekiyordu. Gelibolulu Mustafa Ali de yukarıda sayılan sofrada kurallarına ilave olarak, misafir olunan evde ev sahibi başlamadan yemeye başlanmamasını, başkasının önündeki yemeğe uzanılmamasını, üzüntü veren ya da mide bulandırıcı konulardan bahsedilmemesini tavsiye ediyordu.¹³⁵

1.4. AİLEDE TEMEL EĞİTİM

İslam düşünürlerine göre, bir çocuk anne sütü almayı bıraktığında aile içi eğitimin başlaması gerekmektedir.¹³⁶ İslam ahlakı konusunda Kur'an'dan sonra en önemli kaynak olarak kabul edilen *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde Gazali, çocukların doğduklarında saf halde ve üstlerine yapılacak her türlü nakışa müsait boş bir levha gibi olduklarını, ailenin verdiği eğitimle bu levhanın şekillendiğini söylemişti. Buna göre çocuğa iyilik öğretildiğinde, iyi ve hayırlı olur, bu dünyada da öbür dünyada da mutlu olurdu.¹³⁷

Arabistan'daki erken ergenlik yaşı, Türk toplumunca da benimsenmişti. Ergenlik yaşına kadar çocukların dini bilgi ve ibadet eğitimlerini tamamlayarak, alışkanlık kazanması

¹³² Mehmet Şeker, a.g.e., s. 202; Ayşe Sıdıka Oktay, a.g.e., s. 396.

¹³³ Keykavus, a.g.e., s.158.

¹³⁴ Mehmet Şeker, a.g.e., s. 203-204.

¹³⁵ Mehmet Şeker, Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idü'n-Nefais Fî-Kavâ'idü'l-Mecalis, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 206.

¹³⁶ İbn Sina, a.g.e., s. 914; Nasîruddin Tusî, Ahlâk-ı Nâsirî, s.207.

¹³⁷ İmam Gazali, a.g.e., 3. Cilt, s. 165.

hedefleniyor, bu nedenle eğitim olabildiğince erken yaşta başlıyordu. İlmihal kitapları dini yükümlülük yaşını kızlar için 7-9, erkekler için 9-11 yaş olarak veriyordu.¹³⁸ Kız ve erkek çocuklar yaklaşık yedi yaşına kadar, sıradan ailelerde anneleriyle, toplumun ileri gelenleri ya da zenginlerin evlerindeki haremde anneleri ve hizmetlileriyle yaşarlardı. İster zengin olsun isterse fakir, kız ve erkek çocuk ilk eğitimini anneden alırdı. Anneler toplumun önem verdiği terbiye kurallarını çocuğuna öğretirdi. Akrabalara saygı göstermek, çocuğa ilk öğretilen kurallardandı.¹³⁹ İbn Sina çocuğun kasları güçlenip, kelimeleri düzgün telaffuz ettiğinde, anlama kabiliyeti de gelişmişse önce Kur'an eğitimine başlanması gerektiğini söylüyordu. Dinin hükümleri açık, anlaşılır, çocuğun ezberleyebilmesi için sade bir dille ve vezinli bir şekilde anlatılmalıydı ki hem kolay anlasın hem de rahat ezberleyebilsindi. Edebin saygınlığı, ahlaksızlığın kötülüğü, bilginin iyiliği, cahilliğin kötülüğü, ana-babaya itaat, iyilik yapmak ve misafir ağırlamayı öğütleyen şiirler öğretilmeliydi. Şiir yoluyla eğitim daha akılda kalıcı, çocuğun konuyu daha iyi kavramasını sağladığı için tavsiye ediliyordu.¹⁴⁰ Çocuk eğitimine, çocuğun kötü alışkanlıklar kazanmaması, kötü alışkanlıkları varsa yerleşmemesi için olabildiğince erken yaşta başlanması tavsiye ediliyordu.¹⁴¹ Zira küçük yaşta öğrenilen bilgilerin taşa kazınmış gibi kalıcı olacağı belirtiliyordu.¹⁴²

Bir çocuğun eğitiminden birinci derecede sorumlu olan anne ve babasıydı.¹⁴³ Anne sevgisi ve şefkatine ihtiyacı olduğundan, İslam çocuğun temyiz yaşına kadar annenin bakım ve korumasında olmasını kabul eder. Temyiz yaşı çocuğun yedi yaşına kadar olan dönemdir. Anne ve baba arasında terbiye konusunda anlaşmazlık durumunda, İslam hukukçuları erkek çocuğunun yedi, kız çocuğunun dokuz ya da on bir yaşına kadar anneye kalmasını kabul etmişlerdi.¹⁴⁴

Ahlak kitabı yazarlarının çocuğun terbiyesi konusundaki muhatapları anneler değil babalardı. Keykavus *Kabusname*'de oğlu Gilan Şah'a evlat yetiştirirken dikkat edeceği

¹³⁸ Necdet Sakaoğlu, "Lütfiye-i Vehbî'de (18. YY) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler", *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yay. Hız. Bekir Onur, Ankara 1997, s. 74.

¹³⁹ R. Mantran, a.g.e., s.175.

¹⁴⁰ İbn Sina, a.g.e., s. 914.

¹⁴¹ İbn Sina, a.g.e., s. 914; Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 96; Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 215; Hayati Hökelekli, a.g.m..

¹⁴² Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 100.

¹⁴³ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 35.

¹⁴⁴ Hayati Hökelekli, a.g.m..

hususları öğütlemişti.¹⁴⁵ Fakat biliyoruz ki çocukları belli yaşa kadar eğiten anneydi. Anne çocuğuna, sofrada adabını, büyüklerine saygıyı, oturma ve hareket etme kurallarını, söz söyleme ve dinlemeyi öğretirdi.¹⁴⁶

Tarîku'l-Edeb çocuğun karakteriyle aile yapısı arasında doğrudan ilişki kuruyor ve iyi ailelerin iyi çocukları, kötü ailelerin de kötü çocukları olacağını ifade ediyordu. Nasıl ki kötü malzemeden iyi ürün çıkmazsa, bir çocuğun karakterinde iyi özellikler yoksa terbiye ve eğitimle onun iyi bir insan olamayacağını söylüyordu. Eğitimi yağmura benzeterek, yağmurun iyi ve faydalı olduğunu, bağa yağarsa gül, çorak araziye yağarsa çer-çöp yetiştirdiğini anlatıyordu.¹⁴⁷ Ahlak kitaplarının hemen hepsi çocukların arkadaşlarına dikkat çekiyor, iyi arkadaşın iyiye, kötü arkadaşın da kötüye yönlendireceğini belirtiyordu. Ebeveynlere çocuklarını iyi ailelerin çocuklarıyla görüştürmesini tavsiye ediyordu.¹⁴⁸

Çocuk eğitiminde ailenin yaklaşımı çok önemlidir. Ahlak eserlerinde doğru davranışın aşamalı olarak anlatılması, güzel davranışların övülmesi, çirkin davranışların eleştirilmesi ve istenmeyen bir durum olduğunda çocuğun ikaz edilmesi tavsiye edilirdi.¹⁴⁹ Çocuk iyi bir davranışta bulunduğunda toplum içinde övülmeli, hatalı davranışını gizlemek istediğinde görmezden gelinmesi öneriliyordu.¹⁵⁰ İslam ahlak düşünürleri çocukta utanma duygusunun gelişmesine önem vermişlerdi. Temyiz döneminde çocuğun utanma duygusuna sahip olması beklenirdi. Zira utanma duygusuna sahip olma, çocukta akıl ve vicdanın geliştiğine işaretti.¹⁵¹

Çocuk söylenenleri anlamaya başladığında ve az ya da çok kendini ifade edebildiğinde, onlara İslam'ın esasları ve tevhid inancı öğretilirdi.¹⁵² Çocukların küçük yaşta taklit yetenekleri güçlü olduğundan dinin gerekleri olan farz, sünnet, helal, haram kavramları

¹⁴⁵ Keykavus, a.g.e., s. 247-256.

¹⁴⁶ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 96; Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s. 376.

¹⁴⁷ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 74.

¹⁴⁸ İmam Gazâlî, a.g.e., cilt 3, s. 165; Keykavus, a.g.e., s. 89; Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 100; Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s. 396; Sâdi-i Şirâzî, a.g.e., s. 23.

¹⁴⁹ Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s. 372; Hayati Hökelekli, a.g.e..

¹⁵⁰ İmam Gazâlî, a.g.e., cilt 3, s. 167.

¹⁵¹ H. Hökelekli, "Çocuk", a.g.m..

¹⁵² H. Hökelekli, a.g.m..

sürekli anlatılmalıydı. Yedi yaşına geldiklerinde namaz kılmaya başlamalı, on yaşında kılmıyorlarsa dövülmeliydi.¹⁵³

Kuşkusuz temel çocuk eğitiminde kız erkek ayrımı yoktu. Dini bilgiler, sofrada, büyüklere saygı ve itaat, davranış ve söz söyleme eğitimi her iki cinse de verilir. Küçük yaşta verilen eğitimdeki fark, kız ve erkek çocukların toplumdaki rolleriyle ilgili olmalıydı. Ancak çocuklara gösterilen sevgi ve ilgi açısından farklılıklar olabilirdi. İslam'da çocuk haklarından olan eşit muamele, sevgi, şefkat ve ilgi göstermede de adil olmayı gerektirirdi. Ebeveynler sevginin dışa dönük ifadesi olan öpücükte bile eşitliği gözetmeliydi.¹⁵⁴ Robert Mantran, erkek çocukların babanın soyunu devam ettireceği ve arkasından dua edeceği için kızlara oranla daha sevildiği ve şımartıldığını söylüyordu. Kızlar zaten bir süre sonra evden ayrılacakları için babanın ilgisi dışında kalırdı.¹⁵⁵

1.4.1. Kız Çocuklar

Çocuklar konuşma yetisine sahip olduktan sonra, iyiyi kötünden ayırma ve utanma duygularının kazandırılması yönünde eğitilir, bundan sonra din ve iş eğitimine başlanırdı.¹⁵⁶ Kız çocukların eğitiminde ailenin gelir durumunun bir önemi yoktu. Kızlar evde eğitim alır ya da nadiren okula giderdi. Zaten kızlardan beklenen bilgili olması değil, ileride iyi bir ev hanımı ve anne olmasıydı.¹⁵⁷

Osmanlı ailesinde kadınlar evde kapalı bir hayat sürerdi. Mustafa Âlî merhamet edilecek kimseler arasında kadınları sayarken, gerekçelerinden biri de onların erkekler gibi istediklerinde gezme haklarının olmadığını ifade etmişti.¹⁵⁸ Kur'an kız çocuklarının haklarının gözetilmesi konusuna dikkat çekmiştir. Eski Arap kavimlerinin kız çocuğuna karşı olan tutumlarını eleştirmiş, bunun sapkınlık ve utanç kaynağı olduğunu, öteki dünyada hesabının sorulacağını söylemişti.¹⁵⁹ Keykavus tavsiyelerinde oğluna, kızını olursa kendisinin ve annesinin ona şefkat göstermesini, zira kızının onların esiri olduğunu ifade etmişti. Kızlar erkekler gibi geçimlerini sağlayamadığı için öncelikle

¹⁵³ Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s. 376.

¹⁵⁴ H. Hökelekli, a.g.m..

¹⁵⁵ R. Mantran, a.g.e., s.157.

¹⁵⁶ Necdet Sakaoğlu, a.g.m., Ankara 1992, s.362.

¹⁵⁷ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 202; R. Mantran, a.g.e., s. 157.

¹⁵⁸ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 1997, s. 115.

¹⁵⁹ Hayati Hökelekli, a.g.m..

kızının çeyizini hazırlamasını öğütlemişti.¹⁶⁰ Amasi babaların kızlarına daha fazla sevgi ve şefkat göstermelerini, onları sevindirmelerini tavsiye ederek, onların her türlü eziyetlerine katlanmanın sevap olduğunu yazmıştı.¹⁶¹

Kızlar bülüğa ulaşana kadar çarşaf ve peçe kullanmayıp, kadınlara yönelik yasaklardan muaf tutulurlardı. Sıradan ailelerin kız çocukları gündelik işler için sokağa rahatça çıkabilirlerdi. Bülüğ çağına ulaşan kızlar (bu bazen dokuz, on yaş olabilirdi) çarşaf ve peçe kullanmaya başlar, kadınlara uygulanan yasaklar onlar için de yürürlüğe girerdi. Kız çocuğu sıradan aileye mensupsa bülüğ yaşına kadar dini eğitimini aldığı kabul edilir, bundan sonra onlardan beklenecek olan ev işleri eğitimine hız verilirdi. Varlıklı ailelerin kızlarının eğitimi bülüğla bitmezdi. Onlar müzik, şarkı dersleri, şiir okuma gibi derslere devam ederdi.¹⁶² Kızların evlenmesi doğduğu andan itibaren düşünülür, çeyiz hazırlıkları erken dönemde başlardı.¹⁶³ Bu nedenle kızlar küçük yaştan itibaren dikiş ve nakış eğitimi de alarak çeyiz hazırlığına katkıda bulunurdu.¹⁶⁴ Kızlara Kur'an ve nakış öğretmesi için hoca tutulduğu da olurdu.¹⁶⁵ Bu elbette ailenin ekonomik durumuyla ilgiliydi.

İstanbul'a getirilen esir genç kızlardan sağlıklı, güzel olanlar saraya götürülürdü. Saraya götürülen bu kızlara önce Türkçe ve İslam bilgisi verilerek dini ibadetler öğretilir¹⁶⁶ daha sonra dikiş nakış öğretilirdi. Bu kızlar evlilik yaşına geldiklerinde devletin ileri gelenlerinden biriyle evlendirilir, şansları varsa sultanın eşi bile olabilirdi.¹⁶⁷ Saraya alınan bu genç kızlar dikiş nakış eğitimi yanında, yetenekleri doğrultusunda müzik ve dans eğitimi de alırdı.¹⁶⁸

Fakir kız çocukları varlıklı ailelere, daha iyi şartlarda büyümesi için evlatlık¹⁶⁹ ya da bir sözleşmeyle *icar-ı sagir* adı altında, hizmet etmesi için verilirdi. İcar-ı sagirde küçük

¹⁶⁰ Keykavus, a.g.e., s. 253,254.

¹⁶¹ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 97.

¹⁶² R. Mantran, a.g.e., s. 175.

¹⁶³ R. Mantran, a.g.e., s. 157.

¹⁶⁴ Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540 – 1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Haziran 2005, s.293.

¹⁶⁵ Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 182. Bir fetvanın konusu evin küçük kızına Kur'an ve nakış öğretmek için gelen hocanın ücretiydi. Fakih'ten açıklığa kavuşturması istenen konu: “Bir baba, kızına Kur'an ve nakış öğretmek için gelen hocanın ücretini ödeyeceğim derse, aralarında zaman ve ücret konuşulmazsa, iki yıl hoca küçüğe eğitim verdikten sonra baba hocaya bir ücret vermemeye kadir olur mu? sorusuna, “Vermeme hakkı yoktur, hatta hoca misliyle alır” cevabını vermişti.

¹⁶⁶ H. Dernschwam, a.g.e., s. 189.

¹⁶⁷ S. Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 122.

¹⁶⁸ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 216.

¹⁶⁹ Abdurrahman Kurt, a.g.e., s.77.

kızın yeme, içme ve giyimi muhtemelen evin efendisine aitti, ancak yapacağı işin karşılığında belli bir ücret belirlenirdi.¹⁷⁰ Küçük kız hizmetçi olarak gittiği evde kendi yaşına uygun olan işlerde çalışır, evlilik yaşı geldiğinde babası ya da efendisi arasındaki anlaşmaya göre evlendirilirdi. Hizmet ettiği aile kıza çeyiz verirdi.¹⁷¹

Erkek ve kız çocuk daha küçük yaşta, babalar aralarında ileride çocuklarının evleneceklerine dair söz verirdi. D'Ohsson kızlara üç ya da dört yaşındayken söz kesilip, kız on iki veya on dört yaşına geldiğinde evlendirildiğini ifade etmişti.¹⁷² Erken yaşta nişanlılık sadece halk arasında olmazdı. Osmanlı sarayında da, her ne kadar siyasi amaçla yapılıyor olsa da, çok küçük yaşta nişanlanan hanım sultanlar vardı. Osmanlı padişahlarından III. Mustafa'nın (ö. 1774) kızı Hibetullah üç aylık, II. Mustafa'nın (ö. 1703) kızları Esmâ ve Beyhan Sultanlar iki yaşında nişanlanmıştı.¹⁷³ Bazen hanım sultanlar erken yaşta evlendirilir, düğünleri de yapılırdı. Evliliğin gerçekleşmesi için hanım sultanın bülûğa ermesi beklenirdi. Sultan İbrahim'in (ö. 1648) kızları Beyhan Sultan iki, Fatma Sultan üç, Gevher Sultan dört yaşlarında,¹⁷⁴ III. Ahmed'in (ö. 1736) kızları Hatice ve Fatma Sultanlar dört yaşında¹⁷⁵ üst düzey devlet yöneticileriyle evlendirilmişlerdi.

Gerlach Rum kızların ve İstanbul'a yakın Semizce Köyü'nde yaşayan Bulgar kızların on iki, on üç, Türk kızların dokuz yaşında evlendirildiklerini yazıyordu.¹⁷⁶ Türkler, erken yaşta kızlarını evlendirmelerine gerekçe olarak, çocuk doğurabilme kabiliyetlerini dokuz yaşında kazanıyorlarsa, daha geç yaşta evlendiğinde arada doğabilecek çocuklar kaybedilmemeli diye açıklıyordu.¹⁷⁷ İslam'ın kadınların nikah altında bulunmasını teşvik etmesi ve bir kadının onur ve haysiyetinin ancak bir kocanın gözetiminde korunabileceği gerekçeleri de aileleri erken yaşta kızlarını evlendirmeye iten nedenlerdendi.¹⁷⁸ Ahlak eserleri de bülûğ çağına gelen kızların, hiç bekletilmeden hemen evlendirilmesini tavsiye ediyordu.¹⁷⁹ Bu konuda Keykavus'un oldukça ilginç

¹⁷⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Mart 2000, s. 342.

¹⁷¹ Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2002, s. 127.

¹⁷² M. de M. D'Ohsson, a.g.e., a.g.e., s. 202.

¹⁷³ Mübahat Küçüköğlu, a.g.e., s. 118.

¹⁷⁴ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara 2001, s. 63-65.

¹⁷⁵ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 128.

¹⁷⁶ S. Gerlach, a.g.e., s. 272, 452, 826.

¹⁷⁷ S. Gerlach, a.g.e., s. 452.

¹⁷⁸ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 203.

¹⁷⁹ Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 215; Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s. 385; Keykavus, a.g.e., s. 253.

fikirleri vardı. Kız çocuk sahibi olmamanın daha iyi olduğunu söyleyerek, bir kız çocuğu sahibi olmayı “Ya yerde gerek ya da erde” diyerek, bir an önce evlendirip kurtulması gereken bir yük olarak tarif ediyordu.¹⁸⁰

Osmanlı’da çocuklar masum varlıklar olarak kabul edilir, sevilir ve korunurdu. Fakat bu durum kız çocuğu bülüğa erince değişirdi. Bülüğa ermiş kız artık *müştehat* yani şehveti çeker hale geldiğinden, önceleri serbest olan dışarı örtünmeden çıkabilme yasaklanır, peçe kullanmaya başlardı. Boşanmış ailelerde terbiye ve koruması altında bulunduğu annesinden alınıp, cinsel olgunluğa ulaşan kızına daha iyi sahip olacağı düşüncesiyle babaya verilir. Ebussuud’a “*Bir kadın geride üç yaşında bir oğul ile dokuz yaşında küçük kızını bırakarak ölüyor. Bu çocukları anneanneleri nafaka takdir ettirerek yanına alıp bakabilir mi?*” diye soruluyordu. Ebussuud erkek çocuğunu anneannenin alabileceğini, müştehat ise kızı alamayacağını söylemişti.¹⁸¹ Dokuz yaşında kız çocuğu bülüğa ermişse çocukluğu bitmişti, artık evlenme ve korunması gereken yaşa gelmişti. Kızın korunmak için yetişkin bir erkeğe ihtiyacı vardı, bu kişi de baba ya da dedeydi. Onlar da kızı en kısa zamanda uygun buldukları biriyle evlendirecekti.

Tusi kız çocuklarına, toplumda kabul gören ve beğenilen becerilerin öğretilmesini, onlar için önemli olanın eve bağlılık, örtünme, ağırbaşlılık ve iffet olduğunu ifade ediyordu.¹⁸² Kızlara bu vasıflar kazandırılırken, ahlak eserleri damat adayında olması gereken bazı özelliklere de dikkat çekiyordu. Keykavus ve Kınalızade damat adayının öncelikle dinine bağlı ve güzel huylu kimse olmasını tavsiye ediyordu. Kınalızade zenginlik, mevki ve yakışıklılığın çok da önemli olmadığını ama dinine bağlı, sağlam karakterli bir damatta ilave olarak bu vasıflar da bulunursa onun deyimiyle “*nur üstüne nur*” olurdu. Keykavus damadın dinine bağlı, iyi huylu olmasının yanında daha önce evlenmemiş ve yakışıklı olmasını da öneriyordu. Damadın seviyesinin kızın seviyesinden aşağıda olmasının iyi olacağını, damadın kayınpederden çekineceği için kızın rahat edeceğini ilave ediyordu.¹⁸³

¹⁸⁰ Keykavus, a.g.e., s. 253,254.

¹⁸¹ Ebussud Efendi Fetvaları, a.g.e., s. 30-31.

¹⁸² Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 215.

¹⁸³ Keykavus, a.g.e. , s. 255, 256; Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s. 385.

1.4.2. Erkek Çocuklar

Erkek çocuklar ileride yapacakları iş konusunda eğitim almadan önce mahalledeki sıbyan mektebine giderdi. Okul eğitimi sırasında ya da bittiğinde İslam dini gereğince erkek çocuklar sünnet edilirdi. Bir erkek çocuğu ancak sünnet olunca tam bir Müslüman olurdu.¹⁸⁴ Çocukların belli bir sünnet yaşı yoktu. Amasyalı çocuk haklarından olan sünnetin, okula başlamadan olabileceği gibi sonra da olabileceğini ancak en iyisinin okula başlamadan olduğunu söylemişti.¹⁸⁵ Keykavus da erkek çocuğu büyüdüğünde sünnet edilmesini ve olanaklar ölçüsünde sünnet düğünü yapılmasını tavsiye ediyordu.¹⁸⁶ Osmanlı topraklarına gelen seyahatname yazarlarından Postel sünnet yaşının on dört ile yirmi dört-yirmi beş yaş arasında değiştiğini,¹⁸⁷ Bassano yedi ile on beş yaş arasında olduğunu,¹⁸⁸ Gerlach bu yaşın dört ya da beş,¹⁸⁹ Grelot sekiz yaşından sonra olmak üzere on iki-on beş yaşına kadar,¹⁹⁰ Dernschwam önceden on iki-on üç olan sünnet yaşının, çocuk ölümlerinin salgın hastalıklar nedeniyle çok olmasından daha erken yaşlara çekildiğini söylemişti.¹⁹¹ Özdemir Nutku çocuklarda sünnet yaşının beş ile on iki yaş arasında değiştiğini,¹⁹² Abdurrahman Kurt erkek çocukların yedi-sekiz yaşlarında,¹⁹³ Mübahat Kütükoğlu sünnetin tek sayılı yaşlarda yapılma geleneğine rağmen genellikle buna pek riayet edilmediğini söylemişti.¹⁹⁴

Öncelikle sünnetten sonra çocuğun yatacağı yatak süslenirdi.¹⁹⁵ Sünnet günü çocuklar sırmalı ve gösterişli elbiseler giyerler, başlarına da tüylerle süslenmiş sarıklar takardı.¹⁹⁶ Daha sonra ata bindirilen çocuk, kalabalık eşliğinde camiye götürülürdü. Camide imam, çocuğu dini bilgilerini ölçen sözlü sınava tabi tutar, sonra da dinini koruyacağına yemin

¹⁸⁴ R. Mantran, a.g.e., s. 173.

¹⁸⁵ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 79.

¹⁸⁶ Keykavus, a.g.e., s.247.

¹⁸⁷ Aktaran Metin And, a.g.m., İstanbul 2003, s. 186.

¹⁸⁸ L. Bassano, a.g.e., s. 103.

¹⁸⁹ S. Gerlach, a.g.e., s. 464.

¹⁹⁰ Aktaran Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 382.

¹⁹¹ H. Dernschwam, a.g.e., s. 191.

¹⁹² Özdemir Nutku, a.g.m., s. 60.

¹⁹³ Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 42.

¹⁹⁴ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 128.

¹⁹⁵ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 133.

¹⁹⁶ S. Gerlach, a.g.e., s. 679; H. Dernschwam, a.g.e., s. 191.

ettirirdi.¹⁹⁷ Camiden sonra kalabalık eşliğinde çocuk şehrin sokaklarında gezdirilir, bu konvoyla davul, zurna eşlik ederdi.¹⁹⁸

Padişahlar şehzadelerini, ileri gelen aileler oğullarını sünnet ettirirken fakir ailelerin çocuklarını da sünnet ettirirlerdi. Varlıklı ailelerde sünnet edilen çocuk sayısı bazen yüzlerce olabileceği gibi, şehzade sünnetlerinde binleri bulan sayıda çocuklar sünnet edilirdi.¹⁹⁹ Osmanlı sarayının düzenlediği sünnet törenleri sarayla halk arasındaki ilişkileri daha iyileştirme, pekiştirme amacına da hizmet ederdi.²⁰⁰

Sünnet genellikle evde olur, işlemi berberler yapardı.²⁰¹ Keskin bir usturayla, hızla ve beceriyle yapılan işlem sonrası yaraya pansuman yapıp sarılır, yaraya bazen odun külü konurdu. Bundan sonra çocuk yatağına yatırılır, acısını unutmaya için düğün eğlencesi düzenlenir, çocuğa hediyeler verilirdi. Sünnet aileler için coşkulu bir olaydı, şehzade sünnetlerinde Atmeydanı'nda şenlikler düzenlenir, esnaf şehzadeye hediyeler verirdi. III. Murad'ın (ö. 1595) oğlu III. Mehmed'in (ö. 1603), IV. Mehmed'in (ö. 1693) oğulları Mustafa ve Ahmed'in sünnet şenlikleri hafızalarda yer edecek şekilde olağanüstü olmuştu.²⁰² Osmanlı sarayındaki sünnetler bazen entrikalara da zemin hazırlamıştı. 1648'de yapılan sünnetten sonra IV. Mehmet'in kanaması olmuş, Darüssaade Ağası İbrahim Ağa Kösem Sultan'ın emrine itaat ederek, yedi yaşındaki genç padişahı ortadan kaldırmak amacıyla olayı görmezden gelmişti.²⁰³

1.5. DEVŞİRMELER

Osmanlı toplumunda erkek çocuklardan bahsedilince, devşirmeler de akla gelen erkek çocuklardır. Bu çocuklar küçük yaşta ailelerinden koparılıp, Osmanlı'ya hizmet amacıyla İstanbul'a getirilen çocuklardı. Gerek ulema ailelerinin, gerek bürokrat ailelerin gerekse de esnaf ya da tüccar ailelerin çocuklarıyla devşirmeler gündelik hayatta az ya da çok temas halindeydi kuşkusuz.

¹⁹⁷ Aktaran Metin And, a.g.m., İstanbul 2003, s. 186.

¹⁹⁸ H. Dernschwam, a.g.e., s. 191; Luigi Bassano, a.g.e., s. 104.

¹⁹⁹ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 128; Gülgün Üçel-Aybet, a.g.e., s. 383-386.

²⁰⁰ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul Ekim 2001, s. 109; Robert Mantran, s. 157.

²⁰¹ Tahsin Özcan, a.g.e., s. 185; R. Mantran, a.g.e., s. 173.

²⁰² R. Mantran, a.g.e., s. 173-174.

²⁰³ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 133.

Karamanlı Mevlana Kara Rüstem Paşa ve Çandarlı devlet gelirlerini artırma yolu olarak Sultan I. Murat'ın (ö.1389) pencik usulüne dikkatini çekmişlerdi. Edirne'nin fethinden sonra, Meriç havzasından ele geçirdikleri savaş esirlerinin sayısı hayli fazla olmuş, gazilerden beşte bir oranında pencik vergisi alınmaya başlandı. Çandarlı bu esirleri Bursa yakınlarındaki Türk köylerindeki ailelerin yanına yerleştirip, Türkçe ve İslam dininin esaslarını öğrenmelerini sağladı. Sonra da bu gençleri bir kışlada bir araya toplayarak, yeniçeri ordusunu kurdu.²⁰⁴ Önceleri yeniçeri ordusuna savaş esirlerinden sağlanan insan kaynağı, fetihlerin azalmasıyla devşirme usulüne dönüştü. Bu sistem II. Murat (ö. 1451) zamanında kanunlaşmıştı.²⁰⁵ Osmanlı toprakları genişledikçe askeri teşkilat da genişlemiş, dönemin ihtiyaçlarına göre yapılanmış, çıkarılan yeni kanunlarla devşirme sistemi en iyi hale getirilmişti.²⁰⁶ 16. yüzyılda bozulmaya ve gevşemeye başlayan devşirme sistemi, 1751 yılında 1000 kadar çocuğun devşirilmesiyle son bulmuştu. Bu sistem yaklaşık iki buçuk asır devam etmişti.²⁰⁷

Devşirme sistemine göre Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerden baş vergisi (cizye) olarak aralıklarla erkek çocuklar toplanırdı. Bu çocuklar yaşadıkları bölgelerden bir fermanla toplanır, Osmanlı Devleti için çalışmak ve Türk-İslam geleneklerine göre yetiştirilmek üzere İstanbul'a getirilirdi. Çocuklar Osmanlı yönetim kademesiyle askeri teşkilatında çeşitli görevlerde bulunmak üzere eğitilirdi.²⁰⁸

Devşirme işlemi üç, beş ya da yedi yılda yapılırdı. Toplama işinin niteliği ile toplanacak çocukların özellikleri devşirme kanununda belirtilmişti. Türk, Kürt, Acem, Rus, Yahudi, Çingene çocukları, şehirli çocuklar, papazların oğulları, asil Hristiyanların çocukları, yetimler, çoban çocukları, evliler, tek oğlu olanın çocuğu alınmazdı. Fiziksel olarak çok kısa ya da uzun, kel, doğuştan sünnetli olanlar da alınmazdı. Toplanan çocukların yaşları sekiz ile yirmi yaş arasında olurdu.²⁰⁹ Uzunçarşılı en asil çocukların seçildiğini,

²⁰⁴ Halil İncalcık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler Devlet-Toplum-Ekonomi", *Osmanlı Uygarlığı 1*, T.c. Kültür Bakanlığı, Yay. Hız. Halil İncalcık Günsel Renda, İstanbul, Temmuz 2003, s. 66-67.

²⁰⁵ Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, 9. Cilt, s. 254-257.

²⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Üçüncü baskı, Ankara 1988, s. 13.

²⁰⁷ Abdülkadir Özcan, a.g.m..

²⁰⁸ Gülay Yılmaz, *The Devshirme System and The Levied Children Of Bursa In 1603-4 A. D.*, Belleten, 2015, Cilt. 79, sa. 286, s. 901-902. *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, Cilt: LXXIX, sa. 286, Ankara, Aralık 2015, (901-932)

²⁰⁹ Abdülkadir Özcan, a.g.m..

Ermeni ve papaz çocuklarının da alındığını ifade etmiştir. Yahudiler ticaretle uğraştıklarından onların çocukları alınmazdı.²¹⁰

Çocukların toplanmaları konusunda, bazı Osmanlı tarih kitaplarında anlatılan, yeniçerilerin yerleşim yerlerine bir anda baskın yaparak gözlerine kestirdikleri çocukları aldığı tezinin yanlışlığı ortaya konulmuştur. Zira 1603 Ekim ayında Bursa'ya gelen, devlet tarafından kendisine yetki verilen ve elinde ferman bulunan turnacıbaşı önce fermanı kadıya tescil ettirmişti. Daha sonra köy, kaza, vakıf arazisi ve tımarlara haber gönderilmiş, yaşları on beş ile yirmi arasında değişen çocukların babaları tarafından turnacıbaşına getirilmesi buyurulmuştu.²¹¹ Tellallar kadılık bölgesindeki köylere kadar ilan eder, çocuklar papazları, babaları ve vaftiz defterleriyle toplanma alanına gelirlerdi.²¹²

Seçimlerin yapılarak ilk grupların oluşması 1604 Ocak Şubat aylarını bulmuş, Bursa'da devşirme işleminin başlaması ile bitmesi arasındaki süre beş ayı bulmuştu. Aynı dönemde toplama işlemi Arnavutluk'ta dört ay, Rumeli'de sekiz ay, Bosna'da bir yıl sürmüştü. Bu durum toplama işleminin oldukça uzun süren, bürokratik bir süreç olduğunu gösteriyordu.²¹³ Devşirme uygulaması sadece Rumeli'deki Hristiyan ailelerden değil Bursa örneğinde olduğu gibi Anadolu'daki Hristiyan ailelerden de yapıldı. 1603-4 döneminde Bosna'dan alınan çocukların 410'u Müslüman, 82'si Hristiyandı. Bosnalı Poturoğulları olarak anılan bu çocuklar, II. Mehmet (ö. 1481) zamanında verilmiş özel bir ayrıcalık ile sadece bostancıbaşının altında sarayın bahçelerinde hizmet ederlerdi.²¹⁴

Seçilme ve alıkonulma elbette çocuklar ve ebeveynlerinin gönül rızasıyla olmazdı. Devşirme işlemi aileler ve çocuklar için acı verici ve sarsıntılı olur, çocuklar kabileler halinde İstanbul'a nakledilirken kaçanlar ya da kaçırılanlar da olurdu. Ancak az da olsa, özellikle 1600'lerde çocuklarını devşirme olarak vermek isteyen ailelerin de oldukları kayıtlardan anlaşılıyor. Özellikle yoksul aileler devşirilmeyi çocukları adına bir şans olarak görebiliyordu.²¹⁵ Mantran'ın da bahsettiği gibi kalabalık ve fakir aileler,

²¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 17.

²¹¹ Gülay Yılmaz, a.g.m., s. 906.

²¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 16.

²¹³ Gülay Yılmaz, a.g.m., s. 906.

²¹⁴ Gülay Yılmaz, a.g.m., s. 905.

²¹⁵ Gülay Yılmaz, a.g.m., s. 911.

oğullarının devlet kademesinde yüksek mevkilere gelme ihtimalini bir şans olarak değerlendirdiyordu. Oğulları yüksek kademelere gelmişse, ailelerine bazen maddi olanaklar da sunabiliyordu.²¹⁶ Devlette yüksek kademelere gelme ihtimali olduğunu bildiklerinden bu durumu memnuniyetle karşılayanlar da olduğu söylenebilir ancak çocuklarının ellerinden alınmasına karşı ailelerin hissettikleri üzüntüye dair kanıtlar vardır. Hristiyan topraklarının Osmanlı'ya teslimi için yapılan pazarlıklara devşirmeden muafiyet şartları da konu olmuştu. Çocuklarını vermek istemeyenler Batılı güçlerden ve papadan bile yardım istemiş, Osmanlı Devleti memurlarına rüşvet vermiş, çocuklarını evli gösterme ve başka erkek çocuk satın alarak kendi çocuğuymuş gibi verme hilesine de başvurmuşlardı. Bazen de çocuklarını vermektense ölmeyi göze alarak isyan etmişlerdi.²¹⁷

Toplanan çocuklardan nakil esnasında hastalanıp kalanlar ya da vefat edenler olduğunda, nerede hastalanmış ya da vefat etmişse o bölgenin kadısından bu duruma dair ilam alınır.²¹⁸ Çocuklar İstanbul'a getirildiklerinde sünnet edilip, yetenek ve fiziksel özelliklerine göre dağıtımları yapıyordu. En iyi niteliklere sahip çocuklar ileride devlet adamı olmak üzere saraya (Enderun) alınır.²¹⁹ Dernschwam toplanan çocukların sünnet edildikten sonra en güzel ve akıllı olanların ileride yeniçeri, bey, paşa, sipahi ve çeşitli devlet görevleri yapmak üzere yetiştirildiğini ifade etmişti. Bunlara acemioğlanı denilmekteydi. Bazı acemioğlanlar zanaat öğrenmek üzere usta yanına verilerek demirci, nalbant, çilingir, saraç, kılıç ve ok-yay yapımını öğrenirdi. Savaş zamanı padişah bu işleri bilenleri de sefere götürürdü.²²⁰ Acemioğlanların bazıları Asya yakasına çoban olarak verilir, açlık, susuzluk ve çetin doğa koşullarına tahammül etmeleri hedeflenirdi. Böylece zor koşullara dayanıklılıkları artar, savaşta daha iyi performans gösterirlerdi. Bu çocukların bazılarında da ordunun ihtiyaçları için berberlik, terzilik gibi meslekler öğretilirdi.²²¹ 1603-4 döneminde toplanan çocuklardan bir kısmı

²¹⁶ R. Mantran, a.g.e., s. 66.

²¹⁷ Speros Vryonis Jr. "Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, Mayıs 2005, s. 543-549.

²¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 25.

²¹⁹ Gülay Yılmaz, a.g.m., s. 913.

²²⁰ H. Dernschwam, a.g.e., s. 89,94.

²²¹ S. Schewewigge, a.g.e., s. 201; R. Lubenau, a.g.e., s. 367.

saray için seçilmiş, kalanlar kayıtlara geçirilerek Türk çiftçilere üç ile sekiz yıllıkına kiraya verilmişti.²²²

Toplanan çocukların fiziksel özelliklerine dikkat edilirdi. İnsanların fiziksel özelliği ile karakteri arasında ilişki olduğuna inanılırdı. Çok uzun ve çok kısa boylular tercih edilmezdi. Çocukların saç, kaş, göz, ten rengi ile varsa yara izi, doğum lekesi ya da benlerin, vücuttaki yerleri ve biçimleri dahi ayrıntılı olarak kayıt edilirdi.²²³

Devşirilen çocuklar nakil esnasında kızıl aba ve sivri külah giyerlerdi.²²⁴ İstanbul'a getirildikten sonra çocuklara mavi kumaştan elbise ve sarı, sivri başlıklar verilirdi.²²⁵ Eğitimleri tamamlanan acemioğlanlar tekrar İstanbul'a dönerdi. Yeniçeri ağası eşkal defterinden kontrol ederek çocukları acemi ocağına kaydederdi. Bu çocuklara günlük önce 1, sonra da 2 akçe harçlık verilirdi.²²⁶ Acemi ocağına kaydedilen bu çocuklar sıkı bir askeri eğitimden geçirilerek Osmanlı ordusunda görev yapardı.²²⁷

16. yüzyılın ortalarına kadar yeniçerilerin evlenmesi yasaktı. Yavuz Sultan Selim (ö. 1520) zamanında, ancak izinle olabilen yeniçeri evlilikleri zamanla artarak devam etmişti. Bu durumda yeniçerilerin oğullarının himayesi de gündeme geldi. "Kuloğlu" denilen bu çocukların babaları vefat etmiş ve küçük yaştaysalar, üç ayda bir iki buçuk kile un ya da bedeli ile yine üç ayda bir 15 akçe verilmesi kanunu vardı. Yetim çocuğun babası hangi bölük ya da ortaya mensupsa yeniçerilerle beraber babasının maaşını alırdı. Yetim kuloğlu yılda bir kere de elbise parası alırdı. Zamanı geldiğinde, yetiştirilmek üzere yeniçeri ocağına alınırlardı.²²⁸

Babaları yaşayan kuloğulları yetimlere göre daha farklı durumda olurdu. Bu çocuklar acemi ocağına kaydedilmez, babalarının devletteki görevlerine göre kayırlır, bazıları (timarlı sipahi oğulları) gündelik 9 akçeye kadar ulaşan maaşlarla kalelerde muhafızlık görevi yapardı. Sonradan bu çocukların da gündelik 1 akçe ile acemi ocağına kaydedilmeleri kanunlaştı.²²⁹

²²² Gülay Yılmaz, a.g.m., s. 914.

²²³ Gülay Yılmaz, a.g.m., s. 920-921.

²²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 17.

²²⁵ S. Gerlach, a.g.e., s. 100; S. Schewewigger, a.g.e., s. 201; H. Dernschwam, a.g.e., s. 93.

²²⁶ Abdülkadir Özcan, a.g.m.

²²⁷ Gülay Yılmaz, a.g.m., s. 921.

²²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 31-32.

²²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 31.

Lubenau bir yeniçerinin oğlu olduğunda durumu yeniçeri ağasına bildirdiğini anlatıyor. Doğan bebeğe ilk günden 2 akçe maaş bağlanıyor, her yıl bu maaş miktarı artıyordu. Yazar Sipahi Meydanı'nda yapılan talim ve savaş tatbikatını izlemişti. Askerlerin at üzerindeki hünerlerini ve silah kullanma becerilerini hayranlık, şaşkınlık ve zevkle izlediğini yazmıştı. Bu askerlerin arasında 12-14 yaş civarında sipahi çocukları da olduğunu, onların da çok iyi yetiştirilmiş olduğunu gözlemlemişti. Bu durumu *“Babaları yüksek mevkilere gelmiş beyler, paşalar olsa da, çocukları eğer bir başarı gösteremez ve iyi bir sipahi olamazlarsa, bir çiftçi, bir seyis veya benzeri olmaktan ileri gidemezler, çünkü kendilerine ait, miras yoluyla sahip olabilecekleri bir malikaneleri, mülkleri yoktur, her şey Türk hükümdarına aittir”* şeklinde açıklamıştı.²³⁰

1.6. OSMANLIDA SAĞLIK

Osmanlı sarayında hekimbaşı kurumu vardı. Bu kurumun varlığına dayanan ilk belge II. Bayezid (ö. 1512) dönemine aittir. Hekimbaşının altında, hekimler, cerrahlar, kehhallar (göz doktorları) bulunurdu. Saraydaki hekimler sadece padişah ve ailesiyle ilgilenmezdi. Devletin üst kademesindeki kişilerle de ilgilenirdi.²³¹ 1568 yılının yaz aylarında Mısır beylerbeyine bir ferman gönderildi. Fermanda Mısır'da Seriüddin ve Ahmed isminde hekimler bulunduğu, işlerinde iyi olduklarını duyduklarını, gizlice araştırıp soruşturulmasını ve bunlardan hangisi daha iyi ise onun saraya gönderilmesini buyuruyordu.²³² Sarayın eczanesi de vardı. Osmanlıda ilaç hazırlama ve satma işini attarlar yapardı.²³³ Schweigge saraydaki ve şehirdeki eczaneleri gezmiş, kendi ülkesindekilere göre yetersiz bulmuştu.²³⁴

Osmanlı Devleti halkın sağlığına önem vermiş, sağlığı tehlikeye atan sahte hekimlerle mücadele edilmesi için fermanlar göndermişti. 1573 yılında hekimbaşının ihbarı üzerine, İstanbul kadısına bir ferman gönderilmişti. Fermanda bazı kimselerin kendini hekim, cerrah ve kehhal olarak tanıtarak iş yeri açtıklarını ve tıbbi aykırı ilaçlar uygulayarak insanlara zarar verdikleri bildirilmişti. Kendini hekim olarak tanıtan bu kimselerin izin alabilmek için hekimbaşı tarafından sınava alınıp, ruhsat alanların

²³⁰ R. Lubenau, a.g.e., s. 368, 228-230.

²³¹ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 232.

²³² Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 3-4.

²³³ Turhan Baytop, “Eczacılık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, 10. Cilt, s. 386-388.

²³⁴ S. Schweigge, a.g.e., s. 183.

dükkan açabileceği bildirilmişti. Ruhsat almaksızın hâlâ devam edenlerin hakkında işlem yapmak üzere, isimleriyle bildirilmesini söylüyordu.²³⁵

Osmanlı'da hekim yetiştirilmesine önem verilmiş, geleneksel yöntem olan usta-çırak eğitimiyle hekimler, cerrahlar yetiştirilmişti. Cerrahlar yara ve çıban tedavisinde oldukça iyiydiler. İşlerinde iyi olmalarına rağmen Osmanlı kanunlarına karşı kendilerini korumak adına, cerrahi işlem öncesi hastadan rıza senedi alırlardı. Bu senet cerrahi işlem esnasında gerçekleşebilecek ölüm durumunda, cerrahi hukuki sorumluluktan kurtarmak için alınırdı. Senetlerde yapılan işlemin ücreti de yer alabilirdi. Seydişehir'in Zotimle köyünden Abdi Mehmed adlı baba küçük oğlu Himmet'in böbreğindeki taşın tedavisi için Elkeşe adlı gayrimüslim hekimle 11 Esedî gurus ve 4 gurus değerinde halı karşılığında anlaşmıştı. Dört Vakiye Mahallesi'den Ayşe de Mehmed adlı küçük oğlunun böbreğindeki taşın tedavisi için yine gayrimüslim hekim İvaz'la anlaşmış, iki anlaşma da mahkemede kayıt altına alınmıştı.²³⁶ Her iki çocuğun ameliyatı atlatıp atlatmadıkları konusunda bilginiz yok. Ancak hekim bu anlaşmaları kayıt altına alarak hem sorumluluktan kurtulmuş, hem de ölüm durumunda hasta yakınlarının vermek istememe olasılıklarına karşı, ücretini garanti altına almış oluyordu.

Hastaların ölümü halinde cerrahların ücretlerini alacağı konusunda fetvalar mevcuttu. Ancak uygulanan tedavi o dönemde geçerli olan tedavi usulünde olmalı, hasta ya da hasta yakınının izni dahilinde olmalıydı. Şeyhülislama sorulan bir mesele şöyleydi: Bir adam hasta küçük oğlunu hekime götürürse, hekim hazırladığı ilacı babasından habersiz çocuğa içirdiğinde, çocuk iki gün içinde vefat ederse hekimin cezası ne olmalıdır? Fakih'in cevabı "diyet" olmuştu. Bir başka fetvada; hekim küçük kızın başındaki çıbana babasının izniyle merhem sürmüş, ancak çocuk birkaç gün sonra vefat etmişti. Çocuğun ailesi "çocuğun ölümüne senin sürdüğün merhem sebep oldu" diyerek hekimden diyet almak istemeleri durumunda, fakih "alamazlar" demişti.²³⁷

²³⁵ Ahmed Refik, a.g.e., s. 62-63.

²³⁶ Alpaslan Demir, *Osmanlı'da Yaşamak*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 80,81.

²³⁷ Tahsin Özcan, a.g.e., s. 171-174.

1.6.1. Çocuk Sağlığı

Klasik dönemde hastalıkların tedavisinde geleneksel yöntemler uygulanırdı. Çocuk hastalandığında kurşun dökülüyor, vebadan ya da başka hastalıklardan korumak için bir ayet kağıda yazılıp çocuğun boynuna asılıyor ya da ayet yazılı kağıdı temiz suyun içine koyduktan sonra yazıları silinene kadar bekleyip daha sonra bu su içiriliyordu. Bir başka tedavide yeni ay görüldüğünde 391 kere Allah'ın adını söyleyip, hasta olan bölge sıvazlanmak suretiyle şifa aranılıyordu. Bir kimsenin üzerine idrar ya da hamamda kullanılmış suyu dökmenin onu nazardan, kaşının üzerini tırnağıyla kaşımanın vebadan koruyacağına inanılıyordu.²³⁸ 10 Eylül 1592'de vebanın ortadan kaldırılması için devlet büyükleri, ulema, tarikat şeyhleri ve halk hep birlikte dua etmişlerdi. Selanikî eserinde edilen duanın etkili olduğunu, hastalığın gerileyip, ölüm sayısının azaldığını yazmıştı.²³⁹

Günümüzde Anadolu'nun birçok bölgesinde halen görülen, türbelerin yanındaki ağaçlara minnettarlık göstergesi olarak bağlanan bez parçası geleneği, o dönemde suyunun şifalı olduğuna inanılan ayazmalarda da görülürdü. Gerlach Bandırma'nın hemen dışında bulunan ayazmanın suyunun ateşli hastalıklara iyi geldiğine inanıldığını, ayazmanın suyundan içenlerin yakındaki ağacın dallarına elbiselerinden bir parçayı ya da iplikler bağladıklarını anlatıyordu. Yine eski bir kilisedeki ayazmanın hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından ateşli hastalıklardan koruduğuna inanıldığı için, halkın buraya gelip suyunu içtiklerini yazmıştı. Silivri'deki bir başka ayazmanın suyuyla yıkanıp, suyunu içmenin ateşli hastalıklara iyi geldiğine Ermeniler, Rumlar ve Türkler de inanıyordu. Gerlach ve arkadaşları Silivri'deki ayazmada bulunurken bir Türk kadını kızıyla birlikte gelmiş, kadın kızının yüzünü yıkadıktan sonra ikisi de sudan içmişlerdi. Türklerin yaptırdığı bir çeşmenin suyunun bebeğini emziren annelerin sütünü artırdığına inanılıyordu. Türkler, Yahudiler, Katolikler ve Rumlar Eyüp Ensari'deki bir su kaynağının göz hastalıklarını tedavi ettiğine inandıkları için bu suyla yıkanıyorlardı. Gerlach Bir Rum köyünün kilisesini ziyareti esnasında, kucağında küçük bir çocuğu olan Rum kadınıyla konuşmuş, onun hasta olan çocuğuna azizeden şifa dilemek üzere orada olduğunu öğrenmişti. Türklerin de Kur'an'daki ayetlerin bazılarını kağıtlara yazarak boyunlarına astığını, bunun ateşli hastalıklar, ağrı

²³⁸ Necdet Sakaoğlu, a.g.m., Ankara 1992, s. 366.

²³⁹ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 237-238.

ve sızılardan koruduğuna inandıklarını anlatıyordu.²⁴⁰ Aziz Mahmud Hüdai'nin tuttuğu günlükten bir kızı olduğunu, şeyhinin bebeğe isim koyduğunu ve dua ettiğini yazmıştı. Küçük bebek bir buçuk yıl sonra hastalanmış, şeyh nazara karşı bir muska vermiş, ancak çocuk kurtulamamıştı.²⁴¹ Gerlach'ın bahsettiği muska, hastalıkların tedavisinde ya da hastalıktan korunmada günümüzde hâlâ uygulanan bir gelenektir.

Çocuk hastalıkları uzmanı Niyazi Köymen 1970 yılında yazdığı *Çocuk Hastalıklarında Folklor-Batıl İnanç-İlkel Tedavi* adlı eserinde geçmiş beş yüz yıl önceye kadar giden geleneksel tedavi usullerinden bahsetmişti.²⁴² Çocuklarda özellikle yaz aylarında görülen, dışkının rengi yüzünden *kurbağacık* olarak adlandırılan ishalin, o dönemde de tıpkı beş yüz yıl önceki gibi tedavi edilmeye çalışıldığını, basit ishal hastalığının çocuk ölümlerine neden olduğunu anlatıyordu. Bu tedavide nane ve narpız denilen bitki, kına ve kurbağa dışkısıyla suda kaynatılıp, macun haline gelince soğutulmaya bırakılır, ılık hale geldiğinde bir tülbentin içine alınarak çocuğun karnına konulurdu. Tabii ki faydası olmaz, çocuk bir süre sonra kaybedilirdi. Köymen yüzyıllardır devam eden, yeni doğan bebeğin kesilen göbeğine zeytinyağlı bez konulması ile göbek düştükten sonra yara daha çabuk kurusun diye o bölgeye kahve ya da taze sığır gübresi uygulamasının, çocuklarda tetanozdan ölümlere sebep olduğunu da yazmıştı.²⁴³

Osmanlı'da hastalıkların tedavisinde Limni Adası'ndan çıkarılan bir toprak da kullanılırdı.²⁴⁴ Limni Adası'nda yılın belli günlerinde çıkarılan bu toprak çeşitli mineraller içerir, bir miktarı suyun içine konularak içilirdi. Yaraların tedavisinde de kullanılan bu toprağın kalça çıkığına da iyi geldiğine inanılırdı.²⁴⁵

Thevenot Türklerin sağlam yapılı olduğunu, bulunduğu süre içinde kambur kimse görmediğini, total kimsenin de çok az olduğunu yazmıştı.²⁴⁶ Gerlach da İstanbul'da gut, felç ve inme gibi hastalıkların bilinmediğini, sokaklarda sakat ya da total insanların çok az olduğunu belirtmişti. Sokaklarda kel, uyuz, cüzzam hastası görmediği gibi, bu

²⁴⁰ S. Gerlach, a.g.e., s. 202, 328, 571, 572, 639, 783.

²⁴¹ Aktaran Suraiya Faroqhi, a.g.e, İstanbul 2002, s. 215.

²⁴² Niyazi Köymen Fatih dönemi hekimlerinden Eşref Bin Muhammed tarafından yazılmış *Çocuk Bakımı ve Hastalıkları* adlı eserde yer alan çocuk hastalıkları ve tedavi yöntemlerinin 1970'lerde hala devam etmesine isyan etmiş kitabın başlığına *Neden Böyleyiz? Niçin Kurtulamıyoruz?* diyerek isyan ve üzüntü içeren sorular ilave etmişti.

²⁴³ Niyazi Köymen, a.g.e., s. 7, 18.

²⁴⁴ Mübahat Kütükoğlu, s. 238; S. Scheweigger, s. 183.

²⁴⁵ R. Lubenau, a.g.e., s. 584-586.

²⁴⁶ J. Thevenot, a.g.e., s. 63.

hastalıklara yakalanan çocuklara da rastlamamıştı. Çocukların sadece suçiçeğine yakalandıklarını anlatmıştı.²⁴⁷ 1603-4 yıllarında Bursa bölgesinden devşirilen çocukların eşkal defterlerine kayıtları esnasında yüzleri ve vücutlarında taşıdıkları yara izleri de kaydedilmişti. Bazı çocukların hıyarcıklı veba, çiçek hastalığı ve çıban izleri taşıdıkları görülmüyordu. Bu çocukların yüzde yedisi vebaya yakalanmış ve iyileşmiş, vücutlarında hastalığın izlerini taşımaktaydı. Bu hastalıktan kaç çocuğun öldüğüne dair bilgi yok, ancak toplanan çocukların yüzde otuz üçünde bu hastalığın izi olduğuna göre daha fazla çocuk ölmüş olmalıydı. Bu çocukların yaklaşık yüzde onunda çıban vardı, bu da çıbanın yaygın bir deri hastalığı olduğu konusunda bizi aydınlatıyor. Çocukların taşıdığı bir başka iz de çiçek hastalığı iziydi. Çocukların yüzde yedisinde bu hastalığın izi tespit edilmişti. Bu ölümcül hastalığa Osmanlı padişahlarından I. Ahmed (ö. 1617), III. Ahmed (ö. 1730) ve Abdülmecid (ö. 1861) yakalanmışlardı.²⁴⁸

Türkler kader inancına sıkı bağlıydılar, Tanrı isterse hastalıkların geldiği gibi gideceğini söyler, hekime gitmez ve ilaç kullanmazlardı.²⁴⁹ Vebadan korunmak ya da kurtulmak için kurban kesme, sadaka verme ve duaya başvururlardı.²⁵⁰ Osmanlı toplumu veba salgınlarını; Allah'ın takdiri, kıyametin yaklaştığı, genel ahlakın bozulmasının sonucu olarak kabul ediyordu. 15. Yüzyıl Osmanlı hekimi İbn-i Şerif vebadan korunmak için çocukların üzerlerinde fil kemiği taşımalarını, evde koyun kemiği yakılmasını tavsiye ediyordu. Osmanlı'da tıbbi yazarlar dua ve muskayı da öneriyor, hatta bu öneriler tıbbi yöntemlerden daha fazla vurgulanıyordu.²⁵¹

1.6.2. Çocuk Ölümleri

İslam alimlerinin çoğu Müslüman bir çocuğun bülüğa ulaşmadan ölmesi durumunda onun cennete gideceğini kabul etmişti.²⁵² Halk arasında da küçük yaşta ölen çocuğun, ahirette ebeveynlerine şefaatçi olacağına inanılıyordu. Amasi, küçük yaşta ölen çocuğun

²⁴⁷ S. Gerlach, a.g.e., s. 681.

²⁴⁸ Gülay Yılmaz, a.g.m., 921, 923.

²⁴⁹ L. Bassano, a.g.e., s. 80.

²⁵⁰ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 230.

²⁵¹ Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2017, s. 281, 306-307.

²⁵² Yusuf Şevki Yavuz, "Çocuk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, 8. Cilt, 359-360.

arkasından okunacak duayı şöyle tarif etmişti: “*Allahım bize kıyamet gününde şefaathı kıl. Ey merhametlilerin merhametlisi ve ey aziz şafur olan Allahım.*”²⁵³

Klasik dönemde gerek salgın hastalıklar gerek tıbbi olanakların yetersizliği gerekse doğal felaketler çocuk ölümlerini artıran sebeplerdi kuşkusuz. Mantran Türklerin dinleri gereği ölenin cennete gittiğini düşündüklerinden, ölüm karşısında metanetli olduklarını anlatıyor.²⁵⁴ Gerlach, Sokollu Mehmed Paşa’nın küçük oğlunun cenazesine tanık olmuştu. Kalabalık cenaze alayının önündeki imam “La ilahe illallah!” diyor, arkasındakiler de tekrar ediyordu. Tabut çok gösterişliydi. Çocuğun giysileri ve takıları tabutun üzerine serilmiş, balıkçıl kuşu tüyleriyle süslü sarık tabutun baş tarafına yerleştirilmişti. Siyah giysileriyle Sokollu, tabutun arkasından bir atın üzerinde ilerliyor, onu devlet erkânı takip ediyordu.²⁵⁵

Veba salgınlarında zayıf ve güçsüz olan çocuklarda ölüm oranı daha fazlaydı. Bafra’da 1380 yılındaki veba salgınında yörenin beyi olan Emirza Bey’in iki ay içinde dördü kız olmak üzere beş çocuğu ölmüştü. Sultan Bayezid’in en küçük şehzadeleri Yusuf, Ahmed ve Mahmud da vebadan hayatını kaybetmişti.²⁵⁶ Mevlevi dervişi Şahidi de önce babasını sonra da iki kız ve bir erkek kardeşini aynı gece vebadan kaybetmişti.²⁵⁷

Osmanlı sarayında da çocuk ölümleri oldukça yüksekti. II. Mahmud’un on sekiz şehzadesinden on üçü küçük yaşlarda ölmüştü. Sarayda doğal ölümlerin yanında, Osmanlı Devleti’nin *nizam-ı âlem* politikası gereği tahta geçen padişahın tüm şehzadeleri öldürtmesi de vardı. Akıllarda ve vicdanlarda en yer eden de III. Mehmed tahta çıktığında, III. Murad’ın on dokuz şehzadesinin öldürülmesiydi.²⁵⁸

Bir anne-baba için en acı ölüm kuşkusuz evladınınıkidir. Saray ahalisi Fatih’in Konya Sancakbeyi olan oğlu Mustafa’nın ölüm haberini vermekte zorlanmışlardı. Fatih çok sevdiği oğlunun öldüğünü öğrendiğinde, “*Evvela odanın zeminindeki bütün halıları attırıyor, yerde bağdaş kuruyor, başındaki külahı yere atıyor, iniltilelerle ağlıyor, matem*

²⁵³ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 241.

²⁵⁴ R. Mantran, a.g.e., s. 174.

²⁵⁵ S. Gerlach, a.g.e., s. 717,718.

²⁵⁶ Nükhet Varlık, a.g.e., s. 158, 160.

²⁵⁷ Aktaran Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2002, s. 216.

²⁵⁸ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 81-82.

tutuyor.”²⁵⁹ Kanuni oğlu öldüğünde hissettiği büyük acıyı gizleme gereği duymamış, halk önüne siyah giysilerle çıkmıştı.²⁶⁰ Orhan Gazi ve Kanuni, genç yaşta kaybettikleri çok sevdikleri oğulları için; Orhan Gazi oğlunun yaylağını Yusuf zaviyesine vakfetmiş, Kanuni oğlu için türbe, medrese ve tabhaneden oluşan Şehzade Camii Külliyesi’ni yaptırmıştı.²⁶¹

1.7. BANYO VE TEMİZLİK

Peygamber’in “*Din temizlik esası üzerine kurulmuştur*”²⁶² hadisi gereğince tüm Müslümanlar temizliğe önem vermek zorundaydı. Keykavus oğluna öğüt verirken namaz kılan insanın bedeni ve elbiseleri temizdir diyordu. Haftada bir kere banyo yapmanın en iyisi olduğunu, her gün banyo yapmanın bağımlılık yaptığını söylüyor, haftada bir banyoya tahammül edemiyorsa bari 2-3 günde bir yapmasını öneriyordu.²⁶³ Osmanlı toplumunda her sınıftan insan haftada en az bir defa hamama giderdi. Bazen haftada üç dört kez gittikleri de olurdu çünkü İslam dini temizliği emrederdi. Evinde hamamı olan zengin kesim bile haftada bir hamamın yolunu tutardı.²⁶⁴

Belon ve Richer de Türklerin çok temiz insanlar olduklarını, çok sık yıkandıklarını, haftada en az bir kere bazen üç dört kere hamama gittiklerinden bahsetmişti.²⁶⁵ Thevenot Türklerin sağlık ve temizlik için hamamları olduğunu, en fakirlerin bile haftada bir hamama gittiklerini yazmıştı. Büyük şehirlerde çok sayıda hamam olduğunu, köylerde bile en az bir hamam olduğunu, haftanın belli gün ya da saatlerinin kadınlara ayrıldığını söylemişti.²⁶⁶ D’Ohsson da Türklerin dinleri gereği de olsa yıkanmayı çok sevdiklerini, vücut temizliğine dikkat ettiklerini anlatmıştı.²⁶⁷ Lubenau hamamın kapısına asılmış beyaz çarşafın, o sırada hamamın kadınlara ayrılmış olduğunu gösterdiğini yazmıştı. Kadınlar hamama yanlarında çocukları ve köleleriyle birlikte kabile halinde giderlerdi. Önde yaşlı bir kadın, arkada hizmetliler ve evin hanımları vardı. Küçük çocukları ve hamam malzemelerini hizmetliler kucaklarında taşır, daha

²⁵⁹ Emine Çaykara, *Tarihçilerin Kutbu “Halil İnalıcık Kitabı”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XIV. Basım, İstanbul, Ekim 2017, s. 439.

²⁶⁰ Luigi Bassano, a.g.e., s. 56.

²⁶¹ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 82.

²⁶² İmam Gazali, a.g.e., 1. Cilt, s. 333.

²⁶³ Keykavus, a.g.e., s. 88, 189.

²⁶⁴ Aktaran Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s. 221.

²⁶⁵ Aktaran Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s. 217-221.

²⁶⁶ J. Thevenot, a.g.e., s. 65-67.

²⁶⁷ M. de M. D’Ohsson, a.g.e., s. 228.

büyük çocukların ellerinden tutarak götürürlerdi.²⁶⁸ Çocuklar anneleriyle beraber hamama gittiği gibi mezarlığa da giderlerdi. Sürekli yaşadıkları evin ve bahçenin tekdüzeliğinden sıkılan çocuklar, bu gezmelerde çok eğlenirdi.²⁶⁹ Hamamdan sonra çocuklar ebeveynlerine susam helvası aldırmaya çalışırdı.²⁷⁰ Tüm çocuklar suyu, suyla oynamayı severdi kuşkusuz. Üstelik yıkanmak bedenlerini gevşetir, suyla oynamak onları hayli yorardı.

Hamam geleneği Türk kültürünün önemli bir parçasıydı. Önemli olaylarda hamam günleri tertip edilirdi. Gelinin evinden ayrılmasından bir gün önce yapılan *gelin hamamı*, doğumdan kırk gün sonra yapılan *lohusa hamamı*, bayramdan önce *arefe hamamı*, *sünnet hamamı*, *damat hamamı*²⁷¹ geleneklerinden bazıları bugün hâlâ devam etmektedir.

Osmanlıda beden temizliği hamamlarda yapılırdı ancak evlerde yüklüklerin bir bölümü hamam olarak kullanılırdı. El-yüz yıkamak için her evde leğen ve ibrik, peşkir, sabun bulunurdu. Çamaşırlar kille yıkanırdu.²⁷²

1.8. MASALLAR, EFSANELER, HİKÂYELER

Dünyadaki tüm kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe de masallar, destanlar, halk hikâyeleri vardır. Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya hikâyeleriyle gelmişti. Bu hikâyeler Oğuz boyları arasında geçen olayları, kahramanlıkları, Türk töresi ve ahlakını konu alırdı.²⁷³ Dede Korkut sözlü geleneğin hakim olduğu dönemde Oğuz boylarında yaşamış, hikâyeleri yüzyıllar boyunca halk arasında anlatılmıştı.²⁷⁴ Hikâyelerde Türklerin İslam'dan önceki dinleri olan Gök Tanrı dinine ait motifler ile tabiatüstü olaylar da yer alırdı. Anadolu'ya geldikten sonra da bu hikâyelere Dânişmendnâme, Battalnâme, Ebû Müslimnâme ve Saltuknâme ilave olmuştu. Bu destanlar Türk gazi tipini tarif ederek, İslam'ın cihat ve gaza konularını işleyerek Türklüğü yüceltirdi.²⁷⁵

²⁶⁸ R. Lubenau, a.g.e, s. 216, 343.

²⁶⁹ R. Mantran, a.g.e., s. 175.

²⁷⁰ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 154.

²⁷¹ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 155.

²⁷² Ömer Demirel-Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, a.g.m., s. 714.

²⁷³ Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, 9. Cilt, s. 77-80.

²⁷⁴ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. XLVIII.

²⁷⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Dânişmendnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, 8. Cilt, s. 478-480.

Halk hikâyelerinde Arapça ve Farsça ifadeler daha az olduğu için dili daha sadeydi. Neredeyse tamamen Türkçe olup Türk şiir tipinde yer alan hece vezni ve uyaklar kullanılmıştı. Bu yüzden halk arasında oldukça tutulmuş, ancak Osmanlı seçkinleri arasında pek rağbet görmemişti.²⁷⁶ Halk hikâyeleri içinde destan, masal, bilmece ve atasözleri de olurdu. Masallar kısa anlatımıyla daha çok çocuklara hitap ederken, halk hikâyeleri, aşıkların içine şiirler de yerleştirerek anlattıkları uzun yapıda olup her yaştan kimseye hitap ederdi. Halk hikâyeleri meddahlar sayesinde XV. yüzyıldan itibaren şehirlerde ve kasabalarda görülmeye başlanmıştı.²⁷⁷

Masallar genellikle anne, baba, çocuklar bazen de akrabalar arasında gelişen olayları konu edinir,²⁷⁸ birlikte yaşamaktan ve insan doğasından kaynaklanan sorunları ve bunların çözümlerini anlatarak doğru olanın ne olması gerektiğini söylerdi. Masallar uyumlu ve mutlu hayatın aile hayatı olduğunu savunur, aile bireyleri arasındaki saygıyı özellikle anne ve babaya saygıyı ve itaati vurgulayarak hayırlı evlat modelini konu edinirdi. Masallarda insan doğasına mahsus kıskançlık, açgözlülük, hırs, riyakarlık gibi kötü huylar ve kötü huyların aile birliğine verdiği zararlar konu edilirdi. Masallarda fedakarlık, sabır, iyilikseverlik huylarına sahip kişilerin sonunda mutlaka mutlu ailelere sahip oldukları, kötülerin ise layık oldukları sona kavuştuğu anlatılırdı. İyi insan olmanın ödülünü, kötü huylardan kurtulmak gerektiğini anlatan masallar eğitici işlevlerini yerine getirmiş olurlardı.²⁷⁹ Yetişkinler anlattıkları masallarla çocukları uyarmayı, can sağlığını tehdit edecek tehlikeli yerlerden ve aletlerden uzak durmalarını sağlamayı da amaçlamış olababilirlerdi. Zira çocuklar büyüyünceye kadar gerek ev içinde gerekse dışında birçok kazaya uğrayabiliyordu.²⁸⁰

Çocuklar destanları dinlerken atalarının kahramanlıklarına hayranlık duyar, erdemlerine özenir, onlar gibi olmayı isterken, yaşlılar geçmiş anıları tazeler ortak duygularda buluşurlardı.²⁸¹ Klasik dönemde eğitim sözlü anlatıma dayandığından, aile çocuğuna anlattığı hikâyeler ya da masallarla hem kendi kültürünü çocuğuna aktarır hem de

²⁷⁶ R. Mantran, a.g.e., s. 188.

²⁷⁷ Fikret Türkmen, “Hikâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998, 17. Cilt, s. 488-491.

²⁷⁸ Bilge Seyidoğlu, “Türk Mitolojisi ve Efsanelerde Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 580.

²⁷⁹ Umay Günay, “Türk Masallarında Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 617, 624, 625.

²⁸⁰ Yahya Araz, a.g.m., İstanbul 2013, s.42

²⁸¹ Aydın Oy, “Türk Destanlarında Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 582.

çocuğun almasını istediği temel değerleri vermeye çalışırdı. Zengin konaklarında çocuklara verilmek istenen kahramanlık, mertlik, yiğitlik gibi erdemleri kazanmaları için kitaplar okunurdu. Çocuk bu kitaplarla erdemleri tanır ve anlardı.²⁸² Çocuk aile bireylerine karşı sevgi ve saygı duymayı, birbirlerine karşı görevlerini, dayanışma, sadakat, fedakârlık gibi değerleri öğrenirdi. Uzun kış gecelerinde hemen her evde bulunan ocakta ateş yanarken, bir büyüğün küçük çocuğa masal anlattığını, onun büyük dikkatle dinlediğini hayal edebiliriz. Hikâye anlatan ebeveyn hem çocuğunun hoşça vakit geçirmesini hem de hikâyenin içerdiği mesajlarla çocuğa iyiyi, doğruyu anlatmayı hedeflerdi kuşkusuz.

1.9. GİYSİLER

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından XV. yüzyıl sonlarına kadar giyim anlayışı konusunda bilgiler yeterli değildir. Orhan Gazi döneminde sivillerle askeri zümrenin ayırt edilmesine yönelik kıyafetler benimsendiği biliniyor. Giyim konusunda Fatih Kanunnâmesi'nde hükümler bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nde giyime önem verilmiş, giyim hassas bir konu olmuştu.²⁸³ 1 Ağustos ve 15 Ağustos 1568'de İstanbul kadısına gönderilen iki fermanda Yahudi ve Hristiyanların giysilerinin kumaşının cinsi, rengi ve kalitesi belirtiliyor, gayrimüslim kadınların Müslüman kadınlarla aynı kıyafeti giymemeleri isteniyor, hem kadın hem erkeklerin giyecekleri ayakkabının modeli de tarif ediliyordu.²⁸⁴

Osmanlı kadını ve erkeği evin dışında ferace giyerdi. Bu giysi önden açık ve yere kadar uzun olurdu.²⁸⁵ Lubenau Osmanlı'da kadın ve erkeklerin hemen hemen aynı giyindiklerini²⁸⁶ Salomon Schweigger Osmanlı kadın ve erkeklerinin dış giyimlerinin aynı olduğunu, farkın başlıklarda olduğunu yazıyordu.²⁸⁷ Adam Werner Türklerin, Hristiyan ve Yahudilerin giyimlerinin aynı olduğunu, farkın giysilerin renklerinde olduğunu anlatmıştı. Türkler renkli kıyafetler giyerken, Hristiyan ve Yahudiler siyah ve koyu renk kıyafetler giyerdi. Yahudiler önceleri kullandıkları sarı renkli sarık yerine,

²⁸² Hülya Tezcan, a.g.e., s. 154.

²⁸³ Mehmet İpşirli, "Kıyafet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25. Cilt, s. 510-512.

²⁸⁴ Ahmed Refik, a.g.e., s. 47-48.

²⁸⁵ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 173.

²⁸⁶ R. Lubenau, a.g.e., s. 345.

²⁸⁷ S. Schweigger, a.g.e., s. 221.

izin verilen siyah takke giyiyorlardı. Türklerin sarıkları toplumdaki konumlarına göre biçimlenir, herkes istediği sarığı kullanamazdı.²⁸⁸

Ahlâk kitapları giyimde sadelikten yana olmalarına²⁸⁹ rağmen, Osmanlı'yı ziyaret eden yazarların ifadelerinden böyle olmadığı anlaşıyor. Kıyafetlerindeki lüks ve gösteriş Avrupalı seyahatname yazarlarını şaşırtacak denliydi. Türklerin kıyafetlerinde şekil farklılığı olmaz, mertebe ve saygınlığına göre kumaş ve kürklerin kıymetinde farklılıklar olurdu. La Motraye yünlü kumaş üretmedikleri halde, giysilerinde yünlü kumaşı bu kadar çok kullanan, halkının iyi ve temiz giyimli olduğu bir başka ülke görmediğini söylemişti.²⁹⁰ Gerlach Türklerin giyimde gösterişi sevdiklerini, kadınların kıyafetlerinin kadife, sırma ve ipekli gibi pahalı kumaşlardan yapıldığını anlatarak, kendilerine değerli taşlar ve altından pahalı mücevherler yaptırdıklarını anlatıyor, varlıklı adamların eşleri ve çocuklarının da gösterişli ve pahalı giyinmesini istediğinden bahsediyordu.²⁹¹

Osmanlı sarayının bebeklerine ince pamuklu kumaştan zıbınlar giydirildiği anlaşıyor. Kanuni'nin şehzadesi Cihangir'e ait olduğu düşünülen zıbın, o sırada omuzundan bir operasyon geçirdiği için giyim rahatlığı göz önüne alınmış, ince beyaz tülbentten dikilerek, kış mevsimi olduğundan kalın pamukla kapitone edilmişti. II. Selim'in (ö. 1574) giydiği zıbın ince tülbentten dikilmiş, ince tabaka pamukla kapitone edilmişti. Bebeklerin zıbınları ve donları pamuklu kumaşın en incyesinden dikilir, kullanım rahatlığı için önden açık yapıldı. Bebeğin yüzüne örtülen örtüler de tülbentten yapılır, kenarlarında çeşitli süslemeler olurdu.²⁹² Çocuğun ilk giysisi olan zıbının kumaşı Bursa ipeklisi, Ankara sofı ya da Trabzon bezi de olabilirdi. Yorganın desenleri geleneksel motiflerden oluşurdu.²⁹³

Osmanlı'da çocuklar büyüklerin giydiği giysilerin, kendi bedenlerine göre olan daha küçüğünü giyerlerdi.²⁹⁴ Çocukların giysilerinin kumaşları ve desenleri bile yetişkinlerle

²⁸⁸ Clarsheimli Adam Werner, a.g.e., s. 79.

²⁸⁹ Ayşe Sıdika Oktay, a.g.e., s.377-378.

²⁹⁰ R. Mantran, a.g.e., s. 203.

²⁹¹ S. Gerlach, a.g.e., s. 624.

²⁹² Hülya Tezcan, a.g.e., s. 31,

²⁹³ Özer Ergenç, a.g.e., İstanbul 2013, s. 334.

²⁹⁴ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 225; Marianna Yerasimos, "16-19. Yüzyıl Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1994, s.65.

aynıydı.²⁹⁵ Salomon Schweigger çocukların da yetişkinler gibi, ipekli ve sırmalı, süslü ve gösterişli giysileri olduğunu gözlemlemiştir.²⁹⁶

Elde bulunan kaynaklar, Osmanlı döneminde iç çamaşırı olarak bürümcük ya da ince pamuklu kumaştan iç gömlek ve don giyildiğini gösteriyor.²⁹⁷ İç çamaşırların üzerine daha kalınca kumaştan entari giyilir, beline kuşak ya da kemer takılırdı.²⁹⁸

Çocuklar da tıpkı yetişkinler gibi iç çamaşırlarının üstüne şalvar, gömlek ve entari giyerdi. Giyinme rahatlığı açısından çocukların kaftanları önden açık yapılır, giysinin yapımında yumuşak tür kumaşlar tercih edilirdi. Osmanlı'da gerek ev içinde gerekse dışında başın açık olması asla hoş karşılanmazdı. Kadınlar da erkekler de her daim başlarını kapatırdı.²⁹⁹ Nitekim Klasik dönemde Osmanlı'yı ziyaret eden yazarların içinde resim yeteneği olanların çizimlerinden, sokakta ebeveynleriyle resmedilen kız ya da erkek çocukların hatta bebeklerin de başlıkları olduğu dikkati çekiyor. Bu resimlerde çocukların giysilerinin yetişkinlerle aynı olduğu, kız çocukların başlık, erkek çocukların genellikle sarık taktıkları görülüyor. Tıpkı yetişkinlerde olduğu gibi bellerindeki kuşaklar da resimlenmişti.³⁰⁰

Kadınlar, erkekler ve çocuklar kökeni Orta Asya'ya dayanan,³⁰¹ dize kadar uzanan çizmeler giyer, keçi ya da koyun derisinden yapılan mest ve pabuç kullanırlardı.³⁰² Müslümanlar haricindekiler sarı ayakkabı giyemezdi. Hristiyanlar, Yahudiler ve diğer halk kırmızı, mor ya da siyah ayakkabı giyebilirdi.³⁰³ Yukarıda bahsettiğimiz resimlerde çocukların da yetişkinlerin giydikleri türde çizme ve pabuçlar giydikleri anlaşıyor.

Türkler giyimlerinde misk rengi, kahverengi, zeytin yeşili ya da alacalı renkleri,³⁰⁴ sarı, mavi, beyaz-kırmızı-gümüşü, boz, siyah, pembe veya altın rengini tercih ederdi.³⁰⁵ Dernschwam, Türklerin çocuklar gibi çok renkli ve parlak giysileri sevdiklerini,

²⁹⁵ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 167.

²⁹⁶ S. Schweigger, a.g.e., s.221.

²⁹⁷ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 167; S. Schweigger, a.g.e., s. 220; J. Thevenot, a.g.e., s. 63; R. Lubenau, a.g.e., s. 343; Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s. 177.

²⁹⁸ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 168.

²⁹⁹ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 225-226.

³⁰⁰ Marianna Yerasimos, a.g.m., s.66-75; Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s.148, 182-183, 185, 187.

³⁰¹ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 181.

³⁰² Hülya Tezcan, a.g.e., s. 226; J. Thevenot, a.g.e., s. 63-64; S. Gerlach, a.g.e., s. 689; R. Mantran, a.g.e., s. 204-205.

³⁰³ R. Mantran, a.g.e., s. 205.

³⁰⁴ R. Mantran, a.g.e., s. 203

³⁰⁵ S. Gerlach, a.g.e., s. 688.

kıyafetlerinin kırmızı, kahverengi, mavi, beyaz desenleri olduğunu, siyah rengi sevmediklerini yazmıştı.³⁰⁶ Lubenau Türklerin siyah giysileri olmadığını, siyahın felaket habercisi olduğuna inandıklarını, siyah ipliği sadece giysideki desenleri belirgin hale getirmek için kullandıklarını anlatmıştı.³⁰⁷

Osmanlı'yı ziyaret edenlerin en şaşırdıkları giyim sarıklardı. Başlarına giydikleri takkenin üzerine beyaz ya da kırmızı bir tülbenti dolayarak sararlardı. Bu sarış şekli kişinin toplumdaki konumuna göre farklılık gösterirdi. Yüksek mertebede olanların sarıkları daha büyük, bazen sorguçları da olurdu. Devlet memurları, saray görevlileri, yeniçeriler, askeri personel görevine göre biçimlenen sarıklar takardı.³⁰⁸ Saraydaki şehzadeler de başlarında değerli taşlarla süslenmiş sorguçları olan büyük sarıklarla dolaşırlardı.³⁰⁹

Osmanlı'nın re'âyâyı belirli grupların üyesi olarak belirleme isteği, mekana, giyim-kuşama belli biçimler getirmişti. Başlangıçta belirttiğim gibi, eğer yüzyıllar öncesine dönebilsek ve herhangi bir şehirdeki günlük yaşayışı gözleyebilseydik, gezinen, oturan ve konuşan kişilerden kimin devlet görevlisi, kimin re'âyâdan olduğunu anlayabilir; hangisi Müslüman, hangisi gayrimüslim; kim devlet adamı, kim esnaftan ya da tüccardandır derhal sezebilirdik. Osmanlı şehir toplumu rengarenk bir görüntüye sahipti. Belgelerden anlaşıldığına göre, her "cema'at"ın üyesinin giyeceği pabucun, makramanın, üstlüğü ve gömleğin rengi ve biçimi önceden belirlenmişti. Bir insanın giyiminin kalitesi, o kişinin ait olduğu gruptaki yerinin göstergesiydi. Babasının yolunda ilerleyen çocuk da onunla aynı işi yapacak, onun mensup olduğu sosyal grubun üyesi olacak,³¹⁰ giyimi de ona göre şekillenecekti.

1.10. ÇOCUĞUN EVİ

Klasik dönemde doğan bir çocuğun doğduğu ve büyüdüğü ev taş, kerpiç ve en düşük kaliteli kayın ağacı,³¹¹ kalitesiz tuğla³¹² ve kireçten yapıldı. Fakirlerin evlerinde bu malzemeler de olmaz, genellikle çamur ve kilden yapılır, çoğunlukla kireç bile

³⁰⁶ H. Dernschwam, a.g.e., s. 122.

³⁰⁷ R. Lubenau, a.g.e., s. 487 (2. Cilt)

³⁰⁸ R. Mantran, a.g.e., s. 205.

³⁰⁹ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 225.

³¹⁰ Özer Ergenç, a.g.e., İstanbul 2013, s. 334.

³¹¹ R. Lubenau, a.g.e., s. 178.

³¹² Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s.29.

kullanılmazdı.³¹³ Faroqhi Osmanlı klasik döneminde kerpiç tuğla ve ahşaptan kolayca yapılabilen ve küçük evlerin yaygın olduğu sonucuna ulaşmıştı.³¹⁴ Lubenau Osmanlı'da paşaların yaşadıkları konaklar ve saraylar dışında Türklerin evlerinin küçük ve alçak olduğunu anlatırken³¹⁵ Ahmet Tabakoğlu devletin üst kademelerinde çalışanlar ve şehrin ileri gelenlerinin evleriyle sıradan halkın evleri arasında sadece büyüklük farkı olduğunu anlatıyordu.³¹⁶ Aynı konuda Salomon Schweigger evlerin derme çatma görünümde olduğunu, zenginlerin evlerinin dahi özensiz yapıldığını, ev halkı için sadece iki oda bulunduğunu anlatmıştı.³¹⁷ Coğrafi konum, iklimsel koşullar, ulaşılan malzeme, ustalık becerisi ve tabii ki ekonomik güç evlerin şekillenmesinde etkili faktörler olmuştu kuşkusuz.³¹⁸

Evlerin yapılarının zayıf olması onları dayanıksız kılıyordu. Yahya Araz kazaların sebep olduğu çocuk ölümleri üzerine yaptığı araştırmasında, evlerin tavanlarının ya da duvarlarının çökmesinden kaynaklanan, çocuk ölümleri de tespit etmişti.³¹⁹ Çökme vakalarında yetişkin ölümleri de vardı, ancak yetişkinlere göre çocukların olay esnasında kaçabilme yetisi daha azdı kuşkusuz, üstelik yetişkinlerin de hayatını kaybettiği vakalar genellikle gece meydana gelmişlerdi.

Evler dışarıdan bakıldığında farklı olarak görülse bile, evin bölümleri ve kullanış amaçları ortak özellikler taşırdı.³²⁰ Ev sahiplerinin toplumsal ve ekonomik konumları evlerin bölünmesi ya da kullanım biçiminde belirleyici bir etkiye sahip değildi.³²¹ Faroqhi, sicillerde sıklıkla geçen oda ismini tabhane ya da başoda olarak tespit etmişti. Başoda muhtemelen evde ocağı olan tek oda olduğundan, özellikle kış aylarında ailenin yaşadığı odaydı.³²² Faroqhi yaptığı araştırmaya adını verdiği gibi, toplumun orta gelir gurubuna ait evlerde muhtemelen bir ya da iki oda bulunuyordu. Elbette gelir durumu iyileştikçe oda sayısı artmış, gündelik hayatın konforunu yükselten bölümler ilave

³¹³ S. Schweigger, a.g.e., s. 131.

³¹⁴ Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2002, s. 301.

³¹⁵ R. Lubenau, a.g.e., s. 178.

³¹⁶ Ahmet Tabakoğlu 'Osmanlı Toplumunda Aile', *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.94.

³¹⁷ S. Schweigger, a.g.e., s. 131.

³¹⁸ ³¹⁸ Ömer Demirel-Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, a.g.m., s.703.

³¹⁹ Yahya Araz, a.g.m., İstanbul 2013, s. 25-54.

³²⁰ Ömer Demirel-Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, a.g.m., s.705.

³²¹ Doğan Kuban, Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler, Vakıflar Dergisi 7 (1968): 53-73 <http://www.vgmdergi/dergiindex.aspx?Id=1> s. 17/24.

³²² S. Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2009, s.84.

edilmişti.³²³ Varlıklı ailelerin büyük evlerinde daha fazla oda, ayrı haremlik ve selamlık bölümleri de vardı.

Sicillerden evlerin büyük çoğunluğunun avlusu olduğu anlaşıyordu. Evin diğer bölümlerine geçiş alanı da olan avlular, adeta evin uzantısı gibi olup, evin darlığını ferahlatan alanlardı.³²⁴ Mevsime göre ailenin nerdeyse tüm zamanı burada geçirdi. Kadınlar evin gündelik işlerini yaparken çocuklar da avluda oyun oynardı.³²⁵ Sadece evin gündelik işleri değil ekmek yapmak, kış hazırlıkları, evin bahçesinin bakımı, yakacak odun hazırlamak gibi ağır işleri de kadınlar yapmak durumundaydı. Bu işleri yapan kadınların yardımcısı da çocuklar olurdu.³²⁶

Avluları sokaktan yüksek sağır duvarlar ayırırdı.³²⁷ Avlu kadınlara mahsus bir alan olduğundan³²⁸ çevresi, evin ahalisi rahat çalışabilsin ve mahremiyet korunsun diye yüksek duvarlarla çevrelenmişti.³²⁹ Hayatının neredeyse tamamı evde geçen kadınlara, biraz nefes alabilmeleri için, avlu bir çeşit mimari çözümdü.³³⁰ Büyüklüğüne göre avluda meyve ağaçları, nane, maydanoz, soğan ve çiçekler yetiştirilir,³³¹ tandır, kiler, ambar, çeşme ya da su kuyusu da avluda bulunurdu. Bahar ve yaz aylarında günün büyük bölümü avluda geçiyor olmalıydı. Zira evin hemen bütün işlerinin yapıldığı alandı. Bu durumda çocuklar da yetişkinlerle beraber bu mekanda bulunurdu. Avludaki kuyular ailenin konforunu artırırken, çocuklar için tehlike unsuruydu. Annesi gündelik işlerini yaparken avluda oynayan küçük çocuklar, bazen annenin dikkatinden kaçıyor bu kuyulara düşüp boğuluyordu.³³²

Feridun Emecen Türklerde göçebe ve yerleşik yaşam biçiminin çok kesin sınırları olmadığını, yerleşik yaşamın, “çadır-şehir” ya da “seyyar-şehir” şeklindeki yaşamdan toprağa daha bağlı bir şekle dönüşmesi olduğunu ifade ediyordu.³³³ Türkler yerleşik

³²³ Hülya Taş, a.g.e., s.212-213.

³²⁴ Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2002, s. 83.

³²⁵ Turan Alkan, a.g.m., s. 793.

³²⁶ Doğan Kuban, a.g.m., s. 14/24.

³²⁷ Doğan Kuban, a.g.m., s. 14/24; Ahmet Tabakoğlu, a.g.m., s. 94; Turan Alkan, a.g.m., s. 793.

³²⁸ Özer Ergenç, a.g.e., İstanbul 2012, s. 207-208.

³²⁹ Ömer Demirel-Muhiddin Tuş-Adnan Gürbüz, a.g.m., s. 704.

³³⁰ Beşir Ayvazoğlu, “İnsan, Ev, Çevre”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 774.

³³¹ Turan Alkan, a.g.m., s. 793.

³³² Yahya Araz, a.g.m., İstanbul 2013, s. 34.

³³³ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2011, s. 270.

hayata geçtikten sonra, önceden yaşadıkları çadırları ev mimarisi ve düzeninde yaşatmak istemişlerdi. Çadırın kurulup toplanması için gereken pratiklik, ev düzenine de yansımıştı. Bu nedenle Osmanlı evi işlevsel olmayan eşyaların bulunmadığı sade bir ev görünümü sergilerdi.³³⁴ Salomon Schweigger Türklerin giyime verdiği önemi evlerine göstermediklerini, giyimleri ne kadar gösterişliyse evlerinin o kadar sade olduğunu anlatmıştı.³³⁵

Hemen bütün evlerde bulunan ve tabhane denilen odayı, aile günün değişik saatlerinde farklı amaçlarla kullanırdı. Gün içinde yemek yenilen, dinlenen, misafir kabul edilen bu oda, gece de serilen yataklarla, yatak odası olarak kullanılırdı.³³⁶ Gece yüklükten alınarak yere serilen yataklar, sabah katlanarak tekrar yüklüğe yerleştirilirdi.³³⁷ Çadır yaşamında gece serilip sabah toplanan yatakların yansımaları, Osmanlı evinde yüklük olarak görülürdü.³³⁸ Yüklüklere yatak ve yorganların yanında sofra altları, minderler de konulur, yüklüğün bir bölümü de banyo olarak kullanılırdı.³³⁹

Ailenin günlük yaşamını geçirdiği odanın eşyası pencere önüne yerleştirilen sedir, yüklük, halılar, yastıklar ve ocaktır. Türk evinin dışarıdan görünüşü hakkında olumsuz fikirlere sahip olan seyahatname yazarları, içini görme şansına sahip olduklarında oldukça beğenmişlerdi.³⁴⁰ Schweigger güzel kumaşlarla kaplanmış minder ve yastıklar kullanıldığını, yorganların ipek kumaşla kaplanmış ve üzerinin sırmayla işlenmiş olduğunu yazmıştı.³⁴¹

Ailenin günlük yaşamını sürdüğü odanın sadeliği, çok amaçlı kullanımda rahatlık sağlamıştı. Yazın avluya genişlemenin ferahlığını, kışın yaşanan odanın sadeliği dengelemiş olabilirdi. Evlerin hemen her odasında ocak bulunurdu. Osmanlı ailesi kışın ocakla ısınıyordu.³⁴² Küçük çocukların yaşadığı evlerde yaz aylarında dikkat edilmesi

³³⁴ Sezer Tansuğ, "Türk Ev Mimarisinin Değişme ve Gelişme Çizgisi, ", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 765.

³³⁵ S. Schweigger, a.g.e., s. 229.

³³⁶ Turan Alkan, a.g.m., s. 792; Ömer Demirel-Muhiddin Tuş-Adnan Gürbüz, a.g.m., s. 705.

³³⁷ Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s. 186; Ömer Demirel-Muhiddin Tuş-Adnan Gürbüz, a.g.m., s. 705.

³³⁸ Sezer Tansuğ, a.g.m., s. 765.

³³⁹ Ömer Demirel-Muhiddin Tuş-Adnan Gürbüz, a.g.m., s. 705; Turan Alkan, a.g.m., s. 792.

³⁴⁰ R. Mantran, a.g.e., s. 162, 164, 165.

³⁴¹ S. Schweigger, a.g.e., s. 230.

³⁴² R. Lubenau, a.g.e., s. 178; Ömer Demirel-Muhiddin Tuş-Adnan Gürbüz, a.g.m., s. 705; Ahmet Tabakoğlu, a.g.m., s. 94.

gereken kuyuların yerini, kış aylarında ocaklar alırdı. Odada yalnız bırakılan çocuklar yanarak hayatını kaybedebiliyordu.³⁴³

Osmanlı klasik dönemindeki evlerin genel durumu bu şekildeydi. Suraiya Faroqhi yaptığı çalışmada, Osmanlı'da ev mimarisinin değişerek geliştiği, bu gelişmenin 17. yüzyılda oldukça hız kazandığı sonucuna ulaşmıştı.³⁴⁴ O halde diyebiliriz ki çocukların içinde yaşadığı ve büyüdüğü evler, daha geniş yaşama alanına sahip, eskiye oranla daha konforlu bir biçime doğru geliyordu.

1.11. OYUN VE OYUNCAKLAR

Huizinga'ya göre oyunlar kültürden doğmamış aksine kültürlerin doğuşunda en önemli etken oyunlar olmuştur.³⁴⁵ *Kültürün kökeninde oyun olduğu bilinir. Ayrıca çocuk kültürünün en önemli ögesi de oyundur.*³⁴⁶

İnsan yavrusunu diğer canlıların yavrularından ayıran onun oyun oynaması ve gülmesidir. Bazı hayvan yavruları kısa süreli oyunlar oynasa da insan yavrusunun oyunları kadar uzun süreli olmaz, hatta oyunun başlangıç ve bitişini kestirebilmek bile güçtür. Çocuğun hemen hemen tüm dünyası oyundur. Yetişkinlerin en üzüldüğü ya da dehşete düştüğü konular bile çocuklar için oyun malzemesi olabilir. Çocuklar oyunlarında gerçek hayattaki meslekleri taklit ederek toplumdaki yerlerine hazırlanırlar. Kısaca çocuklar oynayarak öğrenirler.³⁴⁷ Gazali çocukların ders aralarında zihinlerini dinlendirmeleri için oyun oynamasına izin verilmesini önermişti. Ancak bu oyunlar çok yorucu olmamalıydı. Oyun oynamasına izin verilmeyen çocuk bu ihtiyacı için hileye yönelebilirdi. Oyun çocuğun zihnini açar, zekasını kuvvetlendirir, can sıkıntısını giderirdi.³⁴⁸

³⁴³ Yahya Araz, a.g.m., İstanbul 2013, s. 31-32.

³⁴⁴ Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2009, s. 138.

³⁴⁵ Aktaran Metin And, *Oyun ve Bugü*, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Mart 2016, s.27.

³⁴⁶ Metin And, "Geleneksel Kültürlerde Çocuğun Yeri ve Anlamı", *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yay. Hrz. Bekir Onur, Ankara 1997, s. 397.

³⁴⁷ Bozkurt Güvenç, "Çocuk ve Kültür", *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yay. Hrz. Bekir Onur, Ankara 1997, s. 25.

³⁴⁸ İmam Gazali, a.g.m., s. 168.

Biliyoruz ki geçmişte de günümüzde de her yaştan insan oyun oynar. Bu konuda Metin And'ın aktardığı gibi “*İnsan oynadıkça insan olur!*”.³⁴⁹ Bizim konumuz çocuk olduğu için sorumuz, çocuk neden oyun oynar? Çocuklar biriken fazla enerjiyi boşaltmak, rahatlamak ya da taklit içgüdüsünü doyumak ve gerçek yaşama hazırlanmak amacıyla oynar. Oyun gerçek yaşamdan bir kopuş, bir moladır.³⁵⁰

1.11.1. Oyun Araçları

Kökü antik döneme dayanan çingiraklar çocukların ilk oyuncakları olmalıydı. İçine konulan küçük toplar sayesinde ses çıkaran oyuncaklardı. Ahşap, kemik, pişmiş toprak ya da metalden yapılırlardı. Ucunda ses çıkaran topların konulduğu kapalı bir haznesi olan saplı çingirakları, çocuk daha rahat kavrar, kendi kendine oynayabilirdi.³⁵¹ Osmanlı sarayı bebeklerinin gümüşten yapılma kupa ve çingirak takımı bugüne kadar gelebilmiştir. Çingırağın sedekten yapılmış bir sapı, etrafında da küçük zilleri vardır.³⁵²

Eyüp'te oyuncak yapımının ne zaman başladığına dair bilgiler yetersiz. Ancak 17. yüzyılda Evliya Çelebi Eyüp'te 100 kadar oyuncak dükkanı ve 105 çalışan olduğunu yazmıştı. Sayıları yüzlere ulaştığına göre varlıklarının bundan çok daha önceye dayandığını düşünebiliriz.³⁵³ O dönemin oyuncakları olan tahtadan çemberleri, firdöndüleri, kayıkları Eyüp'teki marangozlar yapardı. I. Ahmed döneminde çocuklar tarafından çok sevilen mavi-kırmızı gemiler, usta-çırak geleneğine sadık kalarak, hiçbir yenilik katılmadan 19. yüzyıla kadar aynı şekilde yapılmıştı.³⁵⁴ IV. Murad'ın Bağdat Seferi vesilesiyle düzenlenen esnaf alayına oyuncak yapımcıları da katılmıştı. Kendi atölyelerinin minyatürünü bir arabanın üzerine yerleştirerek, yaptıkları kamış boruları, fırlıdak, dümbelek, kemeçe, fare, kuş oyuncaklarını bu arabanın üzerinde sergilemişlerdi. Oyuncakların yapımında tahta, deri, teneke ve toprak kullanılmıştı. Oyuncakların üzerine suluboya ya da aşı boyası kullanarak, renkli çiçek ve geometrik

³⁴⁹ Metin And, a.g.m., Ankara 1997, s. 405.

³⁵⁰ Metin And, a.g.e., İstanbul 2016, s. 27-28.

³⁵¹ Salkım Selvi-Bener, *Antikçağda Oyun ve Oyuncaklar*, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 2016, s. 143-144.

³⁵² Hülya Tezcan, a.g.e., s. 80.

³⁵³ Füsun Kılıç, “Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi'nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.132.

³⁵⁴ Özdemir Nutku, “Osmanlı Şenliklerinde Çocuk”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1994, s. 57.

desenler yapmışlardı.³⁵⁵ Eyüp'te çömlek yanında, pişmiş topraktan oyuncak düdüklü testiler de üretilirdi.³⁵⁶ Bu oyuncak düdüklü testiler günümüzde de yapılmaktadır.

Ancak biliyoruz ki çocuk bir parça iplikle, bir taş ya da bez parçasıyla, meyve çekirdeği, yapraklar ve dallarla oyun kurar, uzun süre oynayabilir. Klasik dönemde bahar ya da yaz aylarında, avluda gündelik işlerini yapan annenin yakınındaki çocuğu belki de etrafında bulduğu herhangi bir cisimle, toprakla, çamurla oynamıştı. Belki de Eyüp oyuncakçılarından alınmış bir oyuncakı çocuk önce kendisi oynamış, büyüdüğünde, saklanan oyuncakla çocukları oynamış olabilirdi.

Türklerin Orta Asya'dan beri bildikleri ve oynadıkları aşık oyunu³⁵⁷ Şamanlık izleri taşırdı. Şamanlıkta kemiğe farklı anlamlar yükleme, kemik üzerinden büyü ritüelleri vardı. Aşık oyunu koyunun bilek kemiklerinden çıkarılan aşıkla oynanırdı. Dede Korkut hikayelerinde Boğaç Han'ın beş yaşındayken yardımcılarıyla aşık oynadığı anlatılırdı. Bölgelere göre farklı şekillerde oynanan aşık oyununda kemikler tıpkı zar gibi atılarak fal, niyet çekme, kumar gibi şans oyunları oynanırdı. Halk uğura, talihe inandığı için bu oyun büyüklük özelliğine sahipti. Atılan aşığın kazandırması uğurlu olarak değerlendirilir, Tanrı'nın kendi yanında olduğuna inanılır, bir nevi dinsel anlam da yüklenirdi. Aşık oyununda el işlekliliği önemliydi. Kazanan aşıkları alırdı.³⁵⁸

Osmanlı'da kız çocuklarının oyuncak bebekleri var mıydı? İslamiyette bir canlının resmini ya da heykelini yapmak yasaktı. Çünkü yaratmak sadece Tanrı'ya mahsustu. Onun için çocukların hayvan şeklinde oyuncakları, kız çocuklarının bebekleri olup olmadığını bilmiyoruz. Hanım sultanlar daha küçük yaşlardayken, Osmanlı sarayına kız bebeği olan Kafkas ve Çerkez cariyeler alınırdı. Kendi de küçük olan sultan bu canlı bebekle oynardı. Bebeğin saçlarını tarar, kendi diktiği elbiseleri giydirir, terbiyesiyle ilgilenirdi. Sultan evlendiğinde küçük kız da nedimesi olarak, onunla beraber yeni saraya giderdi. Hülya Tezcan, hanım sultanların oyuncak bebeklerle tanışmasının, Osmanlı'ya gelen elçilerin sayesinde olabileceğini söylüyordu. Elçilerin kızlarının yanlarında getirdikleri bebekler bir süre sonra saraya da girmiş olmalıydı.³⁵⁹ Hülya Tezcan Osmanlı sarayına oyuncak bebeklerin oldukça geç bir dönemde girmiş

³⁵⁵ Aktaran Füsün Kılıç, a.g.m., s.133.

³⁵⁶ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 164.

³⁵⁷ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 161.

³⁵⁸ Metin And, a.g.e., İstanbul 2016, s. 32, 71-73, 241, 284.

³⁵⁹ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 155, 158.

olabileceğini söylerken Metin And, “*Resim ve heykele karşı olan İslam, kız çocuklarının bebekle oynamasını hoş görmüş, bunu puta taparlık saymamıştır. Bu iznin gerekçesi bebek oyununun bir işlevinin kız çocuğunda annelik duygusunu geliştirmesidir*” diyerek kızların oyuncak bebekleri olduğunu savunuyordu.³⁶⁰ Hz. Âişe’nin oyuncak bebeklerle oynadığı rivayetlere hadis kitaplarında yer verilmişti.³⁶¹ Peygamber’in hadislerinde kız çocuklarının ev işi ve bebek bakımı ile ilgili oyunlar oynamaları, erkek çocukların atıcılık, binicilik, yüzme gibi sporları yapmaları tavsiye edilmişti.³⁶²

Aslında kız oyunu olan beş taş oyunu günümüzde de bilinen bir oyundur. Kökeni antikçağa dayanan bu oyunun geçmişte de adı beş taşı ve o çağda beş aşık kemiğiyle oynanırdı. Bu oyun kapalı bir alanda oynama imkanı verdiğinden, genellikle vaktini evde geçirmek zorunda olan kız çocukları ve genç kızlar tarafından oynanırdı.³⁶³ Oyun el ve göz uyumu gerektirirdi.³⁶⁴ Basit taşlarla bile oynanan bu oyunun araçlarına ulaşım da oldukça kolaydı.

Erkek çocukların oynadığı Orta Asya’dan beri bilinen bir oyuncak da topaç,³⁶⁵ diğer adıyla firdöndüydü. Topaç çevresine sarılan iple birlikte tutularak birden fırlatılır, yere düşen topaç dönmeye başlardı. Diğer oyuncular da kendi topaçlarını fırlatır, dönen topaçları durdurmaya, oyun dışına itmeye çalışırdı. Erkek çocukların bir diğer oyuncağı da uçurtmalardı. Uçurtma uçuran çocuklar gravürlerde de yer almıştı.³⁶⁶ Nakkaş Osman tarafından resimlenen III. Mehmed’in sünnet şenliklerinde gerek büyüklerin gerekse çocukların en ilgisini çeken, renkli kağıtlardan yapılan zümrüdüanka kuşu şeklindeki büyük uçurtma olmalıydı.³⁶⁷

Çelik-çomak oyununun kökeni Cahiliye dönemine kadar gitmektedir.³⁶⁸ Klasik dönemde erkek çocukların bu oyunu oynadıklarını sicillerde yer alan bir kayıttan

³⁶⁰ Metin And, a.g.e., İstanbul 2016, s. 56.

³⁶¹ Nebi Bozkurt, “Eğlence”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, 10. Cilt, s. 483-488.

³⁶² Hayati Hökelekli, a.g.m..

³⁶³ Salkım Selvi-Bener, a.g.e., s. 99.

³⁶⁴ Metin And, a.g.e., İstanbul 2016, s. 83, 265.

³⁶⁵ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 161.

³⁶⁶ Marianna Yerasimos, a.g.m., s. 75.

³⁶⁷ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 131, 133.

³⁶⁸ Nebi Bozkurt, “Eğlence”, a.g.m..

biliyoruz. 14 Nisan 1534'te Fisandun Köyü'nden Osman mahkemeye giderek, oğlu Musa'nın çelik oynarken sağ gözünün çıktığını anlatmıştı.³⁶⁹

1.11.2. Oyunlar

Osmanlı'da mangala, satranç, dokuztaş gibi oyun araçlarıyla oynanan başka oyunlar da vardı. Dürrüşehvar Sultan'dan kaldığı bilinen dokuztaşın, saray çocuklarının bu oyunu daha önce de oynadıklarını gösteriyor. Bobovius mangala ve dokuztaşın Enderunlular arasında oynandığını anlatmıştı. Osmanlı şehzadelerinin severek oynadığı bir diğer oyun da satrançtı. 1573 yılında Alberi Relazioni II. Selim'i dadısıyla satranç oynarken görmüştü.³⁷⁰ Osmanlı topraklarına gelen seyahatname yazarlardan Bassano Türklerin tavla ve satrancı hoş vakit geçirmek amacıyla oynadıklarını, bunun için de hile yapmadıklarını,³⁷¹ Thevenot vakit geçirmek için satranç, dama ve dokuztaş oyunları oynadıklarını ancak bunu zevk için oynadıklarını yazarak, para karşılığında oynamadıkları için de aralarında kavga çıkmadığını anlatmıştı. Ayrıca mangala oyununu da iyi oynadıklarını belirtmişti.³⁷² D'ohsson Türklerin İslam inancı gereği eğlenceye çok vakit ayırmadıklarını, oyun ve eğlencelere karşı küçümser tutum sergilediklerini söylemişti. Eğlenceler iki dini bayramda olurdu. Oyun olarak tomak, at yarışları, koşu müsabakaları yapılmış ama o dönemde bunlar da kalmamıştı. Türklerin kağıt oyunları bilmediğini, satranç oynadıklarını, kahvehanelerde dama ve mangala oyunu oynadıklarını, onları da parayla oynamadıklarını anlatmıştı. Bu konuda Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvası olduğunu, para karşılığında oynanan oyun sonucunda olay mahkemeye taşınmışsa, hakim parayı alana iade etmesini emrederdi.³⁷³

Çevgan, Dîvânü lugati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de de bahsedilen, at üzerinde değnekler ve topla oynanan oyundur. Oyunda iki takım olur, dört köşesi olan bir alanda oynanırdı.³⁷⁴ Keykavus oğluna arada sırada çevgan oynamasını tavsiye ediyordu. Çok isterse yılda bir kere oynamasını, fakat çok kalabalık grupla oynamamasını öğütlüyordu.

³⁶⁹ 324 No LŞS. 216.2., Alaaddin Aköz, Kanunî Devrine Ait 939-941 / 1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'iye Sicili Özet – Dizin – Tıpkıbasım, Tablet Kitabevi, 2 Baskı, Konya, Haziran 2006. (Lârende Şer'iye Sicili kısaltma listesine göre bundan sonra 324 No LŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

³⁷⁰ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 161-163.

³⁷¹ Luigi Bassano, a.g.e., s. 133.

³⁷² J. Thevenot, a.g.e., s. 71-72.

³⁷³ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 235-236.

³⁷⁴ Feyzi Halıcı, "Çevgân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s. 294-295.

Gerekçe olarak da çevganın tehlikeli bir oyun olduğunu ve kazaya sebep olabileceğini belirtiyordu.³⁷⁵ Keykavus'un bahsettiği oyun cirit olabilir, zira cirit çevgan oyununa göre daha tehlikeliydi. Cirit oyunu kökeni Orta Asya'ya dayanan bir savaş oyunudur. At üzerinde oynanan oyunda, oyuncular ellerindeki sopaları fırlatarak hasımlarını vurmaya çalışırdı. Osmanlı sarayında da bu oyun çok sevilmişti. Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmet döneminde oyuna ilgi gösterilmiş, cirit sarayda bir spor dalı olmuştur. I. Ahmed ve IV. Murad bu spora özel ilgi duymuşlar, hatta IV. Murad'ın attığı ciritlerden bahsedilmişti. Bu oyun yeniçerilerin yetişmesine de katkı sağlamıştı.³⁷⁶ Şehzadeler haftada birkaç kere at binme etkinliğine katılırlar, cirit, matrak, tomak gibi oyunları izleyerek ya da oyuna katılarak hem eğlenir hem de öğrenirlerdi.³⁷⁷

Reinhold Lubenau, Atmeydanı'na yakın bir meydanda sipahilerin savaş tatbikatını izlemişti. İzleyiciler sipahilerin at üzerindeki becerilerine hayret etmiş, hayranlık duymuştu. Sipahilerin arasında yaşları 12-14 civarında olan çocuklar da vardı. Bu çocuklar yetişkin biriyle bile boy ölçüşebilirdi.³⁷⁸ Lubenau'nun izlediği cirit oyunu olmalıydı, zira yukarıda da belirtildiği üzere yeniçeriler için talim aracıydı.

Thevenot seyahatnamesinde Türkleri cirit oynarken keyifle izlediğini söylemiş, oyunu uzun uzun anlatmıştı. İstanbul'da birçok yerde ok ve yayla atış yapılabilecek yerler olduğu ve az bir para karşılığında buralarda atış yapıldığından da bahsetmişti. İzlediği kişiler çok yetenekli olup, hedefe isabetli atışlar yapıyordu.³⁷⁹ Busbecq Türklerin okçuluk sporunda çok iyi olduklarını söylüyordu. Erkek çocukların ok atmaya yedi sekiz yaşlarında başladığını, sürekli çalışmaları sonucunda gençliklerinde usta birer okçu olduklarını yazmıştı. Okçuluğa verilen önemin göstergesi birçok sokakta karşılaşılan hedef tahtalarıydı. Bu hedef tahtalarının başında bulunan kişiler, tahtaya okların saplanabilmesi için gereken bakımı yapar, karşılığında da her atış başına ücret alırdı. Lubenau İstanbul'da yeni ok atmaya öğrenen bir çocuğun, attığı okla bir çanı ortadan deldiğini anlatmıştı.³⁸⁰

³⁷⁵ Keykavus, a.g.e., s. 199-200.

³⁷⁶ Feyzi Halıcı, "Cirit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s. 26-27.

³⁷⁷ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 154.

³⁷⁸ R. Lubenau, a.g.e., s. 228-230.

³⁷⁹ J. Thevenot, a.g.e., s. 72.

³⁸⁰ Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s. 245-252.

Ramazan bayramlarındaki şenliklerde de Türklerin en sevdiği spor olan okçuluk önde olmak üzere çeşitli yarışmalar ve gösteriler yer alırdı. Okçuluk toplumda tutkuyla sevildiğinden olsa gerek birçok sokakta hedefler bulunur, çocuklar ve yetişkin erkekler ok atış talimi için bunları kullanırdı.³⁸¹

³⁸¹ Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s. 437-439.

2. BÖLÜM: ÇOCUK VE TOPLUM

2.1.KLASİK DÖNEM OSMANLI ZİHNİYETİ

Osmanlı'yı ziyaret eden seyahatname yazarlarının ortak görüşü, Türklerin sakin yaradılışlı,³⁸² itaatkâr,³⁸³ genellikle ciddi ve ağırbaşlı³⁸⁴ oldukları yönündeydi. Ülgener o dönemin ideal insan (insan-ı kâmil) tipinin “*Madde dünyasıyla devamlı temasların doğuracağı her türlü ihtiras taşkınlığından, hatta gelecek kaygısından uzak, iç alemine çekilmiş, telaşsız ve rızkından emin bir insan!*” olduğunu söylüyordu.³⁸⁵ Ergenç o dönemin ideal insanını “*Mütedeyyin, ulu'l-emre itaatkar, dünyanın düzeninden ve geleceğinden kendisini sorumlu tutmayan, nizam-ı alemi sorgulamayan ve bu yüzden de ne mekan değiştirmeye, ne de tavır değiştirmeye hevesli olan*” kimseydi. Bu özelliklere sahip bireyler toplum tarafından kabul görüyor, kendi bünyesine dahil ediliyordu. Bu vasıfların çocuğa kazandırılması ebeveynlerin, komşuların, mektep hocalarının ortak gayesiydi. Çocuk öyle yetişmeliydi ki toplumun fertleri ondan “rıza ve şükrân üzere”³⁸⁶ olmalıydı. Aksi söz konusu olamazdı, toplum bir şekilde o bireyi dışarı atardı. Çocuk; falaka,³⁸⁷ mahalleden ihraç edilme,³⁸⁸ sokakta gördüğü eşeğe ters bindirilip birtakım hayvan iç organlarını boynuna sarıp caddelerde gezdirilme³⁸⁹ cezalarının nedenlerini öğrenerek büyürdü. Bu onur kırıcı ve aşağılayıcı cezalara uğramamak üzere yetiştirilirdi.

Ülgener'in saptamış olduğu o dönemin ideal insan anlayışına göre; Allah tüm yarattıklarının rızkını takdir ettiği ölçüde vermişti. Verilen miktarla yetinmeli, hakkı

³⁸² M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 222,239; R. Mantran a.g.e., s. 202.

³⁸³ R. Lubenau, a.g.e., s. 357; C. A. Werner, a.g.e., s. 129; S. Schweigger, a.g.e., s. 189; H. Dernschwam, a.g.e., s.86-87; Thevenot, a.g.e., s. 110.

³⁸⁴ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 239.

³⁸⁵ S. Ülgener, a.g.e., s. 73.

³⁸⁶ Özer Ergenç, a.g.e., İstanbul 2013, s. 425.

³⁸⁷ H. Dernschwam, a.g.e., s. 98; S. Schweigger, a.g.e., s. 207; Clarsheimli Adam Werner, a.g.e., s. 81; Metin And, a.g.e., İstanbul 2012, s. 227, 230.

³⁸⁸ Özer Ergenç, a.g.e., İstanbul 2013, s. 81.

³⁸⁹ H. Dernschwam, a.g.e., s. 109, yalancı şahitlik yapan iki yaşlı adam, eşeğe ters bindirilip ağızlarına işkembe sarılmış halde sokaklarda gezdirilmişti. Ayrıca sakallarına da kına yakılma usulüyle teşhir etme cezası da vardı. Clarsheimli Adam Werner, s. 81, fuhuşla suçlanan bir kadın, yine eşeğe ters bindirilmiş, boynuna hayvan bağırsakları asılmış, kafasına da işkembe geçirilmiş halde sokaklarda gezdiriliyor, eşeği gezdiren adam ara sıra bağırsaklarla kadına vuruyordu. Metin And, K. S. G. Yaşam, s. 229-230, Pedro'nun anlattığına göre yalancı şahitlik yapanların yüzleri boyanıp eşeğe ters bindirilir, eşeğin kuyruğu da eline verilerek caddelerde gezdirilirdi. Yollarda karşılaşılan kimseler suçluya yumurta, portakal kabuğu vb. atarlardı. Daha sonra ceza evine konulan yalancı şahide, vücudunda ömür boyu taşıyacağı dövmeler yapılırdı.

olandan fazlasını istememeliydi.³⁹⁰ Kişi çalışmalı, sonucu Allah’a bırakmalıydı. Rızık peşinde koşmamalıydı, zira rızık sahibini arar bulurdu.³⁹¹ Rızkından emin olan kişilerin hayatı sakin ve telaşsızdı. Rızkının hazır olduğunu bilir ve bunun için telaşlanmazdı. Kanaatkardı, çünkü Allah’ın kendisi için takdir ettiği miktar o kadardı. Rızık emek ve çalışmayla artmaz, şansla artardı. Kendinden daha kötü durumda olanlara bakmalı, kendi durumuna şükretmeliydi.³⁹²

Çocuktan en çok beklenen ve verilmek istenen davranış şekli itaatti. Allah’ın emirlerine, ebeveynlere ve devlete itaat etmeliydi. Mektepteki hocasına ve ustasına da itaat etmesi beklenirdi. Tusi itaatin yetişkinler ve gençler için iyi bir erdem olduğunu, çocuğa kazandırılması gerektiğini söylemişti.³⁹³ Dernschwam’a göre, itaat bir gelenektir, Türklerin itaati sayesinde baskıcı yönetim devam edebiliyordu.³⁹⁴ Adam Werner, itaat konusunda hiçbir ulusun Türklerle yarışamayacağını söylemişti. Padişahlarına aklın alamayacağı ölçüde bağlıydılar ve şartlar ne olursa olsun itaat ederlerdi.³⁹⁵ Schweigger, itaat ödüllendirildiği için Türklerin itaatkar olduklarını düşünüyordu. Erdem ve cesaretini kanıtlayanlar, toplumda iyi konuma yükselebile olanağı bulduklarından itaat ederlerdi. Herkes kendini kanıtlamak için çalışır, itibar ve mevki kazanmak isterdi. Zaten ülke geniş olduğundan mevki kazanmak için yer çoktu, ihtiyaç da vardı. Savaşlar sürekli olduğundan, kişilerin kendilerini kanıtlamak için bol fırsatları da olurdu.³⁹⁶ Lubenau da Schweigger ile aynı konularda aynı düşünceleri yazmıştı. Muhtemelen Osmanlı’yı ziyaretinden önce Schweigger’in anılarını okumuştur. Lubenau “*Osmanlı’da herkes çok çalışmanın, sahip olduğu cesaret, erdem, tecrübe, mantık, zeka ve kurnazlığın karşılığını alabileceğini bilirdi. Kimsenin ayrıcalığa sahip olmadığını, herkesin eşit olduğunu, soylu aileden gelse bile kimsenin kayırılmayacağına ve kendi hakkının teslim edileceğine inancı tamdı. Bu yüzden son derece itaatliydiler*” diye yazmıştı.³⁹⁷ Seyahatname yazarları Osmanlı toplumunda kimsenin ailesinin asaletiyle gururlanmadığını, en onur duydukları şeyin kendi çabalarıyla bir yerlere gelmek olduğunu söylüyorlardı. Çok çalışkan ve cesaretli olanlar, babaları çiftçi ya da çoban

³⁹⁰ Keykavus, a.g.e., s.48-49.

³⁹¹ S. Ülgener, a.g.e., s. 70.

³⁹² Keykavus, a.g.e., s. 102.

³⁹³ Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 212.

³⁹⁴ H. Dernschwam, a.g.e., s.86-87.

³⁹⁵ C. A. Werner, a.g.e., s. 129.

³⁹⁶ S. Schweigger, a.g.e., s. 189.

³⁹⁷ R. Lubenau, a.g.e., s. 357.

olsa da fark etmez hak ettiğini alabilirdi.³⁹⁸ Seyahatname yazarlarının söz ettiği kimseler genellikle devşirmelerdi. Seyahatnamelerde örnek olarak verilen İbrahim Paşa, Hasan Paşa³⁹⁹ ve Piyale Paşa⁴⁰⁰ devşirme kökenliydi. Zira biliyoruz ki mesleklerin ve ünvanların babadan oğula aktarılması Osmanlı toplumunda oldukça yaygındı.

Toplumsal huzurun temininde, toplumun fertleri ahlak ilkelerine sahip çıkıyor, sorumluluğu üstlenerek huzuru tehdit eden ve örnek alınabilecek kötü durumları en hızlı şekilde çözüme kavuşturuyordu. Rayından çıkan olay hemen yerine oturtulmaya çalışılıyor, böylece düzen devam ediyordu.⁴⁰¹ O dönemin insanı değişikliklerden hoşlanmayan bir karakter yapısı sergiliyordu.⁴⁰² Osmanlı toplumunda mevcut düzeni korumak, değişime direnmek sadece Türklere özgü değildi. Azınlıklar kazanılmış haklarını muhafaza edebilmek, devlet ise olabilecek bir değişim karşısında denetim imkanının güçleşeceği ya da kaybedileceği kaygısıyla hareket ediyor, değişime direniyordu. Yani her yönüyle Osmanlı muhafazakar bir tutum sergilemekteydi.⁴⁰³

Türklerde göçebelik döneminden beri aşık kemikleriyle fal bakma geleneği vardı.⁴⁰⁴ İnsanlık tarih boyunca meçhul geleceğe merak duymuş, olabilecek önceden bilerek, önlem almaya çalışmıştır. İnsan doğası şekillere ve davranışlara anlam yüklemeye eğilimlidir. İnsanların ihtiyacına karşılık, bu işi meslek edinen, mistik sezgi gücü olduğuna inanılan falcılar ortaya çıkmıştı.⁴⁰⁵ Gerlach Türklerin fal kitapçıları olduğunu, her sabah bu kitaba bakarak güne başladıklarını anlatmıştı. Kitap onlara o günün iyi geçeceğini söylemişse, hevesle işe koyulurlardı. Kötü bir şey çıkmışsa, önemli de olsa her işlerini bırakırlardı.⁴⁰⁶ Thevenot sokak köşelerinde, küçük seccadelerin üzerinde ve etraflarına yayılmış kitapların arasında oturan çok sayıda falcıdan bahsetmişti. Genellikle savaş konusunda olmak üzere, seyahate gitme, mal alımı gibi birçok konuda fal bakarlardı. Türkler “Kitaba bakma”dan önemli hiçbir olaya

³⁹⁸ S. Schweigiger, a.g.e., s. 189-190; R. Lubenau, a.g.e., s. 136, 357; S. Gerlach, a.g.e., s. 132.

³⁹⁹ R. Lubenau, a.g.e., s.231-232.

⁴⁰⁰ S. Gerlach, a.g.e., s. 132.

⁴⁰¹ Leslie Peirce, a.g.e., s. 172.

⁴⁰² R. Mantran, a.g.e., s. 215.

⁴⁰³ R. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay Enver Özcan, Türk Yarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 9-10.

⁴⁰⁴ Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. CCCXCVI.

⁴⁰⁵ Mehmet Aydın, “Fal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, 12. Cilt, s. 134-138.

⁴⁰⁶ S. Gerlach, a.g.e., s. 123.

başlamazdı.⁴⁰⁷ Gelibolulu Mustafa Ali Lala Mustafa Paşa'yla çıkacağı Yemen seferinin sonucu ve İstanbul'a dönebilirse yüksek görevlere sahip olup olamayacağı konusunda fal baktırmıştı.⁴⁰⁸ Lubenau Bayezid Camii yanındaki meydanda çok sayıda falcı olduğunu anlatmıştı. Bir eşyası çalınan, yeni bir işe başlayan ya da savaşa gidecek kimseler falcılara giderdi. Falcının söylediklerini dinlerler ancak falda ne çıkarsa çıksın akıllarına koyduklarını yaparlardı. Çünkü Türklerde kader inancı vardı. Tanrı birinin başına gelecekleri, ne zaman öleceğini önceden belirlemişti, buna karşı bir önlem olamazdı. Falcı savaşta esir düşeceğini söylese bile savaşa giderdi, kaderinden kaçmak istese bile, kaderinin gelip onu bulacağına inanırdı.⁴⁰⁹ Türkler alın yazısına inandıklarından salgın hastalıklardan korkmaz, hastalık nedeniyle ölen birinin elbiselerini giymekte tereddüt etmezlerdi.⁴¹⁰

Tüm seyahatname yazarlarının üzerinde durduğu, hepsinin dikkatini çeken bir diğer konu da Osmanlı insanının hayvanlara karşı merhametiydi. Gerlach Türklerin sokaklarda kedileri, köpekleri beslediğini anlatmıştı. Bazı kimseler şişlere takılmış, pişirilmiş etleri sokaklarda gezdirirlerdi. Bu adamların peşinden çok sayıda kedi ve köpek giderdi. Hayvanları beslemek isteyenler bu etleri satın alıp hayvanlara atardı. Sadece kediler beslenmezdi, kuşlar da beslenirdi. Tuna kıyısında balıkları satın alıp tekrar suya salınmasına da şahit olmuştu. Bunun Allah'a ibadet yerine geçtiğini söyler, sevap kazanmak için yaparlardı.⁴¹¹ Schweigger ramazanda verilen sadakalardan hayvanların da paylarını aldıklarını yazmıştı. Şehzade Mehmet Camisi'nin önünde, her gün ikindi namazı vaktinde, çok sayıda aç ve zayıf hayvan beklerdi. Buraya gelenler, önemli bir sadaka olarak kabul ederler, şişlere takılmış etleri satın alarak hayvanları beslerdi. Bir esiri azat etmenin sevabına inanıldığından, kafesteki kuşlar satın alınıp salınırdı. Schweigger Türklerin hayvanlara gösterdikleri merhameti Hristiyanlara göstermediklerinden yakınmıştı.⁴¹² Lubenau sadece hayvanları beslemek üzere kurulmuş aşevlerini anlatmıştı. Burada ucuz etler, ciğer, iç organlar küçük parçalar halinde şişlere takılarak pişirilirdi. Etrafında çok sayıda kedi köpek bulunur, dükkan sahibi pişmiş etlerle sokaklarda dolaşmak üzere yola çıktığında bu hayvanlar da

⁴⁰⁷ J. Thevenot, a.g.e., s. 74.

⁴⁰⁸ Cornell H. Fleischer, a.g.e., s. 48.

⁴⁰⁹ R. Lubenau, a.g.e, s. 233.

⁴¹⁰ S. Schweigger, a.g.e., s. 218.

⁴¹¹ S. Gerlach, a.g.e., s. 663-664.

⁴¹² S. Schweigger, a.g.e., s.210-211.

peşinden gelirdi. Türkler namaz çıkışında cami önünde satılan bu etleri alıp, hayvanları beslerdi. Türkler köpekleri dövmez, onlara kötü davranmazdı, çünkü onlar kendilerini ifade edemezdi. Bu nedenle sokaklarda uyuyan çok köpek görülürdü. Lubenau hamile bir köpeğin bir kenara gidip yattığını görmüştü. Yoldan atı üzerinde geçen bir beyin atından inerek, köpeğin altına etraftan topladığı kuru otlardan yatak yapmasına tanık olmuştu.⁴¹³ Thevenot Türklerin hayvanlara merhameti konusunda yüzlerce örnek yazılabileceğini anlatmıştı. İyi giyimli kişilerin sokakta yeni doğum yapmış bir köpek gördüklerinde durduklarını, yavruların gelip geçenler tarafından çiğnenmesine engel olsun diye etrafını taşlardan duvarla çevirdiklerine defalarca tanık olmuştu. Bazı Türkler ölmeden önce hayvanların beslenmesini de vasiyet ederlerdi. Bu vasiyetler büyük bir sadakatle yerine getirilirdi. İnsanlar kuş satın alıp azat ederek, mahşer gününde Allah'ın huzurunda bu kuşun kendilerine tanıklık edeceğine inanırlardı. Acımasız olduğunu söylediği Sultan Murad bile hayvanlara karşı merhametliydi. Hayvanı sırtında yükle beklerken, kendisi oturup yemeğini yiyen kişiye ağır bir ceza vermişti. Hayvanın sırtındaki yükü adama yükletmiş, hayvana verilen yem tükenene kadar adam sırtında yükle beklemişti.⁴¹⁴ Thevenot anlattığı bu olaya şahit olmuş muydu bilmiyoruz. Ancak Divan-ı Hümâyûn'un hükümlerinden biri de hayvanlara merhamet konusundaydı. *"Hamallar, yük taşıttıkları hayvana, yükü yerine teslim ettikten sonra binerek geri dönmektedirler. Bu, hayvana eziyettir. Hayvan dönüşü boş olarak yapmalı ve dinlendirilmelidir."*⁴¹⁵ Çocuklar yetişirken, büyüklerinin hayvanlara karşı tutumlarına da tanık oluyorlardı kuşkusuz. Zaten bütün çocuklar hayvanları severler, bu sevgi çevrelerinde gördükleri olumlu tutumla birlikte yetişkinliğe aktarılıyordu.

Osmanlı'yı ziyaret eden yazarların birleştiği noktalardan birisi de bayramlarda ortama hakim olan dostluk ve nezaketti. Bayramda küçükler büyüklerin, astlar üstlerinin elini öper, birbirine eşit düzeyde olanlar el sıkışır ve iyi dileklerini söylerlerdi.⁴¹⁶ Thevenot Türklerin bayramlarda düşmanlarını affettiğini ve onlarla barıştığını takdirle anlatmıştı. Aksi halde bayramın iyi geçmeyeceğine inanıyorlardı. Bayramda karşılaştıkları tanıdıklarını sarılıp öpüyorlar, bayramlaşıp, iyi dileklerde bulunuyorlardı.⁴¹⁷ Gerlach

⁴¹³ R. Lubenau, a.g.e., s.334-335.

⁴¹⁴ J. Thevenot, a.g.e., s. 97-98.

⁴¹⁵ Mehmet Genç, a.g.e., s. 69.

⁴¹⁶ S. Gerlach, a.g.e., s. 699.

⁴¹⁷ J.Thevenot, a.g.e, s. 90.

bayramlarda en güzel kıyafetlerini giyerek gezmeye çıkan Türklerin birbirlerine ekmek, kurabiye, çörek, elma ve armut ikram ettiklerini, hatta kendi kaldıkları yere de bu yiyeceklerden hediye olarak getirildiğini anlatıyordu.⁴¹⁸

2.2.TOPLULUK ADABI

Gazali, çocuğa bir toplumda oturma, konuşma, davranış adabının öğretilmesini tavsiye etmişti. Çocuk bir toplulukta bacıklarını uzatarak, kimsenin önüne, elini çenesine ya da başını bir yere dayayarak oturmamalı, kendisine en uygun oturma adabı öğretilmeliydi. Büyükler topluluğa girdiğinde ayağa kalkmalı ve onlara yer vermeliydi.⁴¹⁹ Tusi de bacıkların uzatılarak ve üst üste atılarak oturmamasını çocuğa öğretilmesi gerektiğini söylemişti. Toplulukta kendi mertebesine uygun olan bir yere oturmalıydı. Kendinden büyüklerin yanında dizlerinin üstünde oturmalı, başını dizlerine ya da ellerine dayamamalı, eliyle yüz ve vücudunun uzuvlarıyla oynamamalıydı. Başkalarıyla birlikteyken esnememeli, gerinmemeli, uyuklamamalı, tükürmemeli, insanları rahatsız edecek davranışlardan sakınmalıydı. Tüm bu kuralları uygulamak çocuğa zor geliyorsa, kendisine, bu davranışlar karşısında alacağı eleştiri ve kınamanın, davranışı yerine getirmeden daha ağır olduğu anlatılmalıydı.⁴²⁰ Amasi herhangi bir özürü olmaksızın bir toplulukta bağdaş kurarak oturulmasını edebe aykırı bulmuş, diz üstünde oturulması gerektiğini anlatmıştı. Gazali ve Tusi gibi o da yanındakine yaslanarak ya da dirseğine dayanarak oturulmaması gerektiğini tavsiye etmişti. Ayrıca yüksek mertebeli birinin yanına gidildiğinde bıktırarak ve sıkıntı verecek kadar uzun kalınmamalıydı.⁴²¹

Çocuklar bir toplulukta çok konuşmamalı, başkalarına da söz hakkı tanınması gerektiği, söze ilk başlayanın kendisi olmaması gerektiği kendisine öğretilmeliydi. Kendisine soru sorulduğunda konuşmalı, başkası konuşurken onu dinlemeliydi. Gereksiz ve çirkin sözler kullanması engellenmeliydi.⁴²² İnsanların en önemli özelliği olan konuşma, tatlı dilli ve yapıcı olmalı, kişi gerektiğinde susmasını bilmeliydi. Öğüt istenildiği zaman verilmeliydi zira istenilmeden verilen öğüt, o kişinin kusurunu ortaya koymaktı.⁴²³ Çocuğa, konuşan bir kimsenin sözünün kesilmemesi gerektiği öğretilmeliydi. Bildiği bir

⁴¹⁸ S. Gerlach, a.g.e., s. 166.

⁴¹⁹ İmam Gazali, a.g.e., s. 168.

⁴²⁰ Nasîrüddin Tusi, a.g.e., s.217-218.

⁴²¹ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 213.

⁴²² İmam Gazali, a.g.e., s. 168.

⁴²³ Keykavus, a.g.e., s. 107-108.

konudan söz edildiğinde, konuşan kişinin sözünü tamamlayarak, konuyu bildiğini ortaya koymamalıydı. Topluluğa sorulan bir soruya herkesten önce cevap vermeye çalışmamalı, konuya cevap verenden daha hakimse, daha sonra nazikçe kendi cevabını vermeliydi. Büyüklerine yüksek sesle ve kinayeli konuşmamalıydı.⁴²⁴ Söylenen sözler kişinin ahlakının göstergesiydi, yalan söylememeli, dedikodu yapmamalıydı. Gereksiz uzun konuşmamalı az ve öz konuşulmalıydı.⁴²⁵ Çok söz akılsızlığın göstergesi olduğu gibi, bıktırıcı olup, kişiye duyulan saygının da azalmasına sebep olurdu. Konuşulan şey tekrarlanmamalı, konuşan kişiyi utandıracak ve küçük düşürecek davranışlardan kaçınılmalıydı. Toplulukta kimse taklit edilmemeli, fısıltıyla konuşulmamalıydı.⁴²⁶

Gelibolulu Mustafa Âlî Mekke'ye gitmek üzere çıktığı gemi yolculuğunda, halkın arasına karışmıştı. Gemideki insanların kaba davranışlarına tanıklık etmiş, bu durumdan rahatsız olmuştu. Hoca Sa'deddin ve arkadaşlarının, Kavâ'idü'l-Mecâlis adlı eserini genişletme önerilerini haklı bulmuş, gemi yolculuğu esnasında Mevâ'idü'n-Nefais Fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis adlı eserini yazmaya karar vermişti.⁴²⁷ Mustafa Âlî toplumda konuşma kuralları üzerinde çok ayrıntılı bilgiler vermişti. Konuşulanların dikkatle dinlenmesi ve konuşanın sözünün kesilmesi kuralları konusunda oldukça hassastı. Bu kuralların uygulanması konusunda şiddete başvurmayı da öneriyordu. Saygıdeğer ve sözü dinlenecek bir kişi, bir toplulukta konuşurken, münasebetsiz biri söze karışıp konuyu saptırdığında, dayakla cezalandırılıp, kovulması gerekirdi.⁴²⁸

Ahlak eserleri yolda yürümenin kurallarına da değinmişti. Bir kimse yolda hızlı yürümemeliydi, bu hafiflik göstergesiydi. Ancak çok yavaş da olmamalıydı, bu da tembelliğe işaret ederdi. Dönüp dönüp arkaya bakmamalı, zira bu ahmakların davranışydı. Önüne bakarak yürüme bir derdinin olduğunu düşündüreceğinden, yoluna bakarak yürümeliydi.⁴²⁹ Ayrıca yolda yüksek sesle konuşmamalı, aceleyle kimseyi itip kakmamalı, kendinden yaş ve mertebe olarak büyüklere “önümden çekil!” dememeli, bu

⁴²⁴ Nasîrüddin Tusî, a.g.e., s. 215-216.

⁴²⁵ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 182-183

⁴²⁶ Ayşe S. Oktay, a.g.e., s. 389-391.

⁴²⁷ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 1997, s. 63.

⁴²⁸ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 1997, s. 197.

⁴²⁹ Nasîrüddin Tusî, a.g.e., s. 217; Ayşe S. Oktay, a.g.e., s. 393.

kimselerin önünden yürümemeli, insanların yanından nazik bir şekilde geçmeli ve selam vermeliydi.⁴³⁰

Osmanlı gündelik yaşamında yavaşlık hakimdi. Osmanlı insanı hiçbir şeyi aceleye getirmez ancak her konu sonuca ulaşırdı. Yolda karşılaşanların selamlaşması, iş görüşmeleri, pazarlıkları sakın bir yavaşlıkla olurdu. Acele edenler ya sarhoşlar ya da kendilerine saygı gösterilmesini bekleyen yeniçerilerdi. Bu yavaşlık tembellik ya da umursamazlık anlamına gelmezdi, bir karakter özelliği idi. Türklerin böyle yavaş hareket etmesi, yere daha sağlam basmasına sebep olurdu.⁴³¹

Ahlak düşünürlerinin eserlerini kaleme alırken, geçmiş düşünürlerin ele aldıkları konulara tekrar değinmeleri, basmakalıp bir yinelemeden ziyade, bir eleştiri niteliği taşımaktaydı. Ahlak tarihi boyunca aynı konulara tekrar tekrar dönülmesi, gerçek hayatta bu kurallara istenilen oranda riayet edilmediğini düşündürüyor.⁴³² Mehmet Genç, bu değerler tam anlamıyla benimsenmiş ve uygulanmış olsaydı, büyük bir olasılıkla bunların varlığından bile haberdar olmayabileceğimizi söylemişti. Ancak toplumdaki genel eğilim, bu değerlere uyma ve koruma yönündeydi.⁴³³

Türkler örf ve adetlerinin gerektirdiği ciddiyet nedeniyle duygularını taşkın bir şekilde ifade etmezlerdi. Aşırı coşku ve neşe toplum tarafından hoş karşılanmazdı. Aile içindeki ilişkiler bile resmiydi. Bir çocuk, nadir durumlar haricinde, sadece kardeşleri ya da arkadaşlarını değil, babasını ya da dedesini bile kucaklamazdı. Büyüklerinin ancak elini öpebilirdi. Bu durum sadece erkek çocuklar için değil, kızlar için de geçerliydi. Büyüklerin ellerini öpen kadın, karşılık olarak alnından öpülürdü. Bayramlarda ve önemli günlerde büyüklerinin elini öperek, onların hayır dualarını almak bir çocuk için büyük mutluluktur.⁴³⁴ Sevginin en güzel ifadelerinden olan sarılmak o dönemde sadece çocuklardan değil yetişkinlerden de çok uzaktı. Ancak çocuklardan esirgenen, uzak durulması tavsiye edilen şarkı söylemek, oyun oynamak, gölge oyunu izlemek, kuş beslemek ve çiçek yetiştirmek boş işler olarak kabul edilirdi.⁴³⁵ 18. yüzyıl yazarlarından Vehbi oğluna verdiği öğütlerde uzak durmasını istediği işlerden birisi de çiçek

⁴³⁰ Mehmet Şeker, a.g.e., Ankara 2002, s. 210-211.

⁴³¹ R. Mantran, a.g.e., s. 202.

⁴³² S. Ülgener, a.g.e., s.98.

⁴³³ Mehmet Genç, a.g.e., s. 70.

⁴³⁴ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 213-217.

⁴³⁵ Necdet Sakaoğlu, a.g.m., 1996, s. 368.

yetiştirmeydi.⁴³⁶ Osmanlı toplumunda yetişen, devrinin oldukça ilerisinde fikirlere sahip Katip Çelebi çeşitli türde sümbül yetiştirirken,⁴³⁷ Osmanlı'nın en ünlü şeyhülislamı Ebussuud Efendi laleler yetiştirmiş,⁴³⁸ Reşat Ekrem Koçu Ebussuud Efendi'nin, Sarı Ebussuud, Ebussuud Müşâbihi ve Ebussuud Beyazı adı verilen ikisi sarı, biri beyaz olmak üzere üç çeşit fulya ürettiğini yazmıştı.⁴³⁹ Türk musikisi bestekarı İtri Efendi de bahçe işleriyle uğraşmış çiçek ve meyve yetiştirmişti.⁴⁴⁰

2.3. MAHALLE

Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Mahalle ahalisi şehrin aynı kesiminde yaşardı, birbirlerini tanırlardı ve aynı caminin müdavimleri idi aynı zamanda. Osmanlı şehirlerinde genellikle Müslüman ve gayrimüslimler ayrı mahallelerde otururdu. Bazı meslek mensuplarının da kendi mahalleleri vardı. Ancak 16. yüzyıl Ankara'sında olduğu gibi Müslüman ve gayrimüslimlerin aynı mahallede birlikte yaşadıkları da görülmüştü.⁴⁴¹ Farklı dini inanca sahip grupların ayrı mahallelerde yaşama eğilimine rağmen, yapılan araştırmalar Müslümanlarla gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları, komşu oldukları, ticari ilişkiler geliştirdiklerini göstermişti.⁴⁴²

Mahalle, iklim ve coğrafyaya göre biçimlenen fiziki doku değildir; içtimai ve kültürel birimdir. Mahalle sakinleri birbirinden bağımsız değildi. Birey sadece ailenin değil mahallenin de üyesiydi. Osmanlı mahalleleri toplumsal tabakalara göre şekillenmezdi. Bir paşanın gösterişli evinin yanında bir katibin küçük, sade evi olabildiği gibi, ilmiyenin yüksek kademesine mensup bir kişinin eviyle mahallenin hizmetini gören kişinin kulübesi karşılıklı olabilirdi. Tüm bu kişiler sokakta karşılaşır, aynı camiye ve kahvehaneye giderdi. Mahallelerde dil ve etnik farklılık olmasına rağmen, dini farklılık

⁴³⁶ Necdet Sakaoğlu, a.g.m., 1996, s. 71-96.

⁴³⁷ Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25 cilt, s. 36-40.

⁴³⁸ Turhan Baytop, Cemal Kurnaz, "Lale", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, 27. Cilt, s. 79-81.

⁴³⁹ Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s. 16.

⁴⁴⁰ Nuri Özcan, "Buhûrîzâde İTRÎ EFENDİ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1999, 19. Cilt, s. 220-221.

⁴⁴¹ Özer Ergenç, a.g.e., 2013, s. 75-76.

⁴⁴² Mehmet Öz, "Osmanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, 33. Cilt, 532-538.

olmazdı. Osmanlı toplumunun her sınıfından insanlar mahallede bir arada yaşırdı. Bu XIX. yüzyıla kadar böyle olmuştu.⁴⁴³

2.3.1. Mahallenin Fiziksel Yapısı

Osmanlı Devleti'nin asayişini sağlayan kurumları işlevlerini iyi bir şekilde yerine getirdiklerinden, mahalle kendi içine dönük konumundan dışa dönük duruma geçmişti. Sağlanan güvenlik, savunmayı hedef alan fiziksel yapının değişmesinde etken olmuş, mahalleler artık birer kapalı alan olmaktan çıkmıştı.⁴⁴⁴ Osmanlı döneminde mahalle genellikle yirmi ile kırk haneden meydana gelirdi. Elbette bu sayıların altında ya da üstünde haneye sahip mahalleler olabilirdi. Her cemaat kendi inancına ait cami, kilise, havra gibi dini yapıların etrafına yerleşerek kendi mahallelerini oluşturur, mahallenin adı genellikle dini yapının ismiyle anılırdı.⁴⁴⁵

Şehirlerde tabiatla çatışmak yerine, onun yapısına uyumlu yerleşim modeli tercih edilmişti. İslami aile yapısının gerektirdiği mahremiyete saygı nedeniyle, evler mahremiyeti koruyacak şekilde ancak komşuluk ilişkilerine de engel olmayacak biçimde yerleşmişti. Zira komşuluğa çok önem verilirdi.⁴⁴⁶

*Osmanlı şehrinde mahalleler, birbirlerine ve şehrin merkezi durumundaki ticaret kesimine “ulu-yol” denilen birer yolla bağlantılı idi. Ancak kendi içinde sevkedici bir planın egemenliğinden ziyade, evler arasındaki çıkmaz sokakların bol görüldüğü bir fizik düzene sahipti.*⁴⁴⁷ Çıkmaz sokaklar bir eve ait olabildiği gibi birkaç evin de olabilirdi.⁴⁴⁸ Alan Mikhail çıkmaz sokakları ev yaşamının sokağa taşmasına örnek olarak vermişti. Çıkmaz sokaklar adeta evin bir uzantısı olup, evin işlerinin bir bölümünün görüldüğü, fazla malzemelerin depolandığı özel alanlardı. Yabancılar bu alana izinsiz giremezdi, bu alanlar sadece tanıdıkların geçmesine izin verilen, son derece korunaklı yerlerdi.⁴⁴⁹ Çıkmaz sokaklar gelen geçenin fazla olmadığı,

⁴⁴³ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 21-22.

⁴⁴⁴ Özer Ergenç, a.g.e., 2013, s. 76; Özer Ergenç, a.g.e., 2012, s. 219-220.

⁴⁴⁵ İlhan Şahin, “Şehir” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 38. Cilt, s. 446-449.

⁴⁴⁶ Beşir Ayvazoğlu, s. 770-773.

⁴⁴⁷ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.44.

⁴⁴⁸ Beşir Ayvazoğlu, a.g.m., s. 774.

⁴⁴⁹ Alan Mikhail, “Gönül Arzu Eder ki: Toplumsal Cinsiyet, Kentsel Mekân ve Osmanlı Kahvehaneleri”, *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri*, Koç Üniversitesi Yayınları, Der. Dana Sajdi, Çev. Aylin Onacak, İstanbul 2014, s. 192, 199.

yabancıların hemen dikkat çektiği, çocukların güvenle oyun oynadıkları evler arası alanlardı.⁴⁵⁰

Sokakları, üzerinde sadece bir dış kapı bulunan avlu duvarları şekillendirirdi.⁴⁵¹ Sokaklar, ortasında suyun rahat akabilmesi için oluk şeklinde olan taşlarla döşenmişti. Sokağın iki tarafında yer alan evlerin bahçeleri yüksek duvarlarla ya da sokağa bakan pencereleri kafesle kaplanmıştı. Sokak ya çıkmaz bir yolla sona erer ya da sizi mahallenin merkezi olan camiye ulaştırırdı.⁴⁵²

2.3.2. Mahallede İlişkiler

Yukarıda da bahsedildiği üzere Osmanlı toplumunda komşuluk ilişkileri oldukça önemliydi. Kur'an anne babaya iyi davranmanın ardından komşulara iyiliği öğütlemişti.⁴⁵³ Keykavus oğluna öğüt verirken, yeni ev almayı düşündüğünde komşusuna dikkat etmesini, iyi komşusu olan ev almasını tavsiye ediyordu. İyi komşuluk ilişkileri için gerekli olan davranışları belirtiyordu. Keykavus'a göre iyi komşuluk öncelikle saygı gerektiriyordu. Ayrıca mahalle halkıyla iyi geçinmek, karşılaşıldığında hastalarını sormak, komşunun yakını vefat ettiğinde baş sağlığı dilemek ve cenazesine katılmak, komşunun mutluluğuna birlikte sevinip, üzüntüsüne ortak olmak, iyiliği önce komşuya yapmak, komşunun çocuklarına sevgi, yaşlılarına saygı göstermek hep iyi komşuluğun gerekleriydi. Yaşadığı mahallenin camisine gitmek, imamını ağırlamak, ramazan ayında camiye çıra ve mum göndermek de mahallede iyi ilişkiler açısından önemliydi.⁴⁵⁴

Mahallede doğum, ölüm, düğün gibi olaylar birlikte ve dayanışma içinde yapılırdı. Bir çocuğun doğumu, düğünü ve ölümü hep mahalleli ile birlikteydi. Evlenecek kızın çeyizinin birlikte hazırlandığı gibi cenaze de mahalle ahalisiyle kaldırılırdı. Çocuk mahalle halkı arasında büyür, çocuğun okuldaki durumunu herkes bilirdi. Evlerde olanlardan da herkesin haberi olurdu, herkes birbiriyle oldukça alakalıydı.⁴⁵⁵ Çocuk eğitim ve terbiyeyi elbette ailede alırdı. Fakat okul bile eğitimde sokak ve mahalle kadar etkili değildi. Çocuğun eğitiminde yakın akrabalar da yer alır, komşular da birbirlerinin

⁴⁵⁰ Turan Alkan, a.g.e., s. 791

⁴⁵¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Şehir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 38. Cilt, s. 441-446.

⁴⁵² Özer Ergenç, a.g.e., 2013, s. 332.

⁴⁵³ Mustafa Çağrı, "Komşu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, 26. Cilt, s. 157-158.

⁴⁵⁴ Keykavus, a.g.e., s. 232.

⁴⁵⁵ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 29.

çocuklarını denetleme, koruma gibi davranışları doğal olarak üstlenirdi.⁴⁵⁶ Bu mahallelinin birbiriyle dayanışması, birbirine çocuk yetiştirme konusunda desteği idi. Çocuğun evde aldığı ahlak eğitimi mahallede devam ederdi. Mahallede güzel davranış ve başarısı övülerek ödüllendirilir, çirkin davranış kınanır, toplum kurallarına aykırı hareketi karşılığında gerekirse kulağı çekilirdi. Çocuk ailenin ve mahallenin baskısını hissederdi.⁴⁵⁷

Bir kişinin mahallede oturabilmesi için, bir mahalle sakini ile imamın kefaleti gerekirdi.⁴⁵⁸ 1579 yılında biri Galata diğeri Üsküdar kadısına iki ferman gönderilmişti. Fermanda İstanbul mahallelerinde kefilsiz kimselerin oturtulmaması emrediliyordu. İmamlar, müezzinler, mahalle kethüdaları ve odabaşılar mahallelerde kefilsiz kimse barındırmayacak, barındıranlar kürek cezasına çarptırılacaktı.⁴⁵⁹ İmamlar 19. yüzyıla kadar mahalleden sorumluydu ve devleti temsil ederdi. Hakimin yardımcısı mahallede imamlardı. Asayiş, düzen, mahalle halkının İslami edep içinde yaşamını sürdürmesi, aykırı olanların mahalleden çıkarılması, dini vazifelerin yerine getirilmesi konularına imamlar nezaret ederdi.⁴⁶⁰

Bir yargı sürecinde komşuların şahitliği büyük önem taşır, hakimin kararında oldukça etkili olurdu. Ayşe kocası Salih Çelebi ölünce kendi mihrini ve küçük kızı Fatma'nın mirastan payını almak için mahkemeye başvurmuştu. Ayşe'nin mahalleden şahitleri vardı. Salih Çelebi'nin mirasını elinde tutan diğeri Ayşe Hatun'dan payının alınmasını istiyordu. Hakim şahitleri mahallelerinde soruşturmuş, adil ve şahitliklerine güvenilir kişiler oldukları anlaşılmıştı. Ayşe ve kızına mirastan pay verilmesine karar verilmişti.⁴⁶¹

Osmanlı toplumunda, muhitlerinde yaşanan ve faili meçhul bir olaydan bütün mahalleli yükümlü olurdu. Mahallenin sosyal merkezi cami olduğundan, camiye düzenli olarak gitmek göz önünde ve güvenilir olma göstergesi sayılırdı. Bu nedenle herhangi bir adli olayda mahallelinin tanıklığı önem kazanır, kişinin yargılanması komşuların ifadeleri ve görgü tanıklarıyla birlikte değerlendirilirdi. Mahallede ahlak dışı davranışlarda bulunan

⁴⁵⁶ Turan Alkan, a.g.m., s. 799.

⁴⁵⁷ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 100.

⁴⁵⁸ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 22.

⁴⁵⁹ Ahmed Refik, a.g.e., s. 145.

⁴⁶⁰ Kemal Beydilli, "İmam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, 22. Cilt, s. 181-186.

⁴⁶¹ 46 No BŞS. 364 85 (7a-2)

kişiler, mahalleli tarafından istenmez, gönderilirdi. Mahallelinin bu hakkı, muhitlerinde meydana gelen olaylardan hep birlikte sorumlu tutulmalarından geliyordu.⁴⁶² Bu yüzden mahalleli komşularını takip etme hakkına da sahip oluyordu.⁴⁶³

Mahallede meydana gelen faili meçhul cinayetlerde, maktulün ailesinin mahalleliden diyet hakkı doğardı. Bursa'nın Veled-i Habib Mahallesi sakinlerinden Şaban evine yaralı olarak getirilmiş, bir süre sonra vefat etmişti. Şaban'ın eşi Fatma küçük çocuklarının vasisi olarak, mahalleliden diyet⁴⁶⁴ ve kasame⁴⁶⁵ talep etmişti. Mahallede yapılan soruşturmada, akşam namazından sonra Arab Mahallesi'ndeki Mehmed Çelebi'nin evinin köşesinde İlyas'ın Şaban'ı bıçakladığını görenler olmuştu.⁴⁶⁶ Yine Bursa'da Bab-ı Zemin Mahallesi sakinlerinden Rabia yaralanmış, yaralanma neticesinde hayatını kaybetmişti. Katili bilinmiyordu. Eşi Hacı Geyvan küçük oğlu İbrahim ve küçük kızı Saliha'nın vasisi olarak Bab-ı Zemin Mahallesi sakinlerinden beş bin dirhem tutarında kısas⁴⁶⁷ ve diyet talep ediyor, *mahalle-i mezbure ahalisinden elli nefer kimesne bi-hasbi'şer'i'ş-şerif vallahi biz katl itmedik ve katilini dahi bilmeziz* şeklinde yemin etmelerini istiyordu. Elli mahalle sakini katili bilmediklerine yemin etmiş Hacı Geyvan da beş bin dirhemi çocukları adına almıştı. Durum kayıtlara geçirilmişti.⁴⁶⁸

Allah'ın isim ve sıfatları üzerine olduğundan, İslam'a göre yalan yere yemin etmek büyük günahlardandır. Ancak yargılamada ispat amacıyla yemine başvurulduğu oluyordu.⁴⁶⁹ Gazali çocuk yetiştirirken, doğru ya da yalan yere yemin etmeye alıştırmaması gerektiğini tavsiye etmişti.⁴⁷⁰ Tusi yetişkinlerin zaman zaman ihtiyaç duymalarına rağmen yemin etmenin çirkin bir şey olduğunu söylemiş, çocukların

⁴⁶² Özer Ergenç, a.g.e., 2013, s. 79-81.

⁴⁶³ Leslie Peirce, a.g.e., s. 224.

⁴⁶⁴ Diyet: İslam hukukunda adam öldürme ve yaralamalarda mağdur tarafa ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal. Ali Bardakoğlu, "Diyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, 9. Cilt, s. 473-479.

⁴⁶⁵ Kasame: Faili meçhul cinayetlerde cezai ve mali sorumluluğu tespit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanlarının veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimi. Ali Bardakoğlu, "Kasame", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, 24. Cilt, s. 528-530.

⁴⁶⁶ A153 BuŞS 19a-belge 1 s. 77, *A153 Nolu Bursa Şer'ie Sicili*, M. Asım Yediyıldız, Saadet Maydaer, İlhami Oruçoğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010. (Bundan sonra A153 BuŞS)

⁴⁶⁷ Kısas: Kasten adam öldürme ve müessir fiil suçlarında suçlunun işlediği fiile denk bir ceza ile cezalandırılması. Şamil Dağcı "Kısas", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, 25. Cilt, s.488-495.

⁴⁶⁸ A153 BuŞS, 57b- belge V.

⁴⁶⁹ Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, 43. Cilt, s. 417-420.

⁴⁷⁰ İmam Gazali, a.g.e., s. 168.

yemine ihtiyacı olmadığını, onların doğru olan bir durum için bile yemin etmelerinin engellenmesi gerektiğini sözlerine ilave etmişti.⁴⁷¹

2.4. OKUL EĞİTİMİ

Çocuk doğduğu ailenin inanç, gelenek, alışkanlık ve ahlak görüşüyle büyür. Ebeveynler kendi yaşam görüşleri çerçevesinde çocuklarını büyütürken birbirlerini etkilerler ve eğitirler. Ancak çocuk eğitiminde, aile bir öğretmenin yerini tutamayacağından, ciddi ve programlı bir eğitim için okulun gerekliliği görüşü savunulmuştur. Türklerin hayatına okul eğitiminin ne zaman girdiğine dair bilgi yoktur. Ancak Uygurlar döneminde Çin’le gelişen ilişkiler sonucu okuma yazma eğitimi de Türklerin hayatına girmişti.⁴⁷²

Türkler İslam’ın kabulünden itibaren eski Türk eğitim gelenekleriyle İslami gelenekleri birleştirmişti. Türklerin ilk açtığı eğitim kurumları Selçukluların hüküm sürdüğü İran, Maverâünnehir ve Bağdat çevresindeydi. Anadolu’ya geldikten sonra da aynı eğitim kurumları devam etmişti.⁴⁷³ Osmanlı Devleti eğitim alanında anlayış ve geleneklerini Selçuklular ve Beylikler döneminden devralmıştı. O halde Osmanlı’da da eğitimin Selçuklularda olduğu gibi cami, medrese, tekke ve tarikat merkezli olmak üzere üç ana kurum tarafından yürütüldüğü söylenebilir.⁴⁷⁴ Osmanlı tebaasından olan Hristiyan çocuklara kilisede papazlar tarafından eğitim verilir, Musevi çocuklar da sinagogun yanında bulunan, *heder* denilen okullara devam ederdi.⁴⁷⁵ Papaz ya da hahamlar tarafından verilen dersler dini ağırlıkta olur, dili ise devam edilen kilise ya da sinagogun ayin dili olurdu.⁴⁷⁶

Osmanlı eğitim kurumlarının başında şeyhülislam bulunurdu. Sıbyan mekteplerinin yönetimi kadı ve müftünün görevleri arasındaydı. Tekke ve tarikatlar halk okulu niteliğindeydi. Acemi oğlanlar Enderun mektebinde öğrenim görürdü.⁴⁷⁷ Eğitimin amacı padişaha bağlı ve dini eğitime sahip,⁴⁷⁸ daha sonra eğitimlerine devam etmeseler

⁴⁷¹ Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 211.

⁴⁷² Necdet Sakaoğlu, a.g.m., s. 355-361.

⁴⁷³ Cavit Binbaşoğlu, *Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2009, s. 3.

⁴⁷⁴ Fahri Unan, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi’nde Eğitim”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2015, s.389-399.

⁴⁷⁵ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 112.

⁴⁷⁶ Selçuk Akşin Somel, “Cemaat Mektepleri ve Yabancı Misyoner Okulları”, *Osmanlı Uygarlığı* 1. Cilt, Yay. Hız. Halil İnalcık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul Temmuz 2003, s. 387.

⁴⁷⁷ Cavit Binbaşoğlu, a.g.e., s. 60-61.

⁴⁷⁸ Cavit Binbaşoğlu, a.g.e., s. 60.

bile en azından Kur'an sevgisi yerleşmiş olan bireyler yetiştirmekti.⁴⁷⁹ Müslüman Osmanlı ailesi için çocuğun Kur'an okuyabilmesi çok önemliydi. Okul eğitiminde ailenin amacı da henüz küçük yaşta olan çocuğun, ailenin kontrol ve baskısına boyun eğmek istemeyeceği büyü çağına kadar olan sürede, Kur'an eğitimi fırsatını kaçırmamak olabilirdi. Zira çocuk delikanlılık döneminde tembellik edebilirdi.⁴⁸⁰

Sıbyan mekteplerindeki ders müfredatı şehirde, kasabada ya da köyde olmasına bağlı olarak değişirken, namaz sureleri ve duaları doğru bir şekilde okuyacak kadar Kur'an okuma, yazma, ilmiyal bilgisi ve namaz kılmayı uygulamalı olarak öğrenmek tüm mekteplerde ortak müfredattı. Şehir ve kasabalardaki eğitimde kitaplar kullanılırken, köylerde ezbere ve tekrara dayanan sözlü eğitim ağırlıktaydı. Sıbyan mektebi seviyesindeki dersler özel hocalarla, ev ortamında birebir de yapılırdı. Özel derslere çocuğun yeteneği ve tercihiye göre hafızlık, Arapça, Farsça, musiki, hat, şiir gibi dersler ilave olabilirdi.⁴⁸¹ Derviş tekkelerine bağlı ilkokullar da vardı ve buradaki eğitim düzeyi sıbyan mekteplerinden daha yüksekti.⁴⁸² Tekkeler ayin ve merasimleri gereği, şiir ve musiki alanında önde gelen kurumlar olmuş, bu alanda ünlü sanatkarlar yetiştirmişti.⁴⁸³

Osmanlı toplumunda çocuklara okul eğitimi verme isteği her zaman olmuştu.⁴⁸⁴ Mekteplerde temel ders olan Kur'an'ın sadece okunuşu öğretilir, anlamı açıklanmazdı.⁴⁸⁵ Okulda eğitim ezbere dayandığından, Hoca çocuklara sadece Kur'an ayetlerini ezberletirdi. Bu ayetler iyice ezberleninceye kadar tekrar edilirdi. Çocuklar Arapça olduğu için anlamazlardı. Daha bilgili bir öğretmen biraz gramer, hesap ve halk edebiyatı da öğretirdi. Çocuklar burada aldıkları okuma ve yazma eğitimini, gündelik hayatta konuşma dili olan Türkçeye uygulayamazdı. Çünkü Arapçanın gramer ve söz dizimi Türkçeden oldukça farklıydı. Sıbyan mektepleri sadece Kur'an'ı ezberletip, İslam'ın esas unsurlarını öğrettiği için, sıbyan mektebine giden çocuk ömür boyu yerine

⁴⁷⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, 15. Baskı, Ankara 2009, s. 88.

⁴⁸⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, hzr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 989.

⁴⁸¹ İsmail Kara, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar - Yorumlar - Tetkikler*, Hız. İsmail Kara-Ali Birinci, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.12-16, 23.

⁴⁸² R. Mantran, a.g.e., s. 178.

⁴⁸³ Mustafa Kara, "Tekke", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, s. 368-370.

⁴⁸⁴ Bekir Onur, *Çocuk Tarih ve Toplum*, a.g.e., s. 104.

⁴⁸⁵ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 88.

getireceği dini görevleri öğrenir ve hafızasını geliştirebilirdi fakat bu eğitim zihinsel gelişimine bir katkı sağlamazdı.⁴⁸⁶

Schweigger anılarında Osmanlı okullarından da bahsetmişti. Sadece İstanbul’da değil Anadolu’nun başka şehirlerinde de birçok okul olduğunu, okuma yazma öğrenmek isteyen herkesin bu okullara gittiğini anlatmıştı. Çocuklara okuma yazma öğretmek isteyen kişi, kendinde bu yeterliği görüyorsa, evinde bile ders verebilirdi. Öğretmenler çocuklara sabırlı davranır, eğitimde sertliğe yer vermezdi. Arapça olduğu için çocukların anlamını bilmeseler de hepsinin Kur’an’ı ezbere bildiğini, daha sonra Arapça öğrenerek anlamını da kavradıklarını anlatmıştı. Bu yöntemi faydalı bulmuş, kendi okullarında da bu yöntemin olmasını dilemişti.⁴⁸⁷

Okula her gün gidilir, cuma günleri, ramazan ve kurban bayramlarında ve devletin düzenlediği şenlikler varsa okula gidilmezdi. Medrese kuran kimseler oldukça sık bir şekilde, medresenin yanına bir de sıbyan mektebi yaptırırlardı. Bu mekteplerdeki eğitim düzeyi mahalle mekteplerinden yüksekti. Mektebin hocaları iyi eğitim almış, medrese mezunu ya da medrese eğitimini tamamlayamamış kişilerdi. Herkese açık olmasına rağmen bu mekteplere genellikle medrese hocalarının ve toplumun ileri gelenlerinin çocukları giderdi. Mekteplerin vakfiyesine öksüz ve yetimlere eğitim şartı konulmuşsa, birkaç öğrenci alınırdı. Şunu söylemek gerekir ki, bu dönemde iyi bir eğitim alabilenler, zenginler ya da devlet kademesinde görev yapanların çocuklarıydı. Sıradan halkın çocukları eğitime bir başlangıç yapabilir, genellikle daha ileri bir eğitim şansı olmazdı.⁴⁸⁸

Mahalle mektepleri (sıbyan mektebi) her mahalle ve köyde olup, genellikle camilerin hemen yanında bulunurdu.⁴⁸⁹ Mekteplerin mimarisini, coğrafi koşullar ve ulaşılan malzeme belirliyordu. Taştan yapılanların yanında ahşap ya da yarı kargir olanlar da vardı.⁴⁹⁰ Sıbyan mektepleri genellikle tek odalı olmakla⁴⁹¹ beraber iki katlı olanları da vardı.⁴⁹² Mekteplerin bir tarafı sokağa, bir tarafı da bir bahçeye bakardı. Bahçede

⁴⁸⁶ R. Mantran, a.g.e., s. 177.

⁴⁸⁷ S. Schweigger, a.g.e., s. 136-138.

⁴⁸⁸ R. Mantran, a.g.e., s. 178.

⁴⁸⁹ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 88; R. Mantran, a.g.e., s. 176.

⁴⁹⁰ İsmail Kara, a.g.e., s.15-16.

⁴⁹¹ Zeynep Ahunbay, “Mektep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, 29. Cilt, s. 7-9.

⁴⁹² İsmail Kara, a.g.e., s. 16.

çocukların ihtiyaçları için çeşme ve tuvalet bulunurdu. Dershanenin bir duvarında ocak olurdu. Dersliğe girerken ayakkabılar çıkarılırdı.⁴⁹³

Dershanenin zemininde hasır, kilim serilmiş olurdu. Çocuklar ders boyunca evlerinden getirdikleri minderlerde dizlerinin üzerinde oturarak, rahlenin üzerindeki Kur'an ya da dua kitabını okurlardı. Mektepler tek bir derslikten oluştuğu için her seviyeden öğrenci aynı yerde eğitim alırdı. Hoca yerine bağdaş kurarak oturur, çocuk hocanın önüne gelip oturur ve dersini anlatır, sonra başka çocuk gelirdi.⁴⁹⁴ Okunması biten kısmın sonuna hoca balmumu yapıştırır, ertesi ders buradan başlardı.⁴⁹⁵

Schweigger çocukların kitaplarını hep birlikte yüksek sesle ve sallanarak okuduklarına tanıklık etmiş, bu durumu oldukça yadırgamıştı. Schweigger'e göre bu ortamda çocukların kafası karışırdı.⁴⁹⁶ Lubenau Osmanlı'nın eğitim sistemini onaylamakla beraber, dersliklerde hep beraber okumanın karmaşa yarattığını söylüyordu.⁴⁹⁷ Bassano ziyaret ettiği bir mektebin hocasına, çocukların okuma yaparken başlarını sallama sebebini sormuş, hoca da okudukları metinde Tanrı'nın adı sık sık geçtiği için saygı göstermek adına yaptıklarını söylemişti. Türklerin çocuklarını okuma yazmayı öğrendiğinde okuldan aldıklarını ve bir tören düzenlendiğini anlatmıştı.⁴⁹⁸ Bassano çocuğun okula başlama töreni olan amin alayını, okulu bitirme töreni olarak anlamış olmalıydı.

2.4.1. Okula Başlama

Osmanlı'da çocuklar genellikle dört yaş civarında okula gönderilirdi.⁴⁹⁹ Uygulamada ne kadar yaygın olduğu bilinmemekle beraber çocukların dört yaş, dört ay, dördüncü günde okula başlaması uğurlu sayılırdı.⁵⁰⁰ Amasi Tarîku'l-Edeb'inde çocuğun dört yaşında, dört ay ve dört günlük olduğunda okula başlamasını tavsiye ediyor, ilim öğrenmeye başlamak için en hayırlı günün çarşamba olduğunu söylüyordu.⁵⁰¹ Cahit Baltacı

⁴⁹³ Zeynep Ahunbay, a.g.m., s. 7-9.

⁴⁹⁴ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 90.

⁴⁹⁵ Ali Birinci, a.g.e., s. 24.

⁴⁹⁶ S. Schweigger, a.g.e., s.138.

⁴⁹⁷ R. Lubenau, a.g.e., s. 350.

⁴⁹⁸ L. Bassano, a.g.e., s.101.

⁴⁹⁹ Refik Turan, a.g.m., s. 85.

⁵⁰⁰ Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 39. Abdurrahman Kurt bu yaş kaydının kökeninin bilinmediğini ancak Kadı Burhaneddin ve Halide Nusret Zorlutuna'nın dört yaş, dört ay, dört günlükken okula başladığını belirtmişti.

⁵⁰¹ Mehmet Şeker, a.g.e., 2002, s. 113.

Anadolu’da çocukların mektebe başlama yaşını genellikle dört, İstanbul’da ise dört- altı yaş arasında olduğunu söylerken,⁵⁰² Robert Mantran bunun beş-yedi yaş civarında olduğunu söylemişti.⁵⁰³

Okula başlayan çocuğa *amin alayı* adı verilen tören düzenlenirdi. Bu tören uğurlu sayılan pazartesi, Perşembe ya da kandil gününe denk getirilirdi. Çocuğun ailesi bir gün önce hocaya haber verir, hoca ertesi gün mektebin öğrencileriyle birlikte ilahiler okuyarak, “amin!” diye bağırarak çocuğun evine gelirlerdi. Çocuk kafilayı kapıda bekler, kafiye eve ulaştığında hoca dua okur, herkes amin derdi.⁵⁰⁴ Okula başlama sadece aile için değil, mahalle için de önemli bir olaydı. Çocuk tören günü en yeni elbiselerini giyer, yoksa daha önceden alınırdı. Çocuğa elifba cüzü temin edilir, cüz kesesi yapılır, minder doldurulurdu. Özel hazırlanmış elifba cüzleri bazen birkaç nesil tarafından kullanılırdı. Okula başlayan çocuğu nazardan korumak için nazarlık takılır, tütsü yapılırdı.⁵⁰⁵

Eve gelen amin alayı çocuğu alarak yola çıkardı. Alayın önünde yer alan iki kişi okula başlayan çocuğun rahlesini, elifba cüzünü ve kesesini ve okulda oturacağı minderini taşırdı. Çocuk arabaya ya da midilliye bindirilir, arkasından sıra halinde kafiye hareket ederdi. Çocuğun arkasından mektebin hocası, ilahi okuyanlar, çocuğun ailesiyle tanıdıkları gider, şehrin sokaklarında gezdikten sonra mektebe gelirlerdi. Burada çocuk ilk dersini aldıktan sonra büyüklerin ellerini öperdi.⁵⁰⁶ Maddi durumu iyi olan aileler töreni evlerinde yapardı. Kafiye şehirde ilahiler eşliğinde gezdikten sonra tekrar çocuğun evine gelirdi. Hoca çocuğa ilk dersini evde verir, sonrasında dualar okunarak merasim sona ererdi. Sonra ailenin hazırladığı sofrada yemek ve lokma yenir, hocaya ve ilahi okuyanlara hediye ve para verilirdi.⁵⁰⁷ Bu merasim çocuğun okul motivasyonunu artırır, mahalledeki çocukların içinde okula gitme isteği uyandırırdu kuşkusuz. Aileler bu törene önem verir, bir düğüne gösterdikleri özeni gösterirlerdi.⁵⁰⁸ Zira okula başlama ilk

⁵⁰² Cahit Baltacı, “Mektep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, 29. Cilt, s. 6-7.

⁵⁰³ R. Mantran, a.g.e., s. 176.

⁵⁰⁴ Mustafa Öcal, “Âmin Alayı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, 3. Cilt, s. 63.

⁵⁰⁵ Ali Birinci, s. 26.

⁵⁰⁶ Mustafa Öcal, a.g.m..

⁵⁰⁷ Ali Birinci, a.g.e., s. 27-28.

⁵⁰⁸ Ali Birinci, a.g.e., s. 26.

mürüvvet, birkaç sene sonra yapılacak olan sünnet ikinci mürüvvet olarak kabul edilirdi.⁵⁰⁹

2.4.2. Hoca

Sıbyan mektebi hocaları genellikle cami ve mescidlerin imam, hatip ya da müezzini olurdu.⁵¹⁰ Tüm eğitimi Kur'an'ı ezberlemekten ibaret olan, hatta bazen bunu yapamayanlar bile, mektep hocalığı babadan oğula devredildiği için çocuklara öğretmen olabiliyordu.⁵¹¹ Hoca çocuklara, adeta belleklerine kazınırcasına Kur'an ayetlerini ezberletir, bunu başaran öğrenci Arap harflerinin yazılışını öğrenmeye geçebilirdi. Harfleri yazabilen çocuk, bildiği bir ayeti yazmakla başlardı. Bu eğitim namazın öğrenilmesiyle tamamlanırdı. Sınırlı bir eğitime sahip hocanın görevi ve bilgi birikimi bu kadardı. Aslında ondan beklenen eğitim de bu kadardı, daha fazlası beklenmezdi. Elbette bazı okullarda bilgi birikimine ve yeteneğe sahip öğretmenler de vardı.⁵¹²

Ahlak yazarları eserlerinde iyi bir öğretmende olması gereken vasıflara da değinmişlerdi. Mektep eğitiminin öğretmenin kişiliğiyle yakından ilgili olduğunu söyleyen Amasi iyi bir öğretmenin özelliklerini şöyle sıralamıştı: Öğretmen iyi bir Müslüman, dindar, açık ve net olmalıydı. Haram ve yasaklardan kaçınmalı, başkaları tarafından eleştirilen kişi olmamalıydı. Olgun, ağır başlı, güvenilir karakterde, birçok öğrenci yetiştirmiş tecrübe sahibi biri olmalıydı. Hoca toplumun ileri gelenlerine hayranlık ve yakınlık duymamalı, onlarla ilişki içinde olmaya çok hevesli olmamalı, bu kimselere hizmet etmemeliydi. Hocalık yapmaktan başka işle uğraşmamalıydı, zira işi sadece öğretmenlik olan kişiler etkin bir eğitim verirlerdi, çocuğa böyle bir öğretmen seçilmeliydi.⁵¹³

Kınalızâde hocanın temizliğine dikkat etmesi gerektiğini, hocanın huyunun ne çok yumuşak ne de sert olmaması gerektiğine değinmişti. Çok yumuşak huylu olursa çocuk üzerinde otorite kurmakta sıkıntı olacağını ve onu eğitemeyeceğini, ancak çok öfkeli

⁵⁰⁹ Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 42.

⁵¹⁰ Cahit Baltacı, "Mektep", a.g.m..

⁵¹¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, "İstanbul Çocukları", *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar - Yorumlar - Tetkikler*, Hız. İsmail Kara-Ali Birinci, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 50-51.

⁵¹² R. Mantran, a.g.e., s. 177.

⁵¹³ Mehmet Şeker, a.g.e., 2002, s. 112-113.

hocanın da çocuğu eğitimden soğutabileceğini söylemişti.⁵¹⁴ Gazali çocuk eğitmenin büyük sorumluluk yüklenmek olduğunu, bu işi yapacak kimsenin hocalığın gerektirdiği edep ve nezaket kurallarına uygun davranması gerektiğini belirtmişti. Öncelikle çocukları bir baba gibi korumalı, şefkat göstermeli, çocuklar arasında ayırım yapmamalı, eğitim işini para için değil Allah rızası için yapmalıydı. Çocuğun ahlaki eğitimini de üstlenmeli gerekirse nasihat etmeli, onurunu kırmamalıydı.⁵¹⁵ Tusi bir hocanın öncelikle akıllı, dindar ve temiz olması gerektiğini belirtmiş, çocukta iyi ahlaki ortaya çıkarmalı, ölçülü, tatlı dilli olmalı demişti. Toplumun her kesiminden kişilerle nasıl diyalog kurulacağı hakkında bilgisi olmalı, çirkin karakterli kimselerden uzak durmalıydı.⁵¹⁶ İbn Sina tüm bu vasıflara ilaveten donuk ve somurtkan olmaması gerektiğini söylemişti.⁵¹⁷

Amasi Tariku'l-edeb'i yazma sebebini belirtirken anlattığı hatırasından, kendisinin bir öğretmen olduğunu anlamaktayız.⁵¹⁸ Bu yüzden olsa gerek okul, öğrenci ve hoca konusunda oldukça ayrıntılı tavsiyelerde bulunmuş, eğitimin hemen tüm yönlerine değinmişti. Amasi okula yeni başlayan çocuk için; ilk üç gün özenli davranılmasını, kulağının çekilmemesini, kötü söz söylenmemesini, dövülmemesini, okuldan soğutacak sert davranışlardan kaçınılmasını tavsiye etmişti. Hoca okumayı sevdirene kadar sabır göstermeli, sevdikten sonra terbiye etmeye başlamalıydı. Küçük çocuklara az ödev verilmeliydi zira fazla ödev derslerden soğumaya neden olabilirdi. Çünkü çocukların zihinleri zamanla gelişir ve bilgileri artardı. Durumu gözlenmeli, zeki ve akıllı bir çocuksa ders yükü yavaş yavaş artırılmalıydı. Çocuğa zorlanacağı ödevler verilmemeli, bir konu iyice öğrenilmeden yeni bir konuya geçilmemeli, konuyu anlaması sağlanmalı, bilemediğinde dayağa başvurulmamalıydı. Çocuk konuyu anlayamıyorsa, anlaşılması

⁵¹⁴ Ayşe S. Oktay, a.g.e., s. 386; Mustafa Çağrı, “Âdâb-ı Ders”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, 1. Cilt, s. 335, *Farabi hocanın öğrencisine karşı çok sert davrandığında çocuğun hocasına karşı nefret duyacağını, yumuşak davranması halinde ise çocuğun hocasını ve bilgisini hafife alabileceğini söylemişti.*

⁵¹⁵ İmam Gazâlî, a.g.e., 1. Cilt, s. 140-143.

⁵¹⁶ Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 211.

⁵¹⁷ İbn Sina, a.g.m., s. 914.

⁵¹⁸ Mehmet Şeker, a.g.e., 2002, s. 25. “*Halkdan biri, oğlunu kitabımızın yazarı Ali b. Hüseyin’e getirir ve oğluna ilim ve güzel ahlak öğretip onu terbiye etmesini ve eğitmesini ister. Fakat müellifimiz bir süre çocuğun ıslâhında gayret sarfettiği de çocuğun durumunda herhangi bir değişiklik görülmez. Bu durum karşısında çocuğun babası hocasına gelip; “ey hoca, üstâdınız size hiç edeb erkân öğretmemiş ki, sen de benim oğluma edeb ve terbiye öğretmedin” der. Anlayışsız adamın bu tutumu karşısında; müellif de edeble ilgili bir eser yazarak, bu anlayışsız kişiye; üstâdının kendine edeb ve terbiye öğretip öğretmediğini göstermek ister.*

için konu sadeleştirilmeli ve tekrar ettirilmeliydi, zira bazıları çok tekrar ederek öğrenirlerdi. Çocuk anlamadığında ona olan ilginin ihmal edilmemesi gerektiğini, bol tekrar ve alıştırma ile zihinlerinin öğrenmeye alışacağını söylüyordu. Yapamadığında dövülmemesini öneriyor, bazı kişilerin bilincinin sonradan açıldığını, bazılarının ne kadar dövülse de öğrenemeyeceğini savunuyordu.⁵¹⁹

Fatih medreselerinde ilkokul (sıbyan mektebi) hocaları da yetiştirilir, zamanın en değerli müderrisleri hoca adaylarına ders verirdi. Fatih Sultan Mehmet Vakfıyesinde bir ilkokul öğretmeninde bulunması gereken vasıflar belirtilmişti. Vakfıyenin şartlarına göre; **1. Çok iyi mizaca ve karaktere sahip olacak; 2. Tanrı'yı hoşnut etmek amacıyla bir davranış gösterecek; 3. Çocukları eğitmek için çaba harcayacak; 4. Yardımcısı da onun öğrettiklerini tekrar edecek ve müzakere yapacak; 5. Görevini ağır bulup (mesleğini) sevmemezlik etmeyecek; 6. Çocuklara bilmedikleri konuları, güzellikle ve yumuşaklıkla öğretecekti.**⁵²⁰

Kınalızâde'ye göre sevilmesi gereken hoca, yararlı ve zararlı bilgiyi ayırt ederek, çocuğu faydalı bilgiye yönlendirendi. Hoca ahlakı düzgün ve dindar olmalıydı. Hocası tarafından çocuğa, anne babasına ve kardeşlerine saygı duyması, onlardan çekinmesi gerektiği öğretilmeliydi. Anne ve baba sevgisini belli etmemeliydi zira çocuk ebeveynlerinin zaafını hemen keşfeder, ilim ve ahlak eğitimi başarılı olmazdı.⁵²¹

Gazali daha büyük çocuklar için (sıbyan mektebini tamamlayıp medreseye devam edecekler için) olduğunu düşündüren öğütlerde; nasıl ki namaz kılmak için vücut temizliği gerekiyorsa ilim öğrenmek için de kalp temizliği olması gerektiğini söylüyor, tahsile başlayanın dünya telaşından ve ailesinden uzaklaşması gerektiğini savunuyordu. Bir talebe hocasına itaat etmeli, öğütlerini dinlemeliydi. Öncelikle hocasının yolunu iyi kavramalı, takdir edilen ilimler hakkında hiç değilse amaçlarını bilecek kadar bilgi sahibi olunmalıydı. İlim tahsili bir program dahilinde olmalı, bir konu iyice anlaşılmadan bir başka konuya geçilmemeliydi.⁵²²

Bir talebe hocasının tüm emirlerine itaat etmeliydi, ancak bu emirler İslam'a ters düşerse yapılmazdı. Sorulan soruya sadece muhatabı cevap vermeliydi. Öğretmen

⁵¹⁹ Mehmet Şeker, a.g.e., 2002, s. 120-121.

⁵²⁰ Cavit Binbaşoğlu, a.g.e., s. 66-67.

⁵²¹ Ayşe S. Oktay, a.g.e., s. 386-388.

⁵²² İmam Gazâlî, a.g.e., 1. Cilt, s. 125-134.

için yerine getirilecek hizmet geciktirilmemeli, hemen ve istenildiği gibi yerine getirilmeli, saygıda kusur edilmemeliydi. Hoca yemek yerken soru sormamalı, su içerken ayakta beklemeli, hocanın ayakkabıları çevrilmeliydi. Hocanın yerine oturmamalı, talebe tuvalete gideceği zaman izin istemeli, derslerini yapmalıydı. Her nerede öğretmenle karşılaşılsa ayağa kalkıp ellerini öpmeli, oradan ayrılırken hocasının iznini ve duasını almalıydı. Zira bir harf bile öğrettiyse hakkı vardı. Bir öğrenci hocasından fazla eğitim alsa da, ondan daha bilgili olsa da onu küçümsememeliydi.⁵²³

Çocuk okulda iyi ailelerin çocuklarıyla birlikte okumalıydı. Bu durum rekabet ve yarış ortamı yaratarak çocukta öğrenme isteği uyandırır.⁵²⁴ İyi ahlak sahibi çocuklarla görüşmesi aynı zamanda onlardan iyi huylar edinmesine yardımcı olabilirdi.⁵²⁵ Çocuğa yiyecek, kıyafet, çanta, kalem ve oyuncaklarıyla arkadaşlarına üstünlük sağlamaması gerektiği, alçakgönüllülük, ikram etme ve nezaket öğretilmeliydi. Kimseden bir şey istememeyi, vermenin daha büyük erdem olduğu anlatılmalıydı. Çirkin sözlerden men edilmeli, bu sözleri kullanan kişilerle görüşmesine izin verilmemeliydi.⁵²⁶

Amasi'ye göre, öğretmen ve öğrenci ilişkisinde, aile öğretmenin arkasında durmalıydı. Bu konuya örnek olarak Yıldırım Bayezid'in şehzadesi Süleyman'la hocası arasında geçtiği rivayet edilen olaydan bahsetmiş, Sultan Bayezid olması gerektiği gibi hocanın yanında durmuştu.⁵²⁷ Keykavus da Amasi'yle aynı görüşü savunuyor, hoca eğitim esnasında çocuğu döverse gereksiz şefkat gösterilmemesini tavsiye ediyordu. Babaya tavsiyesinde, çocuğunun kabahati olduğunda hocaya söylemekle tehdit etmesini, gerekirse de hocanın dövmesinin daha iyi olacağını söylüyordu. Zira dayak nedeniyle çocuk babasına incinip, kin tutmamalıydı.⁵²⁸ İbn Haldun eğitim esnasında uygulanan cezaların çocuğun karakterinde kötü yönlerin ortaya çıkmasına neden olacağına dikkat

⁵²³ Mehmet Şeker, a.g.e., s. 134-139.

⁵²⁴ Nasiruddin Tusî, a.g.e., s. 211.

⁵²⁵ Ayşe S. Oktay, a.g.e., s. 387-388.

⁵²⁶ İmam Gazâlî, a.g.e., 3. Cilt, s. 167.

⁵²⁷ Mehmet Şeker, a.g.e., 2002, s. 116-118. Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman'ı eğitmesi için verdiği hoca, çocuk iyi yetişsin diye sıkı bir eğitim veriyor, eğitimi esnasında dayağa da başvuruyormuş. Şehzade babasına bu durumu "Sen Rûm sultanı, ben de oğlunum. Benim hocam beni her gün tıpkı bir köle gibi dövüp ayaklarımı falakaya geçiriyor, kölelerle birlikte yemek yiyorum" diye anlatmış. Bayezid ertesi gün hocasıyla konuşacağını söylemiş. Hocaya önceden haber yollamış, gerekeni yapmasını buyurmuş. Padişah oğluyla okula gidip hocadan hesap sorunca, hoca elindeki sopayla padişahın eteğine, duvara, yerlere vura vura okul dışına çıkarmış, bu arada şehzadeye de vurmuş ve kolundan tutup içeri almış. Çocuk bu durumda okumaktan başka çaresi olmadığını kabul edip, dersleriyle meşgul olmuş.

⁵²⁸ Keykavus, a.g.e., s. 250.

çekmişti. Ona göre cezayla büyüyen çocuk baskı altında olduğundan, bir daha cezaya maruz kalmamak için yalancı ve riyakar olurdu. Bu durumda diğer erdemlere de sahip olamazdı. Ayrıca cezalar çocuğun öğrenme hevesini yitirmesine ve tembelliğe sebep olurdu.⁵²⁹

2.4.3. Kızların Eğitimi

Buraya kadar bahsedilen erkek çocukların eğitimine dairdi. Zaten ahlak eserleri adeta erkek çocuk yetiştirmek için yazılmış kılavuzlardı. Kızlara çok az değinilmişti. Tusi'ye göre kızlar okuma ve yazma öğrenmemeliydi. Kız çocuklarına iffet, haya, ağırbaşlılık, eve bağlılık ve örtünme gibi konularda eğitim verilmeliydi.⁵³⁰

Keykavus oğluna öğütlerinde, kızı varsa büyüdüğünde Kur'an ve dinin gereklerini öğrenmesi için hoca tutmasını tavsiye ediyor, ancak yazmayı öğrenmesini önermiyordu. Yazmayı bilen kız amacını başkalarıyla paylaşabilirdi.⁵³¹ Amasi'nin sınıfta kızlar ve erkeklerin ayrı oturtulmaları, bu mümkün olmuyorsa küçük oğlanlarla oturmaları ve birbirleriyle konuşmalarına izin verilmemesi⁵³² tavsiyesinden, eserin yazıldığı 15. yüzyıl ortalarında kız çocukların okula gittikleri anlaşıyor.

Kınalızade kız çocuklarına hem okuma hem de yazma öğretilmesini savunuyordu. Gerekçe olarak ilmin kadın olsun erkek olsun herkese farz olduğunu söylüyor, Hz. Ayşe'yi örnek veriyordu. Zira İslam'ın birçok hükmü onun tarafından rivayet edilmişti. Kınalızade İslam dünyasında Merveziye'nin kızı, Şehid Katibe, Fatıma isimli kadın alimlerden de söz etmişti.⁵³³

Sayısı az olmakla beraber Osmanlı şair tezkirelerine girmiş kadın şair isimleri de vardı. Sehi 1538 tarihli *Heşt behişt* adlı tezkiresinde Zeynep Hatun ve Mihri Hatun'a yer vermişti. Tezkirede Zeynep Hatun'un iyi bir eğitim aldığı ve müzik yeteneği olduğu, Mihri Hatun'un ise Amasyalı olduğu ve Sultan Selim ile şehzade Ahmed'e şiirler sunduğu anlatılmış, hanım şairlerin eserlerinden birkaç dizeye yer verilmişti. Sehi,

⁵²⁹ İbn Haldun, a.g.e. s. 989-990.

⁵³⁰ Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 215.

⁵³¹ Keykavus, a.g.e., s. 253.

⁵³² Mehmet Şeker, a.g.e., 2002, s. 128.

⁵³³ Ayşe S. Oktay, a.g.e., s. 384.

hanımların güzel ve benzersiz şiirler yazdığını, gazelleri çok beğenildiği için tezkireye dahil olduklarını belirtmişti.⁵³⁴

Osmanlı toplumunda erkeklerin egemen olduğu edebiyat muhitinde bir kadın şairin başarılı olabilmesi, tanınması oldukça zordu. Yetenek ve hayal gücüne sahip olması yetmezdi, bir erkek şairden daha fazla bilgi, eğitim ve şansa ihtiyacı vardı kuşkusuz. İyi bir şair olabilmek için klasik eserleri incelemesi, bunun için de Farsçayı bilmesi gerekiyordu. Kendi döneminin şairlerini ve eserlerini takip edip bu çevrelerle ilişki içinde olmalıydı. Bu o dönem için oldukça zordu.⁵³⁵ Ancak Mihri Hatun'un II. Bayezid ve şehzadesi Ahmed'in Amasya valiliği yaptığı dönemlerde saray çevresinde oluşan edebi muhite girdiği biliniyor. II. Bayezid'e düzenli kasideler göndermiş, divanını bitirdiğinde padişaha sunmuştu. Şiirleri nedeniyle saraydan ihsanlar aldığı da kayıtlara geçmişti.⁵³⁶

Tekkelerde bir kitabın hoca rehberliğinde okunmasına dayanan eğitim sistemi olduğundan, çeşitli bilim dallarına ait kitaplardan oluşan kütüphaneleri mevcuttu.⁵³⁷ Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin anneannesi Pirî Hanım hadis, tefsir ve Peygamber'in hayatı konusunda dersler almıştı. Piri Hatun bu olanağa evlendikten sonra kavuşmuş olmalıydı. Zira eşi bir tarikat şeyhi aynı zamanda Gence'de müftüydü.⁵³⁸ Ancak eğitim olanağına küçük yaşta sahip olan kızlar da olmuştu. İçine doğdukları kültürel ortamdan paylarını almışlardı. Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-zunûn'da bahsettiği Hubbî Hatun da onlardan biriydi. Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi'nin torunuydu. Eşi, II. Selim'e hocalık yaptığı için sarayla ilişkileri iyi olmuştu. Âşık Çelebi ile Kınalızâde Hasan Çelebi Hubbî Hatun'un İran ve Osmanlı kadın şairleri içinde en iyisi olduğunu söylemişlerdi.⁵³⁹

Osmanlı toplumunda kadının sosyal alanda görünür olmasına izin verilmezdi.⁵⁴⁰ Bir kadının iffeti ve namusunun ölçüsü görünürlüğüyle ölçülürdü. Toplum, bülüğa ulaştığında kız çocukların derhal evlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu kadın

⁵³⁴ Walter G. Andrews, Mehmet Kalpaklı, *Sevgililer Çağı*, Çev. N. Zeynep Yelçe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2018, s. 226-227.

⁵³⁵ Suraiya Faroqhi, a.g.e., 2002, s. 131.

⁵³⁶ İsmail E. Erünsal, "Mihri Hatun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, 30 cilt, s. 37-38.

⁵³⁷ Mustafa Kara, a.g.m..

⁵³⁸ Suraiya Faroqhi, a.g.e., 2002, s. 128.

⁵³⁹ Mustafa İsmet Uzun, "Hubbî Hatun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, 18. Cilt, s. 265-266.

⁵⁴⁰ Bkz. Ebussuud Efendi Fetvaları, s.59-60.

şairlerin başarılı olmalarındaki etken babalarının anlayışı,⁵⁴¹ en önemlisi de desteği olmalıydı. Babalarının toplumdaki konumları da çok etkiliydi kuşkusuz. Toplumun üst kademeleri için esnemeye ve müsamahaya izin veren ahlak kuralları, alt tabakalara inildikçe daha katı ve tutucu oluyordu.⁵⁴² O halde bu hanımlar ne kadar yetenekli olsalar da, şansları, kültür düzeyi yüksek bir aileye doğmak ve onları destekleyen bir babaya sahip olmaktı. Evdeki kültürel ortamdan kız çocuklar da payını alıyordu kuşkusuz. Bu hanımlardan biri de Asiye Hatun'du. Babası muhtemelen ilmiye sınıfından olan Asiye Hatun Üsküp'te yaşamıştı. Kendini tasavvufa adanmış bu hanımın şeyhiyle ilgili tereddütleri onu yeni bir müşid arama yoluna itmişti. O dönemin koşullarında bir kadınla erkeğin yüz yüze görüşme olanağı olmadığından mektuplar kanalıyla iletişim kurmuştu. Asiye Hatun'un mektuplardaki ifadelerinden iyi bir eğitim aldığı, birçok kitap okuduğu ve kitaplarının olduğu anlaşılıyordu.⁵⁴³ 17. yüzyılda yaşamış İstanbullu şeyh ve vaiz Seyyid Hasan'ın *Sohbetname* adlı eserinde, kız kardeşinden ödünç kitap aldığından bahsetmesinden de hanımların kitap sahibi oldukları sonucu ortaya çıkıyordu.⁵⁴⁴

Kız mekteplerinin hocaları Kur'an bilen yaşlı kadınlardı.⁵⁴⁵ Bu kadınlardan biri Hacıye Sabah'tı. 6 Haziran 1541 tarihinde sicile kaydedilen olaydan, Hacıye Sabah'ın evinde kız çocuklarına din dersi verdiği anlaşılıyordu.⁵⁴⁶

2.4.4. Dayak

İslam, eğitimi dini sorumluluk olarak kabul etmiş, buna “edeb” demiş, İslami eğitime örf ve adetlerin ilave edilmesine müsamaha göstermiş, buna da “te'dib” denilmişti. *Aile eğitimini biçimlendiren edeb ve te'dipte, ortak yöntemler ise “şefkat ve sevgi”, “korkutma ve azar”, -Peygamber'in sünnetinde olmamakla birlikte-, “dayak”tır.*⁵⁴⁷

Türk eğitim geleneği disipline dayanırdı. Eğitimin temel unsurları itaat ve disiplindi. Bu toplumsal bir anlayıştı. Aile yetiştirdiği çocuğa toplumsal kuralları aktarmakla, çocuk

⁵⁴¹ Suraiya Faruqi, a.g.e., 2002, s. 131.

⁵⁴² Sabri Ülgener, a.g.e., s. 103.

⁵⁴³ Cemal Kafadar, a.g.e., s. 129, 149-150.

⁵⁴⁴ Suraiya Faruqi, a.g.e., 2002, s. 128.

⁵⁴⁵ Cahit Baltacı, “Mektep”, a.g.m..

⁵⁴⁶ Aktaran Leslie Peirce, a.g.e., s. 329. Hacıye Sabah cezaların en ağırından olan, şehirden kovulma cezasına çarptırılmıştı. Sebebi kendine yardımcı olarak tuttuğu erkeklerdi. Hacıye Sabah'ın kızlarla erkeklerin bir arada bulunmasına göz yumması, üstelik derslerde salınma ve dansa da yer vermesi toplumun tepkisine neden olmuştu.

⁵⁴⁷ Necdet Sakaoğlu, a.g.m., 1992, s. 362.

da bu kuralları uygulamakla yükümlüydü. Türk ailesi otoriter yapıdaydı. Okulda öğretmenin uyguladığı katı disiplin yadırganmazdı, çünkü toplumsal ön kabul, okul eğitiminin otoriter aile eğitiminin bir uzantısı olduğu yönündeydi. Muhakkak ki her hocanın disiplin anlayışı farklıydı. Ceza uygulamasında belli kurallar bulunmaz, eğitimde cezayı hocanın kişisel yaklaşımı belirlerdi. Veliler çocuklarının kurallara uymadığı durumda cezalandırılacağını bilirlerdi. Osmanlı okul eğitiminde çocuk hocanın disiplin anlayışına terk edilir, hocanın uyguladığı katı disiplin yadırganmazdı.⁵⁴⁸ Hoca çocuklar üzerinde otorite sahibiydi. Bu otorite çocukların ellerine değnekle vurma ve falakayla pekişirdi.⁵⁴⁹

Falaka cezasının geçmişi bilinmiyor, ancak bu cezalandırma usulünü en fazla Osmanlı'nın kullanmış olduğu ve fethettiği ülkelere götürdüğü söylenebilir. Eğitimde falaka cezasına ilişkin en erken örneğe Kabisî'de rastlanmıştır. Kabisî çocuğa hangi durumlarda ve kaç yaşında falaka cezası uygulanacağını anlatırken, dayağın miktarını da belirtmişti. Yazara göre riskleri nedeniyle, baş ve yüze vurulmamalıydı. Bedenin diğer bölümlerine oranla daha dayanıklı olan ve risk taşımayan ayak tabanı en uygunuydu. Osmanlı eğitiminde falaka mahalle mektepleri, medreseler ve askeri okullarda disiplin amacıyla kullanılmıştı.⁵⁵⁰

Amasi çocukta edebe aykırı bir davranış, derslerine karşı tembellik görüldüğünde ihmal edilmeyip derhal dövülmesini tavsiye ediyordu. Nasıl ki yabani hayvanlar dayakla eğitiliyor, onlara çeşitli beceriler kazandırılıyorsa, çocuklar da dayakla eğitilebilirdi.⁵⁵¹ Keykavus'un dayak hakkındaki görüşleri Amasi'yle aynıydı. O da çocukların ilmi dayak korkusuyla öğreneceklerini iddia ediyordu.⁵⁵² İbn Haldun çocuk terbiyesinde dayağın kullanılmasını hiç onaylamasa da gerekiyorsa şeriatın önerdiği (üç kırbaç) miktarda ceza verilebilir, ancak bu miktarı aşmamak gerekirdi.⁵⁵³

Amasi, dayağın usulünce olması gerektiğini söylüyordu. Hocanın yardımcıları falaka cezası uygulamamalıydı. Bu cezanın uygulanması sadece hocanın yetkisindeydi.

⁵⁴⁸ Hüseyin Şimşek, "Osmanlı Dönemi İlkokullarında (Sıbyan Mekteplerinde) Disiplin Anlayışı ve Uygulamaları", *Mili Eğitim Dergisi*-160, Bahar 2004, sayı 162, <http://yayimneb.gov.tr/dergiler/162/simsek>; <https://www.researchgate.net>

⁵⁴⁹ R. Mantran, a.g.e., s. 178.

⁵⁵⁰ Halis Ayhan, "Falaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, 12. Cilt, s. 140-141.

⁵⁵¹ Mehmet Şeker, a.g.e., 2002, s. 126.

⁵⁵² Keykavus, a.g.e., s. 250.

⁵⁵³ İbn Haldun, a.g.e., s. 989-990.

Amasi'ye göre kızlar falakaya yatırılmamalı, kulakları çekilmemeliydi. Bir sopayla ellerine ya da başka yerlerine vurulabilirdi.⁵⁵⁴ Kınalızade Ahlâk-ı Alâî'de Peygamber'e ait “ Çocuklarınıza yedi yaşına namaz kılmayı öğretiniz, on yaşına geldiklerinde kılmıyorlarsa, dövünüz” hadisine dayanarak,⁵⁵⁵ eğitimde dayaağı onaylıyordu.

Gelibolulu Mustafa Ali mektep hocalarıyla ustaların, falaka ve dayaağı baş vuran eğitimlerini “sağlam tedbirler alan hakimler” olarak kabul edip, onaylıyordu.⁵⁵⁶ Gelibolulu okul yıllarında gereksiz yere çok dayak yemiş, ancak buna sabretmişti.⁵⁵⁷ Ahlak yazarlarına göre çocuk dayak esnasında bağırıp, feryat etmemeli ve merhamet istememeliydi. Onlara göre bu kölelere ve kadınlara yakışan bir davranıştı.⁵⁵⁸ Dayaağın ilk darbesi oldukça acıtıcı olmalıydı ki çocuk ders almalı bir daha aynı davranışı yapmaya cesaret etmemeliydi.⁵⁵⁹

Salomon Schweigger Osmanlı okullarındaki cezaları ölçülü bulmuş, çocuklara sabırlı davranıldığını söylemişti. “Eğer çocukları dövmek gerekirse, çıplak ayak tabanlarına ince bir değnek vururlar, Hristiyanlarda adet olduğu gibi kızılık sopası ile dövmesler” demişti.⁵⁶⁰

Eğitimde dayaağı, sadece sıradan halkın çocukları için başvurulmazdı. Osmanlı sarayında da dayak eğitimin bir parçası olarak kullanılırdı. Yukarıda bahsedildiğı üzere Bayezid'in şehzadesi Süleyman, her gün falakaya yatırılmaktan bezmiş bu durumu babasına şikayet etmişti.⁵⁶¹ Şehzadesi Fatih'in Kur'an okumayı bilmesine rağmen hatim indirmediği için üzölen II. Murad, Molla Gürani'yi hoca olarak görevlendirmiş, gerekirse kullanmak üzere yanına bir sopa almasını söylemişti. Derse giren Fatih sopayı sorduğunda, hoca babasının verdiğini, gerekirse kullanacağını söylemişti. Bu duruma güölen Fatih'e hocası sopayla vurmuştu. Hocanın cesareti ve kendine güvenli duruşu karşısında Fatih Kur'an okumaya başlamıştı.⁵⁶² Bu anlatılan olaylar Osmanlı

⁵⁵⁴ Mehmet Şeker, a.g.e., 2002, s. 128.

⁵⁵⁵ Ayşe S. Oktay, a.g.e., s. 376-377; Kınalızade Ali Efendi, “İlm-i Tedbirü'l-Menzi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 938.

⁵⁵⁶ Mehmet Şeker, a.g.e., 1997, s. 193-194.

⁵⁵⁷ Cornell H. Fleischer, a.g.e., s. 19.

⁵⁵⁸ İmam Gazali, a.g.e., s. 168; Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 211-212.

⁵⁵⁹ Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 212.

⁵⁶⁰ Salomon Schweigger, a.g.e., s. 138.

⁵⁶¹ Mehmet Şeker, a.g.e., 2002, s.116-117.

⁵⁶² Hülya Tezcan, a.g.e., s. 177.

toplumunun her tabakasında, eğitimde dayağın yeri olduğunu kanıtlıyor. Eğitimde dayağın ne kadar yaygın olduğunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Çocuktan istenen itaati, onunla konuşarak ve ikna ederek gerçekleştirenler yanında dayak yoluna gidenler de olmuştur kuşkusuz. Zira dayak itaate teşvik için en kestirme yoldu.

19. yüzyılın sonlarında Münif Mehmed Paşa sıbyan mekteplerindeki dayaktan bahsediyor, şefkatle davranılması gereken çocuklara dayağın hiç yakışmadığını söylüyordu.⁵⁶³

2.5. MESLEĞE İLK ADIM

Osmanlı toplumu vergi vermeyen ulema, bürokrat ve askeri kesimle, vergi veren esnaf, tüccar ve çiftçilerden oluşurdu.⁵⁶⁴ Osmanlı yönetimi, toplumu belli gruplar ve mekan içinde tutma eğilimindeydi.⁵⁶⁵ Dönemin ahlak düşünürleri de mekan ve iş değiştirmeyi toplumsal düzenin sağlığı açısından hoş karşılamazdı.⁵⁶⁶ Bu nedenle bir çocuğun hayatı babasının toplumdaki konumuna göre şekillenecek, bir mucize olup hayatı değişmezse, babasının hayatının aynısını yaşayacaktı.⁵⁶⁷ Babasının yolundan gitmek istemeyen, içinde seyahat tutkusu bulunan Evliya Çelebi'nin, "ana ve babanın elinden kurtulması" çok uzun yıllarını almıştı.⁵⁶⁸

Erkek çocuğunu sünnet olduktan ya da okul yaşamından sonra meslek yaşamı bekler, yapacağı iş konusuna yönlendirilirdi. Toplumda yer alan geleneğe göre, eğer ilmiye sınıfından ya da devlet görevinde birinin oğluysa en iyi hocalarda okuyup, en iyi medreselerde eğitim alacak, uzun bir eğitim hayatı olacaktı. Babası gibi eğitim ya da hukuk alanında ya da devlette memurluğa yönelecek, iyi bir yere gelmeye çalışacaktı.⁵⁶⁹

16 ve 17. Yüzyılda ilmiye sınıfından bir gencin yükselebilmek için aldığı eğitim ve yetenekleri önemliydi ancak onu himaye edecek ve destekleyecek, meslekte yükselmesine yardımcı olacak, yüksek kademedan biri de gerekliydi. Yüksek kademeye gelen kimseler işlerini yürütmek için mesleğe yeni adım atmış gençleri çevrelerine alabilirlerdi. Himaye eden kimse bu gençleri çevrelerindeki yüksek kademedede görevli

⁵⁶³ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 141.

⁵⁶⁴ Mübahat Küçüköğlü, a.g.e., s. 33-37; Özer Ergenç, a.g.e., İstanbul 2012, s.172-195.

⁵⁶⁵ Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Kasım 2013, s. 333.

⁵⁶⁶ Sabri Ülgener, a.g.e., s. 82.

⁵⁶⁷ R. Mantran, a.g.e., s. 176.

⁵⁶⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt, s. 391.

⁵⁶⁹ R. Mantran, a.g.e., s. 157, 176.

kimselere önerebilir hatta padişaha takdim edebilirdi.⁵⁷⁰ Ancak bunun riskleri de vardı, himayesinde bulundukları kimse ölebilir ya da gözden düşebilirdi.

İlber Ortaylı Osmanlı’da “Beşik uleması” düzeninin olduğunu, ilmiye sınıfından birinin görevinin oğluna geçtiğini söylemişti. Nitekim 16. yüzyıl sonundan 17. yüzyıl ortalarına kadar görev yapan şeyhülislamın büyük çoğunluğu şeyhülislam çocuğu ya da torunu ya da ilmiye sınıfının yüksek kademelerine mensup kişilerin oğluydu. Halk arasından gelen şeyhülislam daha azdı.⁵⁷¹ Osmanlı toplumunda beşik uleması sistemi elbette vardı, çocuklar babalarının yolundan giderdi. Çocuk içine doğduğu ailenin kültürel olanakları ve birikimiyle sıradan ailelerin çocuklarına göre daha avantajlıydı. Ancak çok çalışma, liyakat ve zekasıyla devlette yönetim kademelerine gelen ya da medrese hocası olan kimselerin olduğunu da kabul etmek gerekir. İlber Ortaylı’nın da bahsettiği üzere daha az sayıda olmakla beraber sıradan halk çocukları da şeyhülislam olabiliyordu. Devlette üst kademede görevlere gelen Gelibolulu Mustafa Âlî’nin babası Ahmed ticaretle uğraşan bir esnaftı.⁵⁷²

Sosyal statü ve sahip olunan kültürel değerlerin oğulları tarafından devam ettirildiğini belirten bazı unvanlar babadan oğullara devredilirdi. Çelebi sanı da bunlardan biriydi. Belgelerde çelebi unvanını ilmiye mensupları, dini görevlerde bulunan kimselerle zengin tüccarların oğullarının taşıdıkları görülmüştür. Babalarının toplum içindeki konumlarını devam ettirdiklerini belirten bu ifade çocuk için ilim, itibar ve soyluluk sahibi olduğunun göstergesiydi. Belgelerde yer alan “efendi” lakabı kadı, müderris gibi ilmiye mensubu oğlunun, “halife” imam ya da hatip gibi din görevinde bulunanlarla şeyh ya da dervişin oğlunun taşıdığı unvandı. Belgelerden çelebi unvanı taşıyanların çoğunluğunun büyük tüccarların oğulları olduğu anlaşıyordu.⁵⁷³

Ahlak eserlerinin hedef aldıkları kesim toplumun orta ve üst tabakalarıydı. Bu sınıflara mensup ailelerin çocukları evde özel hocalar ve lalalardan ders alırdı.⁵⁷⁴ Keykavus oğluna seçkinlerin de hüner sahibi olması gerektiğini, hatta hünerlerini çoğaltmayı tavsiye ediyordu. Bir erkek çocuğu savaş sanatı ve yüzmeyi mutlaka bilmeliydi, bir zanaatı da öğrenmeliydi. Zanaat öğrenmek bir seçkinin oğlu için ayıp olmamalıydı, zira

⁵⁷⁰ Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2002, s. 73.

⁵⁷¹ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 49.

⁵⁷² Cornell Fleischer, a.g.e., s. 13.

⁵⁷³ Özer Ergenç, a.g.e., İstanbul 2012, s.196-197.

⁵⁷⁴ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 7.

zor günlerde işine yarayabilirdi.⁵⁷⁵ Osmanlı şehzadeleri de bir zanaatla uğraşmıştı. III. Ahmed çok iyi hattattı, I. Mahmud (ö. 1754) abanoz ve fildişinden kürdan ve değerli maden ve taşlardan takılar yapıyordu. III. Osman (ö. 1757) marangozluk, III. Mustafa para basma, I. Abdülhamid (ö. 1789) ok ve yay yapımı, III. Selim (ö. 1808) kumaş deseni tasarlıyordu.⁵⁷⁶

Alpaslan Demir köylerde imamlık görevinin babadan oğula geçebildiğini ifade etmektedir.⁵⁷⁷ Şehirlerde de imamlık babadan oğula geçebiliyordu. 15 Ocak 1671'de Hayreddin Bey Mescidi imamı Abdülaziz Çelebi yaşı küçük olduğu için görevini yerine getiremeyeceğinden, onun yerine üç yıllığına vekâleten Mustafa Efendi'nin imamlık yapacağı kayıtlara geçmişti.⁵⁷⁸

Zanaat sahibi ya da ticaret yapan babaların oğulları da mesleklerini yapmaya yetecek kadar eğitim alacak, baba zanaatkâr, tüccar, işçi ya da kalfaysa babasına yardım etmekle işe adım atacaktı.⁵⁷⁹ Çocuğun bir mesleği öğrenebilmesi için ister babası olsun ister bir başkası, bir ustanın yanında çalışması gerekirdi. Tüm sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi Osmanlı'da da mesleki bilgi aktarımı usta-çırak ilişkisi yoluyla oluyordu.⁵⁸⁰ O dönemin ahlak yazarlarının çocuktan beklentisi, çocuğun yeteneklerine uygun bir iş edinmesi⁵⁸¹ ve girdiği işte sabırla çalışmasıydı. Sabırla çalışarak o işin ustası olmak, mesleğinin en güzel eserlerini ortaya koymak, sonucunda meslek onurunu taşımaktı. Mesleğe yeni başlayan çocuğun mesleğinde ilerleyebilmesi için, süregelen üretim yöntemleri, merasimler, davranış ve yaşam biçimine uyması beklenirdi. O dönemin yerleşmiş düşünce tarzına göre kimse akıl ve mantığını kullanarak meslek öğrenemez, mutlaka bir ustanın eğitiminden geçmesi gerekirdi. Her iş kolu kendi içine kapalı, geleneksel üretim yöntemlerini ısrarla muhafaza eder, meslek sırrı dışarıya karşı

⁵⁷⁵ Keykavus, a.g.e., s. 247, 252.

⁵⁷⁶ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 144-145.

⁵⁷⁷ Alpaslan Demir, a.g.e., s.128.

⁵⁷⁸ Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil 497(92a-2). *İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H.1081/M.1670-1671)*, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı / mukabele Salih Kahrman – Mümin Yıldıztaş, Arapça çeviri / Mehmet Akman, kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli, İSAM Yayınları, İstanbul 2019. (Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre 11 No BŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

⁵⁷⁹ R. Mantran, a.g.e., s. 157, 176.

⁵⁸⁰ Yahya Araz, a.g.e., s. 26.

⁵⁸¹ Ayşe Sıdıka Oktay, a.g.e., s. 381; Nasîruddin Tusî, a.g.e., s. 213.

korunarak, başkalarının mesleğin inceliklerini bilmesine izin verilmezdi. Bu adetler arkasına dini desteği de alarak gelenekselleşmişti.⁵⁸²

Bir ustanın yanında mesleğe adım atan çocuğun meslek değiştirmesi oldukça zor olup, hoş karşılanmazdı. Yapılan işin tekniğine ancak ustalar karar verirdi. Bu nedenle ustanın sözünden çıkmak en ağır suçtu ve zanaat topluluğunda her türlü uğursuzluğun sebebi olarak, usta sözünden sapmak gösterilirdi.⁵⁸³ Usta çırağından itaat ve saygı beklerdi. Çırak ustanın emirlerini yerine getirmedeğinde, çarşı esnafının insafı ölçüsünde çırağını cezalandırır hatta dövebilirdi. Eğer insaf sınırını aşarsa çarşı esnafı olaya müdahale ederdi.⁵⁸⁴ Ustanın çırağına karşı insafsız tutumu esnaf teşkilatı tarafından cezalandırılır, tazminat ya da hapis cezası alabileceği gibi bir süre çırak çalıştırması yasaklanabilirdi.⁵⁸⁵

Osmanlı geleneksel yerleşim planına göre her şehrin merkezinde *uzunçarşısı* olur, farklı iş kollarına ait sokaklar ana caddeye bağlanırdı. Şehirde üretim yapan tüm iş kolları ve ürünlerinin bulunduğu çarşı, gün içinde şehrin en hareketli bölgesi olurdu.⁵⁸⁶ Çarşıda hareketlilik sabah namazından sonra başlar akşam namazından önce biterdi. Gün içinde öğle ve ikindi namazı esnasında işlere ara verilirdi. Öğle yemeği kısa sürede yenir, genellikle sade ve basit olurdu. Cuma günleri dinlenmeye ayrılırdı. Dini bayramlar, şehzade sünnetleri, ordunun zaferini kutlama şenlikleri ya da esnaf bayramlarında da işlere ara verilirdi.⁵⁸⁷

Osmanlı toplumunda gün sabah namazıyla başlardı. Ev ahalisi namazdan sonra çoğunlukla peynir ekmek ya da çorbadan ibaret⁵⁸⁸ günün ilk yemeğini yerdı. Bu sade ve az yemekten sonra çalışmaya başlayan çocukla evin babası işlerine giderdi. Çocuk muhtemelen ustasından önce işe gelir, iş yerini açar, temizlik yapar, aletleri düzenler ve ustasını beklerdi. Usta gelip işe başladığında karşısında bağdaş kurarak oturur, dikkatle onu izler ya da onun isteklerini yerine getirirdi. Çarşılarda her iş kolunun yüzlerce yıldır

⁵⁸² Sabri Ülgener, a.g.e., s. 83-88.

⁵⁸³ Sabri Ülgener, a.g.e., s. 82-89.

⁵⁸⁴ Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2000, s. 343.

⁵⁸⁵ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 45.

⁵⁸⁶ Özer Ergenç, Şehir, a.g.e., İstanbul 2013, s. 88.

⁵⁸⁷ R. Mantran, a.g.e., s. 213-214.

⁵⁸⁸ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s. 34.

devam eden kendine özgü sesleriyle, çarşıda üretilen ürünlerin farklı renkleriyle⁵⁸⁹ adeta bir ses ve renk cümbüşü hakim olur, bunlara bir de baharat ya da çeşitli yiyeceklerin kokuları eşlik ederdi kuşkusuz. Her çarşıda bulunan camide öğle namazı kılınır, basit öğle yemeğinden sonra çalışma ikindi namazına kadar devam ederdi. Gün akşam ezanından önce biter, herkes evine dönerdi. Akşam yemeğinden sonra yatsı namazı kılınır daha sonra herkes yatardı.⁵⁹⁰ Bu Osmanlı toplumunda bir erkek çocuğun günlük rutiniydi.

Robert Mantran günlük yaşam rutininin gün doğumuyla başlayıp, gün batımıyla bitmesinin önemli etkeninin aydınlatma olanaklarının kısıtlılığı olduğundan⁵⁹¹ bahsederken, Sabri Ülgener çalışma saatlerinin sınırlı olmasını, toplumun aşırı çalışma hevesi ve hırsını kınaması ile çok çalışmanın Allah'a edilecek ibadetleri engelleyebileceği kaygısıyla açıklıyordu. Zira Allah herkesin rızkını vermişti, insan rızkın değil rızk insanın peşinden koşardı.⁵⁹²

2.5.1. Çocuk Emeği

Bir çocuğun çırak olarak bir işe girebilmesi için öncelikle usta ve çocuğun velisi arasında, şartların esnaf teşkilat yönetimi tarafından onaylandığı bir sözleşme yapıldı. Osmanlı esnaf teşkilatında çıraklıktan ustalığa uzanan basamaklar bulunurdu. Bazı eserler çıraklıktan önce bir de yamaklıktan bahsediyordu. Yamaklar on yaşından küçük olup, iki yıl çalıştıktan sonra çıraklığa geçerdi. Bu yükseliş merasimle olurdu. Bir çırak üç sene çalıştıktan sonra kalfalığa yükselirdi.⁵⁹³ Ankara'da kalfalığa ya da ustalığa geçen kişiye, ahi geleneklerine uygun bir tören düzenlenirdi. Bu törene, eğer imkan varsa, *Ahi Evran* soyundan gelen bir şeyh de katılırdı.⁵⁹⁴

Ustaların yanında çalışan çıraklar işi öğrenerek mesleğin devamını sağladıkları gibi üretimde günlük işlere de yardımcı olurlardı. Dükkânı açmak ve kapatmak, etrafın ve aletlerin temizliği ve düzeni gibi işlerden sorumluydu. Yapılan anlaşmalarda yer alan

⁵⁸⁹ Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Döneminin 'İdeal İnsan Tipi' ve Bu Dönemde Çocuğun Kültürel Gelişimini Etkileyen Etkenler Üzerine Düşünceler", *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yay. Hız. Bekir Onur, Ankara 1997, s. 97-104.

⁵⁹⁰ R. Mantran, a.g.e., s. 213-215.

⁵⁹¹ R. Mantran, a.g.e., s. 213.

⁵⁹² Sabri Ülgener, a.g.e., s. 70-72.

⁵⁹³ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 44, 52, 57.

⁵⁹⁴ Özer Ergenç, a.g.e., İstanbul 2012, s. 121.

şartlardan çırakların ev işi ve çocuk bakımında da çalıştırıldığı sonucu çıkıyordu.⁵⁹⁵ Küçük çırak ustasının evinde kalıyorsa, evin hanımına da itaat etmesi beklenirdi. Zengin ailelerde hizmetçilerin yaptıkları işleri, zanaatkârların evlerinde çıraklar yapardı.⁵⁹⁶

Bir çocuk veli ya da vasi izni olmadan çalıştırılmazdı. Kimsesiz çocuğun çalışabilmesi için kadı izni gerekirdi. Çocuğun kendi rızasıyla bile, birine hizmet etmek için işe girmesine velisi izin vermeliydi, aksi halde çalışamazdı. İş öğrenmek üzere bir ustanın yanında çalışan çocuk ücret alamaz, daha sonra ücret talebinde bulunamazdı, zira bu ücret çocuk işi öğrenirken yapılan masrafların karşılığı olarak kabul edilirdi. Bir çırak kararlaştırılan süreden önce işi öğrense bile ustanın yanından ayrılamazdı. Ustanın yanından ayrılırken de onun rızasını alıp helalleşmesi gerekirdi. Aksi takdirde çırağın kazancı helal sayılmadığı gibi sonunun da iyi olmayacağı düşünülürdü.⁵⁹⁷ Çıraklar sadece yardımcı olarak bir işe girdiklerinde ücret alırlardı. İş öğrenmek üzere ustanın yanına çırak giren bir kimse meslek eğitimini tamamladığında, usta ona mesleğini yapabileceği aletlerle bir yer temin etmekle mükellefi.⁵⁹⁸

Çırakların işi öğrendikleri için ücret almadıkları konusunda kesin hüküm verilemeyeceği, bazı iş kollarında ve farklı bölgelerde ücret verildiğini düşündüren durumların bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹⁹ Çırakların ücreti konusundaki belirsizliğe göre icar-ı sagir kurumunda hakim huzurunda tescil ettirilen ücret söz konusuydu. İcar-ı sagirde çocuğun emeği kiralanır, küçüğün tüm sorumluluğu efendisine ait olurdu. Ücretler çocuğun yaşı, kiralayan kimsenin ekonomik durumuyla yakından ilgili olmalıydı.⁶⁰⁰ Çocuğun emeği için saptanan ücret genellikle yıllık olarak belirtilirdi. 16. yüzyıl sonunda Ankara'da icar-ı sagire verilen kızın yıllık ücreti 250 akçeydi.⁶⁰¹

Çocukların küçük yaşlardan itibaren, yaşlarına uygun işlerde ailesine yardım ettiğini düşünebiliriz. Bazı iş kollarının atölyeleri evlerde bulunurdu. Bu durumda ev ahalisinin üretim sürecinden uzak kalması elbette mümkün değildi. Nitekim Ankara'da sof atölyelerinin büyük bölümü evlerdeydi. Ankara köylerindeki kadınlar bu atölyeler için

⁵⁹⁵ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 44, 52.

⁵⁹⁶ Suraiya Faruqi, a.g.e., İstanbul 2000, s. 343.

⁵⁹⁷ Tahsin Özcan, a.g.e., s. 31, 479.

⁵⁹⁸ Özer Ergenç, a.g.e., İstanbul 2012, s. 121.

⁵⁹⁹ Yahya Araz, a.g.e., s. 154.

⁶⁰⁰ Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 82.

⁶⁰¹ Suraiya Faruqi, a.g.e., İstanbul 2000, s. 342.

tiftikten iplik eğiriyorlardı.⁶⁰² Böyle bir evde büyüyen çocuğun, gücü yettiği oranda ailesine yardımcı olmadığı düşünülemez.

Kız çocukları evlenirken yatak, yorgan, yastık, minderler ve çeşitli işlemeli örtüler çeyiz olarak verilirdi. İslam'a göre bir kızın çeyizinin hazırlanmasına katkıda bulunması zorunlu değildi. Ancak kızlar küçük yaştan itibaren çeyiz hazırlama işlerini öğrenerek, ailesine katkıda bulunurdu. Sadece çeyiz hazırlanmaz, bu işlemler satılarak para da kazanılırdı.⁶⁰³

İncelediğimiz dönemdeki sicil kayıtlarında çıraklık ve ücretleri üzerine kayıtlara rastlanmamıştır. Daha geç döneme ait (1800'lerin sonları) İstanbul'da şekerçi esnafını konu alan çalışmada çırakların yaşlarının 13 ile 35 yaş arasında değiştiği, isimleri ve hangi bölgeden geldikleri konusu yer alırken, ücretler konusunda bilgi bulunmamıştır.⁶⁰⁴

2.6. TÖRENLER, KUTLAMALAR VE EĞLENCELER

*Toplumların moral güç kazanmak ve genel değer yargılarını belirtmek için eskiden beri törenler yaptıkları bilinir.*⁶⁰⁵ Törenler toplumun inanç ve geleneklerinin canlanmasına ve sosyal bağların güçlenmesine de hizmet eder. Toplumu bir araya getirme, kardeşlik ve dayanışma bilincinin pekişmesi ve çıkar çatışmalarının önlenmesi gibi etkileri olan törenler, toplum psikolojisi açısından önem taşır.⁶⁰⁶ Eğlenceler insanları neşelendirirken, sıkıntılara karşı tahammülleri artıran, günlük hayata verilen molalardır.

Eski Türklerde tahta çıkma, nişan, düğün, bayram, doğum, av, uğurlama ya da karşılama, ant verme vb. amaçlarla yapılan, şölen ya da toy denilen müzikli ve yemekli eğlenceler vardı.⁶⁰⁷ Osmanlı'da şenlikler; padişahların tahta çıkmaları, zafer kutlamaları, şehzadelerin doğumu, sünnetleri, evlenmeleri, hanım sultanların evlilikleri, dini bayramlar, önemli yabancı temsilcilerin ziyaretleri gibi vesilelerle yapılırdı.⁶⁰⁸ İstanbul halkı da bu şenliklere katılırdı. Anadolu'da da dini bayramlar, esnaf şenlikleri,

⁶⁰² Suraiya Faroqhi, a.g.e., İstanbul 2009, s. 253.

⁶⁰³ Leslie Peirce, a.g.e., s. 292-293.

⁶⁰⁴ Seda Gümüştaş, *Esnaf Sayım Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Şekerçi Esnafı*, Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2019, s. 59.

⁶⁰⁵ Özer Ergenç, a.g.e., 2012, s.211.

⁶⁰⁶ Nebi Bozkurt, "Eğlence", a.g.m..

⁶⁰⁷ Nebi Bozkurt, "Eğlence", a.g.m..

⁶⁰⁸ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 125.

düğünler gibi vesilelerle yapılan şenlikler aynı amaca dayanmakla beraber, bölgeden bölgeye küçük farklılıklar da taşırlardı.⁶⁰⁹

Osmanlı sarayının düzenlediği en görkemli ve uzun olanları sünnet ve evlilik şenlikleriydi. Kanuni'nin kız kardeşi Hatice Sultan'la sadrazam İbrahim Paşa'nın 1524 yılındaki düğünleri ile Kanuni'nin şehzadeleri Mustafa, Mehmed ve Selim'in 1530'daki sünnet düğünleri birçok gösteriye sahne olmuştu. Sünnet şenlikleri içinde en muhteşem olarak bilineni III. Murad'ın şehzadesi Mehmed'in sünnet şenliği idi. Bu düğün elli iki gün sürmüştü.⁶¹⁰ Şehzadelerin sünnetlerinde bazen sayıları binleri bulan fakir çocuklar da sünnet edilirdi.⁶¹¹ Padişah sünnet olan bu çocuklara gömlekler, kaftanlar, çizmeler, ayakkabılar, başlıklar hediye eder, tepeden tırnağa giydirdi.⁶¹² Düğünler için düzenlenen bu şenlikler bir nevi, Osmanlı Devleti'nin gücünü gösterme vesilesiydi⁶¹³ zira bu törenlere iyi ilişkiler içinde olunan ülkelerin kralları ve İstanbul'daki temsilcileri davet edilirdi. Bu şenlikler vasıtasıyla Osmanlı sarayı halkla ilişkilerini sağlamlaştırma ve güveni tazeleme fırsatı da bulurdu.⁶¹⁴

III. Murad'ın şehzadesi Mehmed'in sünnet şenliklerine tanık olan Lubenau gördüklerini çok ayrıntılı anlatmaya çalışmış, ayrıntıların anlatmayla bitmeyeceğini ifade etmişti. Düğün gösterileri Atmeydanı'nda yapılmıştı. Meydanda yapılan geçit töreninde öncelikle balmumundan yapılmış ve üzeri çiçek, meyve ve hayvan figürleriyle süslenmiş, yüzlerce kişi tarafından taşınan dev *nahıllar* geçit yapmıştı. Büyük nahılların ardından daha küçükleri de geçmiş, bu arada müzisyenler de bu geçide eşlik etmişti.⁶¹⁵ Çok yüksek, koni şeklinde yapılan nahıllar Osmanlı şenliklerinin görsel şöleniydi kuşkusuz. Faroqhi nahılların döl bereketinin simgesi olabileceğini söylemişti.⁶¹⁶ Babak Rahimi nahılın doğumu, doğurganlığı ve yaşamın başlangıcını simgelediğini ifade etmişti. Üzerinde yer alan taze dallar, çiçekler ve hayvan figürleri bereketi temsil ederdi.⁶¹⁷

⁶⁰⁹ Özer Ergenç, a.g.e., 2012, s.211.

⁶¹⁰ Tanju Cantay, "Atmeydanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, 4. Cilt, 82-83.

⁶¹¹ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 130.

⁶¹² R. Lubenau, a.g.e., s. 451.

⁶¹³ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 57.

⁶¹⁴ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 125.

⁶¹⁵ R. Lubenau, a.g.e., s. 446.

⁶¹⁶ S. Faroqhi, a.g.e., 2002, s. 186.

⁶¹⁷ Babak Rahimi, "Nahıl, Sünnet Törenleri ve Tiyatro Devlet", *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014 İstanbul, s. 135-136.

Törenlerde üç dört metre yüksekliğinde yapılan ve içinde meyve ağaçları, köşkler, yollar, havuzlar, fiskiyeler ve hayvan figürleri bulunan *şeker bahçeleri* de olurdu. Bu törenler için Venedik'ten şeker ustalarının getirildiği de biliniyordu.⁶¹⁸ Ancak *sükker* esnafı içinde *sükker nakkaşı* denilen, dedeleri İspanya ve Venedik'ten gelen Yahudiler de vardı.⁶¹⁹

Nahıllar ve şeker bahçelerinin yapımında kullanılan boyalar zehirli olduğundan, yenilmediğini ya da küçük bir bölümünün yenilebileceği düşünülmektedir. Yenilebileceği düşünülen boyalarla renklendirilmiş aslan, pars, balık, kuş gibi hayvan figürleriyle, denizkızı gibi mitolojik figürlerden şekerler yapılır, kuş ve balık şeklinde yapılan şekerler daha çok sevilirdi. Bu şekerler başların üzerinde taşınan tepsilere yerleştirilerek şenlik alayının bitiminde askerlere ve ahaliye dağıtılırdı.⁶²⁰ Fatih'in şehzadeleri Bayezid ve Mustafa'nın sünnetlerinde (1457) şerbetten sonra bademli, fıstıklı, kişnişli, çam fıstıklı, tarçınlı ve karanfilli şekerlemeler sunulmuştu. Kanuni'nin şehzadeleri Bayezid ve Cihangir'in 1539'daki sünnetlerinde akide şekeri ikram edilmiş, IV. Mehmet'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in 1675'deki sünnetinde 200 sandığı dolduracak miktarda akide şekeri taşınmıştı.⁶²¹

Lubenau şehzade Mehmed'in sünnet şenliklerinde nahılların ve fil, deve, at, maymun, zürafa, aslan, kaplan, tavuskuşu, doğan, şahin, çeşitli meyve ve eşya şeklinde yapılan şekerlemelerin Atmeydanı'na taşınmasının ardından yağmur bastırdığını, şekerlerin eriyerek bozulduğunu anlatmıştı.⁶²² Schweigger Türklerin evlilik ve düğün merasimlerinden bahsettiği bölümde, düğün alayında kız evine şekerleme taşıyan küçük oğlandan bahsediyordu. Bu şekerlemeler gelin evinde davetlilere ikram edilmiş, büyük çoğunluk bir mendile sararak evine götürmüştü.⁶²³ Acaba şekerler evdeki çocuklara mı gitmişti? “Horoz şekeri” ya da diğer adıyla “Düdük şekeri” üzerinde bulunan delikten üfleyince horoz sesine benzer ses çıkardığı için çocuklar tarafından eğlenceli bulunurdu.

⁶¹⁸ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 127.

⁶¹⁹ S. Faruqi, a.g.e., 2002, s. 187.

⁶²⁰ S. Faruqi, a.g.e., 2002, s. 186.

⁶²¹ Priscilla Mary Işın, a.g.e., s. 106, 91.

⁶²² R. Lubenau, a.g.e., s. 446-447.

⁶²³ S. Schweigger, a.g.e., s. 224-225.

Bu şekerin geçmişi 16. yüzyıl Tahtakale şekercilerine kadar uzanmaktadır. Tahtakale şekercileri çeşitli hayvan figürlerinden şekerler yapardı.⁶²⁴

Hazırlıkları aylar süren şenlikler, program dahilinde yapılırdı. Şenliklerde gösterişli giysileriyle devlet erkânının cins atların üstünde geçit yaptıkları da olurdu. Cirit müsabakaları, temsili savaş gösterileri, esnaf alayları yapılır, cambaz, ateşbaz, tasbaz vb. beceri sahipleri becerilerini sergilerdi. Geceleri havai fişek gösterileri de yapılırdı.⁶²⁵ Çeşitli esnaflar kendi iş kollarını temsil eden semboller, alet ve eşyalarla birlikte bir arabanın üzerinde geçit yapardı.⁶²⁶ Yaptığı işi canlandırdığı küçük sahnede, ürünlerini teşhir eder ya da geçit esnasında bizzat yaparak sergilerdi. Bu küçük sahnede kim usta kim kalfa ya da çırak anlaşıldı. Kalfa ve çırakların giysileri ustanın giysilerinin yanında oldukça sönük kalırdı.⁶²⁷ Şenliklere çırakların da katkısı vardı kuşkusuz. Her iş kolu için hazırlanan sahnenin yapılışı esnasında onların da payı olmuştu. Geçit törenindeki küçük sahnede bir çocuk sanki ayakkabı ökçesine demir çakıyormuş gibi, örsün üstüne çekici indirip kaldırarak yaptığı işi sergiliyordu.⁶²⁸ Belki aynı konvoyda bir başka çocuk uzun zamandır hazırlanmasına katkıda bulunduğu eserle birlikte gururla ilerliyordu.

Saray şenlikleri belli bir meydanda yapılır, padişah, davetliler ve halk bu meydana gelirdi. Meydanların etrafı çadırlarla çevrelenir, her çadırda başka gösteri düzenlenirdi. En büyük çadır adeta sirk çadırı gibi olur, ip cambazları, hokkabazlar gösterilerini sergilerdi. İstanbul'da bayramların kutlandığı başka bayram yerleri de vardı.⁶²⁹ Anadolu'da şehrin müsait bir yeri bayram yeri olarak belirleniyor, oraya eğlence araçları kuruluyor olmalıydı.⁶³⁰

2.6.1. Gölge Oyunu ve Meddahlar

Gölge oyununun Türklerin kültürel hayatına ne zaman dahil olduğuna dair kesin bilgi olmamasına rağmen, 16. yüzyıl denilebilir. Ancak gölge oyunundan önce Türklerin Orta

⁶²⁴ Priscilla Mary Işın, a.g.e., s. 84.

⁶²⁵ Nebi Bozkurt, "Eğlence", a.g.m..

⁶²⁶ M. de M. D'Ohsson, a.g.e., s.242.

⁶²⁷ S. Faroqi, a.g.e., 2002, s. 190.

⁶²⁸ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1998, s. 111.

⁶²⁹ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 58.

⁶³⁰ Özer Ergenç, a.g.e., 2012, s. 212.

Asya'dan beri köklü bir kukla oyunu geleneği vardı.⁶³¹ Gölge oyununun Türklerin kültür hayatına girişi konusunda çeşitli görüşler vardır. Evliya Çelebi Hacivat ve Karagöz'ün Selçuklu döneminde yaşamış gerçek kişiler olduğunu nakletmişti. Bir diğer rivayet karagözcülerin kendi aralarında kurguladıkları bir öyküydü. Bu öyküye göre Orhan Gazi döneminde Bursa'da yapılan bir caminin inşasında Hacivat duvarcılık, Karagöz demircilik yapmaktaydı. Bu ikilinin diyalogları komik olduğu için, işçilerin çalışmaları aksıyor, caminin inşası uzuyordu. Bu durum Orhan Gazi'nin kulağına gidince ikisini de idam ettirmişti. Bu olaydan sonra Şeyh Küşterî adında biri Hacivat ve Karagöz'ün tasvirini yaparak sultanın huzurunda oynatmıştı. Bu anlatılanlar sadece rivayet olup, bu konuda kaynak bulunmamaktadır. Kaynaklar gölge oyunu ile Osmanlı halkının tanışmasını XVI. yüzyıl olarak gösteriyor. 1517'de Mısır'ı ele geçiren Yavuz Sultan Selim, burada izlediği gölge oyununu beğenmiş, oğlu Süleyman'ın (Kanûnî) da izlemesini istemişti. Bu nedenle gölge oyunu sanatçıları İstanbul'a davet edilmiş, 600 sanatçı gelmişti. Bunların bir kısmı sonra ülkelerine dönmüş, bir kısmı İstanbul'da kalmıştı.⁶³² Türkler gölge oyununun tekniğini Araplardan almış, kendi kukla tiyatrosu unsurlarını dahil ederek yeni karagöz oyunu kültürünü ortaya koymuştu.⁶³³

Şenliklerde gölge oyunu hava karardıktan sonra sahnelenirdi.⁶³⁴ Sünnet düğünlerinin vaz geçilmez eğlencesi de karagözdü kuşkusuz. Çocuk sünnet olduktan sonra acısını hafifletmek amacıyla hokkabaz ve karagöz gösterileri yapılırdı.⁶³⁵ Karagöz 1,80x0,80 ölçüsünde bir perdenin arkasında, bir kişi tarafından oynatılırdı. Perdenin arkasındaki bir ışık kaynağı (yağ kandili ya da mum) perdeye yansıtılır, oyunun karakterleri çubuklarla perdede hareket ettirilerek, seçilen konu müzik eşliğinde canlandırılırdı. Çocuklar Türk kültürünün hemen tüm unsurlarını ve günlük hayatta karşılaşılabilecekleri birçok karakteri gölge oyununda görebilirdi.⁶³⁶ Gösteri zıt karakterli Karagöz ve Hacivat'ın çekişmesi üzerine kurgulanır, komiklik ön planda olurdu. Gösterinin konusu, sunan kişinin sahip olduğu hayal gücü ve elindeki mevcut karakterlere bağlıydı. Gölge oyunu *Türklerin çok beğendiği taklit ve karikatürize etme yeteneğini olduğu kadar, çok*

⁶³¹ Metin And, "Geleneksel Gösterimler", *Osmanlı Uygarlığı*, Yay. Hrz. Halil İnalçık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul Temmuz 2003, s. 991.

⁶³² Metin And, "Karagöz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, 24. Cilt, s. 401-403.

⁶³³ Metin And, a.g.m., 2003, s. 992.

⁶³⁴ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 58.

⁶³⁵ Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 132-133.

⁶³⁶ Metin And, a.g.m. 2001.

*dar bir alandaki doğaçlama halinde ortaya çıkan olayı yürütme dehasını da göstermek zorundadır.*⁶³⁷ Gelibolulu Mustafa Ali, karagöz oynatanın taklit yeteneği konusunda beceri sahibi olduğunu söylemiş, tek bir kişinin birçok karakteri canlandırmasını takdir etmişti. Gölge oyunu sanatçısı, çeşitli kişiler gibi, onların görüşlerini de sanatsal üslupla perdeye yansıtırdı.⁶³⁸

Meddahlığın, Peygamber’i övmek amacıyla Hassân b. Sâbit’in yazdığı şiirleri okumasıyla başladığı düşünülmektedir. Orta Asya Türklerinde, konularında gerek Gök Tanrı dininin gerekse geleneklerin etkisi görülen hikâye anlatıcıları vardı. Bu kimselere “baksı” (bahşı) denilirdi. Bu isim zamanla “ozan” adını alıp, İslamiyet’ten sonra “âşık” (saz şairi) adına dönüştü. Ozanlar konularını kahramanlık destanlarından alır, hece ölçüsüyle söyledikleri şiirlerine saz eşlik ederdi. Türk meddahlarının Arap meddahlardan farkı, Türk meddahların konularını gündelik yaşamın gerçeklerine dayandırmalarıydı. Türk toplumunda XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda meddahlık daha çok önem kazanmıştı. Meddah gösterisini sunarken yanında getirdiği değnek, sandalye, makreme gibi eşyaları da gösterisine dahil ederdi.⁶³⁹

Osmanlı şenliklerinde meddahlar alanda nispeten daha yüksek bir yere ya da bir tümseğe yerleşirdi. Burada bir sandalye ya da herhangi bir eşyanın üzerine oturur, etrafına yeterli bulduğu sayıda insanın toplanmasının ardından gösterisini sunardı.⁶⁴⁰ Meddahlar anlattıkları kıssalarda yer alan hayvanların seslerini taklit ederek hem izleyicilerin ilgisini canlı tutar⁶⁴¹ hem de gösteriyi daha ilginç hale getirirdi kuşkusuz.

16. yüzyıl ortalarında İstanbul’da ilk kahvehaneler ortaya çıkmış, kahvehaneler kısa zamanda Osmanlı toplumu tarafından benimsenmiş, sayıları hızla artmış, zamanla köylere kadar yayılmıştı. Kahvehaneler hem sosyalleşme imkanı tanıyor, hem de kültürel ihtiyaçlara cevap veriyordu. Okur-yazar oranının hayli düşük, sözlü kültürün yaygın olduğu klasik dönemde kahvehanelerde *Muhammediye*, *Battalnâme* ve

⁶³⁷ Robert Mantran, a.g.m., 1991, s. 226.

⁶³⁸ Mehmet Şeker, a.g.e., 1997, s. 222.

⁶³⁹ Özdemir Nutku, “Meddah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, 28. Cilt, s. 293-294.

⁶⁴⁰ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 58.

⁶⁴¹ İbrahim Altunel, “Kıssahan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, 25. Cilt, s. 501-502.

Hamzanâme gibi dini kahramanlık kitapları okunuyor, Karagöz ve meddah gösterileri yapılıyordu.⁶⁴²

Ramazan gecelerinde halkın en sevdiği eğlence türü gölge oyunuydu.⁶⁴³ Ramazanda iftar ve sahur arasındaki zaman diliminde düzenlenen Karagöz-Hacivat, meddah ve kukla gösterileri vb. eğlenceler⁶⁴⁴ kahvehanelerin açılmasıyla bu mekanlara taşınmıştı. Küçük yaştan itibaren verilen dini eğitim gereğince oruç tutmaya alışması için, çocuklar yarım günlük *tekne orucu* tutarlardı. Bu yöntemle çocuklar tam gün oruç tutmaya hazırlanırdı. Teşvik etmek için tekne orucu tutan çocuğa hediyeler verilirdi.⁶⁴⁵ Ramazan ayına mahsus olmak üzere, ödül olarak yaşı daha büyük çocukların mahalle kahvelerinde düzenlenen gösterileri izlemek üzere buralara gidip gitmediğini bilmiyoruz. Ancak kendisinin ya da mahalledeki bir komşunun oğlunun sünnet düğününde veya bayram şenliklerinde karagöz gösterisi izledikleri düşünülebilir.

2.6.2. Atlıkarınca, Dönme Dolap ve Salıncaklar

Divan edebiyatı şairleri ıydiyyelerde⁶⁴⁶ çocukların sevincini; bayramlık yeni giysiler, bayram harçlıkları, salıncaklar, dönme dolaplar, atlıkarıncalar, hokkabazlar, karagöz ve araba turlarıyla tasvir etmişti.⁶⁴⁷ Yaklaşan bayramı sabırsızlıkla bekleyen çocuklar için bayram günleri, tekdüze hayatın en eğlenceli zamanlarıydı mutlaka. Ramazan ve kurban bayramlarında kurulan bayram yerlerinde çocukların en sevdiği eğlence araçları salıncaklar, hava dolabı (günümüzde dönme dolap) ve sonradan atlıkarıncaya dönüşen atlı karacaydı.⁶⁴⁸

Bayram yerlerinde küçük çocukların çok severek bindikleri bir başka oyun aracı da “Atlı Karaca” (Atlıkarınca) üstü açık, küçük arabalara koşulmuş at, karaca, aslan kafalı, sakallı, bıyıklı, insan başlı, at gövdeli, heykelden olan, bir daire üzerine yerden bir arşın yüksekte arka arkaya demir çubuklarla bağlanmış olduğu halde dişli bir çark

⁶⁴² Ahmet Yaşar, “Kahvehane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2019, (gözden geçirilmiş) 3. basım, EK-2. Cilt, s. 3-5.

⁶⁴³ Robert Mantran, a.g.e., s. 227.

⁶⁴⁴ Ramazan Demir, a.g.e., s. 88.

⁶⁴⁵ Ramazan Demir, a.g.e., s. 88.

⁶⁴⁶ İydiyye; divan şairlerinin ıyd-i fitr (ramazan bayramı) ve ıyd-ı adhâ (kurban bayramı) vesilesiyle yazdıkları kasidelerdi. Mustafa İsmet Uzun, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, 19. Cilt, s. 222-224.

⁶⁴⁷ Mustafa İsmet Uzun, “İydiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, 19. Cilt, s. 222-224.

⁶⁴⁸ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 58.

ile döndürülürdü.⁶⁴⁹ Şehzade Mehmed'in sünnet şenliklerinde, geçit yapan alayda, bir araba üzerine yerleştirilmiş atlıkarınca ve üzerindeki çocuklar *Surname-i Hümayun*'da resmedilmişti.⁶⁵⁰

Gerlach Osmanlı topraklarında kaldığı sürede dini bayramlara da tanık olmuştu. Dönme dolabı büyük bir değirmen çarkına benzetmişti. Birileri çarkı çevirerek çalıştırır, çarkın içinde oturan insanları, yükseklerle çıkarır, aşağıya indirir, bu böyle devam ederdi.⁶⁵¹ Thevenot “çark-ı felek” dediği, su değirmenine benzettiği dönme dolaplara büyük küçük herkesin bindiğini anlatmıştı. İçindeki tahtadan yerlere oturan kimseler, bir adamın çevirdiği çarkla aşağı inerler, yukarı çıkarlardı, kimse yere düşmezdi.⁶⁵² “Hava dolabı” yüksekliği bazen elli metreye kadar çıkabilen, içinde oturulacak yerler bulunan büyük bir tekerleği andırırdı. Hava dolabına çocuklar yetişkinlerle binerdi. Hava dolabı katır veya eşeklerle çalıştırılırdı. Daha küçük hava dolapları da olurdu. Bunlara az sayıda çocuk, kendi başına binebilirdi. Küçük dönme dolaplar insan gücüyle çalışır, bir kişi çevirirdi.⁶⁵³ Metin And'ın *16. Yüzyılda İstanbul* adlı eserinde yer alan resimde küçük bir dönme dolap görülüyor. Beş tane çocuk dönme dolabın çevresindeki tek kişilik küçük bölmelere bağdaş kurarak oturmuşlar, bir kişi de dönme dolabın çarkının ortasında bulunan bir manivelayı çevirerek çalıştırıyordu.⁶⁵⁴ İtalyan gezgin ve seyahatname yazarı Pietro della Valle,⁶⁵⁵ İstanbul'da bulunduğu sırada ramazan bayramı şenliklerinde dönme dolaba binmişti. Dev bir tekerleğe benzettiği dönme dolabın gittikçe hızlanması çok hoşuna gitmişti.⁶⁵⁶

Schweigger bayram geldiğinde büyük caddelerin kenarlarına kurulan salıncaklardan bahsediyordu. Salıncağın yanında bekleyen görevli salıncağa binenleri, bir kuşakla uzağa savurarak daha yükseğe uçururdu. Bu iş karşılığında para alırdı. Salıncak Schweigger'in ülkesinde çok muteber değildi ki Türklerin salıncakta sallanma keyfini yadırgamıştı. Toplumun ileri gelenlerinin hatta padişahın bile böyle bir eğlencesi olması

⁶⁴⁹ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 59.

⁶⁵⁰ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 161.

⁶⁵¹ S. Gerlach, a.g.e., s.119.

⁶⁵² J. Thevenot, s. 89.

⁶⁵³ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 58.

⁶⁵⁴ Metin And, a.g.e., 2012, s. 237.

⁶⁵⁵ Mahmut H. Şakiroğlu, “Della Valle, Pietro”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, 9. Cilt, s. 144-145.

⁶⁵⁶ Aktaran Gülgün Üçel-Aybet, a.g.e., s. 393.

onu şaşırtmıştı.⁶⁵⁷ Thevenot ramazan bayramı sabahı uyandığında her sokağın çiçeklerle süslenmiş salıncaklarla donatıldığını görmüştü. Sallanmak isteyenler iplerin ucuna takılmış sağlam tahta koltuğa oturur, iki kişi onu sallardı. Daha yükseğe çıkmak isteyenleri dört kişi sallardı. Bu eğlence karşılığında bir akçe ödenirdi.⁶⁵⁸ Gerlach bütün meydanlara ve geniş caddelere dikilen yüksek direklere kurulan salıncaklardan bahsetmişti. Salıncağın süslenmesinde zeytin ve defne dalları kullanılır, yukarıya güzel bir tente konulurdu. Tentenin altına meyveler, çörek ve simitler asılırdı. Sallanan kimse iyice yükseldiğinde bu meyve ve simitleri yakalamaya çalışırdı.⁶⁵⁹

Bayram yerlerinde küçük çocukların ilgisini çeken, etrafı parmaklıkla korunmuş *asma salıncaklar* vardı. Çocuklar bu salıncaklara yan yana sıralanarak otururdu. Yüksek seren direklerine kalın halatlarla kurulan ve alt tarafına ayakta sallanmak üzere bir tahta konulan *kolan salıncaklarına* daha büyük çocuklar binerdi. Kolan salıncaklarına iki kişi karşılıklı biner, salıncağa ivme kazandırmak üzere *kolan vurma* denilen hareketi yaparlardı.⁶⁶⁰

Surnamelerde yer alan minyatürlerde salıncaklarda sallanan yetişkin figürleri oldukça sık karşımıza çıkıyor.⁶⁶¹ Schweigger yazdığı eserinde yer yer kendi yaptığı resimlere yer vermiş, bu sayede eseri daha zenginleşmişti. Onun eserinde de salıncakta sallanan yetişkinler vardı.⁶⁶² Bu resimler bize şenliklerde salıncaklara sadece yetişkinlerin bindiği, çocukların pek ortada görünmedikleri izlenimini vermekte. Ancak biz çocukların da bayram yerlerine gittiklerini ve salıncaklara bindiğini sicil kayıtlarından biliyoruz. 27 Mart 1602 tarihindeki ramazan bayramında, Ankara’da müderris Seyyid Mehmed Efendi’nin küçük oğullarını “bayram seyrine” götüren kölesi Hasan, Karaoğlan Çarşısı’nda yeniçerilerin saldırısına uğramıştı. Seyyid Mehmed Efendi kölesinin yaralandığını bildirmiş, şikayette bulunmuştu. Yine Ankara’da 29 Mart 1602’de ramazan bayramı esnasında, Hâce Paşa Mahallesi’nde kurulan bir salıncakta sallanan Yusuf kazaya uğrayarak ölmüştü. Üvey babası yeniçeri Hamza Beşe çocuğun

⁶⁵⁷ S. Schweigger, a.g.e., s. 212.

⁶⁵⁸ J. Thevenot, a.g.e., s. 89.

⁶⁵⁹ S. Gerlach, a.g.e., s. 118.

⁶⁶⁰ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 58.

⁶⁶¹ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 162; Metin And, a.g.e, 2012, s. 234, 236, 238.

⁶⁶² S. Schweigger, a.g.e., s.211.

“tepesi üstüne düşerek” öldüğünü söylemişti.⁶⁶³ Kadı sicillerine yansıyan bu olaylar, en azından erkek çocukların bayram eğlencelerine gittiklerini gösteriyor.

2.6.3. Diğer Eğlenceler

Şenliklerde hava karardıktan sonra en görkemli gösteri havai fişeklerdi. Anadolu’daki çocuklar havai fişek gösterisi izleme olanağı bulabildiler mi bilemiyoruz. Ancak 1457 yılında Edirne’de Fatih’in şehzadeleri Bayezid ve Mustafa için yapılan sünnet kutlamalarında havai fişekler atılmıştı.⁶⁶⁴ İstanbul’daki çocuklar zaman zaman bu ışık gösterilerine tanık oluyordu. 16 Haziran 1575’deki hanım sultanın düğününde iki gece havai fişekler atılmıştı. Söylentilere göre havai fişeklerden bir saray yapılmıştı. Gerlach Ahmed Paşa’nın oğulları için düzenlenen sünnet düğününde havai fişek gösterisi izlediğini anlatmıştı. Osmanlı geleneklerine göre itibarlı kişiler oğullarına görkemli sünnet düğünleri yapardı.⁶⁶⁵

III. Murad’ın şehzadesi Mehmed’in sünnet şenliklerinde paşalar padişaha ışık gösterisi tertip etmişti. Lubenau bu ışıklı gösteriyi ilginç ve güzel bulmuş kağıttan yapılmış fil, at gibi çeşitli hayvanlar ile Yahudi, Rum keşişleri şeklinde yapılmış objeler içine yerleştirilen havai fişeklerden bahsetmişti. *Meşalelerin ve kandillerin yakılma zamanı gelince bir süre ışıldaklar atıldı, daha sonra kulelerden, kalelerden, kadırgalardan ve yüksek tepelerden havai fişeklerle ortalık aydınlatıldı. Sanki oralara ağızdan ateş püskürten ejderhalar yerleşmiş gibiydi. Her gece yapılan bu ışıklı gösteriler anlatmakla bitmez.*⁶⁶⁶ Osmanlı şenliklerinde atılan binlerce havai fişek adeta ışık sanatıydı.⁶⁶⁷ Şenliklere erkek çocukların gittiğini kaynaklar gösteriyor. Kız çocukların götürülüp götürülmediğini bilmiyoruz. Ancak İstanbul’daki kızların evlerinden ya da bahçelerinden, hiç değilse havai fişek gösterilerini izlediği düşünülebilir.

Şenlik meydanında çocukların sevdiği oyun araçlarından bir diğeri de *çek çek arabası*ydı. Bu arabanın süslü tentesi olur, sahibi çekerek şenlik alanında dolaştırırdı. Arabaya dört çocuk binebilirdi.⁶⁶⁸ Bir bayram gününde Çemberlitaş önünde Tavuk Pazarı mevkinde kurulan bayram yerinde, dört küçük çocuk bir çek çek arabasına

⁶⁶³ Aktaran Özer Ergenç, a.g.e., 2012, s. 212.

⁶⁶⁴ Hülya Tezcan, a.g.e., s. 129-130.

⁶⁶⁵ S. Gerlach, a.g.e., s. 201, 464.

⁶⁶⁶ R. Lubenau, a.g.e., s. 451, 448.

⁶⁶⁷ Nebi Bozkurt, “Eğlence”, a.g.m..

⁶⁶⁸ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 59.

binmiş, üç kişi arabayı çekiyordu.⁶⁶⁹ Arabalara sadece şenlik alanında binilmezdi. Küçük arabalarla şehrin bir ucundan diğerine dolaşılırdı.⁶⁷⁰

Şenlik meydanlarında yer alan adeta sirk çadırı gibi büyük olan çadırlarda hokkabazlar, ip cambazları becerilerini sergiler, çocuklar ender görülen deniz canlılarını tanıma fırsatı bulurdu. Çocuklar ayrıca midillilere, merkeplere bindirilir, şenlik alanında gezdirilirdi. Çocukların yoğun olarak eğlendiği alanlarda simit, börek, şerbet ve macun satıcıları⁶⁷¹ daha fazla satış yapıyor olmalıydı.

Osmanlı sarayı çocuklarının oyuncak hayvanlarla ne zaman oynamaya başladıkları konusunda bilgi yok, ancak sarayda hayvanlar olduğu biliniyordu. Sarayda kediler ve özellikle köpekler en sevilenlerdi. Kıymetli kafeslerde bakılan, güzel sesli kuşlar da vardı. Kuşlar saray çocuklarının ilgisini çekmiş, eğlendirmiş olmalıydı. Sarayın çocukları atları da çok severdi. Bu çocukların en sevdiği eğlencelerden birisi de midillilerle gezmekti. Osmanlı sarayındaki hayvanlar sadece bunlar değildi. Fil, zürafa, panter gibi hayvanların varlığı da bilinirdi.⁶⁷²

Anadolu'daki çocukların görme ihtimali olmadığı birçok hayvan Osmanlı sarayında vardı. İstanbullu çocuklar zaman zaman bu hayvanları görme fırsatı buluyordu. Mohaç zaferini kutlamak için düzenlenen, üç gün süren şenliklerde şehir süslenmiş, camilere mahyalar asılmış, Sultan Süleyman'ın sarayındaki aslanlar, kaplanlar, leoparlar ve diğer ilginç hayvanlar sokaklarda geçit yapmıştı.⁶⁷³ Bassano, bakıcılarıyla oyun oynayan ve oyuncaklarını bakıcılarına atan biri büyük iki fil gördüğünü anlatmıştı. Padişah seferden döndüğünde onu karşılamak üzere filler de giderdi, fillerin üzerinde çocuklar ve adamlar otururdu.⁶⁷⁴ IV. Mehmed'in Lehistan Seferi'ne Edirne'den çıktığı ana tanıklık eden Antoine Galland, kafiyele geçit yapan padişahın av alayında, yedi tane sakinleştirilmiş kaplanın da yer aldığını görmüştü.⁶⁷⁵

Busbecq Aslanhane denilen bir yapıda birçok vahşi hayvan gördüğünü anlatmıştı. Bu yapıda topla oynarken gördüğü fil de bulunuyordu. Bir süre önce ölen zürafanın

⁶⁶⁹ Metin And, a.g.e., 2012, s. 234.

⁶⁷⁰ S.Gerlach, a.g.e., s.119, 166.

⁶⁷¹ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 58-59.

⁶⁷² Hülya Tezcan, a.g.e., s. 158-160.

⁶⁷³ H. Dernschwam, a.g.e., s. 132.

⁶⁷⁴ L. Bassano, a.g.e., s. 150.

⁶⁷⁵ Antoine Galland, s. 124.

kemiklerini görmek istediğinde de gömüldüğü yerden çıkarıp göstermişlerdi.⁶⁷⁶ Schweigger Ayasofya Kilisesi'nde aslan kafesi olduğunu, yaklaşık on dört aslan, leopar, misk kedileri, maymunlar ve eşekler olduğundan bahseder. Aslanların evcil oldukları için kimseye zarar vermediklerini, zaman zaman şehirde dolaştırıldıklarını gördüğünü anlatmıştı. Yazar anlaşılan zürafayı ilginç bulmamış, fil dışında ilginç bir hayvan görmediğini söylemiş, şebek ve başka tür maymunlarla, papağanlara da sık rastlamıştı.⁶⁷⁷

Schweigger gibi Lubenau da Ayasofya Kilisesi'nin bir bölümünde sekiz tane aslan bulunduğundan ve şehrin sokaklarında bu aslanların gezdirildiğinden bahsetmişti. İsteyenlerin aslanlarla oynayabildiğini, uysal oldukları için kimseye zarar vermediklerini yazmıştı. Lubenau iki kaplan, çok sayıda panter, leopar, değişik türde maymunlar, misk kedisi, firavun faresi ve sırtlan da görmüş, sırtlanlar oldukça ilgisini çekmiş, uzun uzun hayvanı anlatmıştı. Lubenau saraya gittiğinde zürafa ve iki tane de fil görmüştü. Eğitilmiş filler bakıcılarının attığı topa vuruyor, yerdeki sopayı hortumuyla alıyor, bakıcısının davulla verdiği komutlara göre hareketler sergiliyor, dans ediyordu.⁶⁷⁸ Bu gösterileri sarayın çocukları izliyordu kuşkusuz, İstanbul halkının çocuklarının bu gösterileri izleme şansı oldu mu bilmiyoruz. Ancak bu hayvanların bazılarını zaman zaman görme şansı bulmuş oldukları anlaşıyor.

Özdemir Nutku şenlik meydanlarındaki çocukların sadece seyirci olmadıklarını, gösterilerde görev aldıklarını da söylemişti. Bu çocuklar genellikle çırak olup ustalarına yardımcı olurlar, bazen de gösterinin bir parçası haline gelirdi. Evliya Çelebi Ankara yakınlarındaki İstanos Deresi denilen mevkide izlediği ip cambazlarının sırtlarına çeşitli hayvanlar ya da çocuk alarak ipin üzerinde yürüdüklerinden bahsetmişti. IV. Mehmed'in Edirne şenliğinde bir cambaz sırtına bağladığı çocukla birlikte kaval çalarak ip üzerinde yürümüşü. Yine 1582'deki şenlikte bir cambaz sırtına aldığı çocukla, bıçaklar üzerinde yürümüşü. 1672 yılındaki gösterilerde ipin kopması sonucu cambazla sırtındaki çocuk yere düşmüşlerdi. Padişah yaralanan cambaza para vermiş, çocuk da saraya alınmıştı. Kanuni'nin 1530'daki şenliğinde direklerle tırmanan çocuklar da vardı. Çocuklar çeşitli akrobasi gösterilerinin de parçasıydı. Şenliklerde hokkabazlar

⁶⁷⁶ Aktaran Gülgün Üçel-Aybet, a.g.e., s.447.

⁶⁷⁷ S. Schweigger, a.g.e., s. 157.

⁶⁷⁸ R. Lubenau, a.g.e., s. 194-197.

gösterilerini sergilerken, izleyicinin dikkatini başka yöne çekmek üzere çocuklardan faydalanırdı. Çocuğun görevi, numarasını yapabilmesi için ustasına manevra alanı sağlamaktı. 1672’de İzmir’deki gösteride, bir adam bir çocuğu uzunca direğin üstüne yatırmış ve direğin üzerindeki çocukla dans etmişti. Gösterinin sonunda çocuğu aşağıya indirmek maksadıyla sıırğı sarsmış, onu düşerken havada yakalamıştı.⁶⁷⁹

Lubenau Sultan Bayezid Camii’nin yanındaki meydanda her gün sergilenen gösterileri anlatmıştı. Kendisi ve arkadaşları burada ok atmayı öğreten ustadan ok atma dersleri almıştı. Bu meydanda at, keçi, köpek, maymun, şebek gibi hayvanlara öğretilen çeşitli beceriler yanında güreş, kılıç oyunları, akrobasi ve dans gösterileri de izlenirdi. Bu meydanda erkek çocuklar da eğitilir, onlara el çabukluğu, ellerinin üzerinde yürüme gibi beceriler kazandırılırdı.⁶⁸⁰ Bu çocuklar küçük yaşlardan itibaren yetiştirilir, büyüdüklerinde ustalarının yerini alırlardı. Osmanlı’da her meslekte olduğu gibi, bu meslekte de babadan oğula, ustadan çırağa bilgi ve beceri aktarılırdı.⁶⁸¹

⁶⁷⁹ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 58-60.

⁶⁸⁰ R. Lubenau, a.g.e., s. 230-231.

⁶⁸¹ Özdemir Nutku, a.g.m., s. 63.

3. BÖLÜM: ÇOCUK VE DEVLET

3.1. DEVLET ANLAYIŞI

İnsanlar en temel ihtiyaçlarını bile tek başlarına karşılayamazlar, bu nedenle topluluk halinde yaşamaya zorunludurlar. Fertler toplum halinde yaşarken, içlerindeki hayvani dürtülerle hareket etmeye, birbirlerinin mallarını ellerinden almaya, saldırmaya ya da zulmetmeye yatkındır. Bu durumda çatışma ortaya çıkacak, belki de insan nesli bitecektir. İşte bunun için otoriter bir yönetime ihtiyaç doğmuştur.⁶⁸² Klasik dönem düşünürlerine göre devleti idare eden kişi mutlak otoriteye sahip olmalıdır. Yine bu düşünceye göre idareci daire-i adaleti göz önüne almalıdır. Daire-i adalet gereği; hükümdar gücünü askerden alır, para olmazsa asker olmaz, adalet olmazsa halkın huzuru olmaz, halkın huzur ve refahı olmazsa para olmaz.⁶⁸³ O halde idare ve adalet birbirinden ayrılmaz yönetim ilkesidir.⁶⁸⁴

Osmanlı Devleti'nde hukukun kaynağı İslam'dı. Devlet halkın adalet ve refahını düşünür ancak bunu siyasetin bir zorunluluğu olarak değil de dinin gereği olarak yerine getirirdi. Çünkü İslam'a göre halk padişaha Allah'ın emanetiydi. Hükümdar halkın ihtiyaçlarını gidermeli, adalet ve refah içinde yaşamalarını sağlamalıydı.⁶⁸⁵ Padişah halkı adalet ve şefkatle yönetme görevini Allah'tan alırdı.⁶⁸⁶ Osmanlı Devleti'nde toplumun refahı için öncelikli prensip, kendi halkının ihtiyaçlarının temin edilmesiydi. Bu hareket tarzının amacı halkın sesini kesmek değil, devletin ve halkın yaşamının devamlılığını sağlayarak işleri aksamadan yürütebilmektir. Çünkü üretim ve tüketimdeki küçük bir değişim bile kıtlığa neden olup -hiç istenmeyen- toplumsal krize dönüşebilirdi.⁶⁸⁷

Osmanlı yönetimi devletin devamı için gereken ana unsurun insan olduğunun bilincindeydi. Zaten halk (dolayısıyla çocuklar) Allah'ın kendilerine emanetiydi. Devletin devamlılığı için çocuklar üzerinde durmuştu. İslam hukuku içinde yer alan

⁶⁸² İbni Haldun, a.g.e., s.417; Nasîrüddin Tusi, a.g.e., s.240; Ayşe S. Oktay, a.g.e., s.429.

⁶⁸³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Çev. Ruşen Sezer, Kronik Kitap, 28. Baskı, İstanbul, Kasım 2020, s.90.

⁶⁸⁴ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, Nisan 2017, s.57.

⁶⁸⁵ Mehmet Genç, a.g.e., s.76.

⁶⁸⁶ Keykavus, a.g.e., s.46

⁶⁸⁷ Mehmet Genç, a.g.e., s.41

çocukla ilgili hükümler yanında, devlet gerek kanunnameler gerekse fetvalar yoluyla çocuklar hakkında boş kalan alanları tamamlamıştı.

3.2. ÇOCUK KAVRAMI VE ÇOCUKLUĞUN SINIRLARI

TDK sözlüğü çocuk kelimesinin anlamını çok sade bir şekilde “Küçük yaştaki erkek veya kız” olarak tarif ediyor. Bir bebeğin doğduğu andan bülüğ çağının bitimine kadar olan dönem olarak da tarif edilebilir. Çocukluğun sonu, kendi kararlarını alıp, sonuçlarına katlanabilecek olgunluğa eriştiği zamandır. Çocuk gerek fiziksel gerekse zihinsel yönden yeterli olmadığından, korunmaya, beslenmeye ve eğitime ihtiyaç duyar. Doğumla başlayıp ölümle biten yaşamın ilk yılları olan çocukluğun, insanın tüm hayatını şekillendiren, etkileyen önemli bir dönem olduğu bilinen bir gerçektir.

Osmanlı toplumunda çocuk anlamında birçok kelime kullanılmıştı. Bunların içinde çocuğun gelişme evrelerini tanımlayan ifadeler de vardı. Bülüğ çağına gelmemiş çocukları tanımlamak için kadı sicillerinde en çok kullanılan kelime, erkek çocuklar için “sagir”, kız çocuklar için “sagire”ydi. Toplumda kullanılan tıfl, sabi, ibn, veled, gulam, zürriyet, hafede, ehl, yetim vb. kelimeler henüz bülüğ çağına gelmemiş çocuğu ifade ederdi. Fıkıh kitaplarında da çocuğun gelişme evrelerini yansıtan farklı kelimeler kullanılırdı.⁶⁸⁸

İslam hukuku doğumdan ergenlik dönemine kadar olan süreyi çocukluk olarak kabul ederdi. Çocukluk dönemi de kendi içinde iki evreye ayrılır, doğumdan temyiz çağına (yaklaşık yedi yaşına) kadar olan dönemdeki çocuk “gayri mümeyyiz”, temyiz çağından ergenliğe kadar olan dönemdeki çocuk da “mümeyyiz” olarak tanımlanırdı. Bu iki dönemin hukuki ve dini yükümlülükleri farklıydı. Çocukluk çağı cinsel gelişimin tamamlandığı kabul edilen bülüğle sona ererdi. Bülüğe eren kişi hukuk karşısında tam ehliyet kazanmakla birlikte, hukuki işlemler yapabilmesi için reşit olma niteliği de aranırdı.⁶⁸⁹

Bülüğ çağı çocuğun fiziksel ve zihinsel yönden yetişkinliğe adım attığı dönemdir. Fakat çocuğun ergenliğini tamamladığının tespiti zor olduğundan İslam hukukçuları iki ölçü ortaya koymuştu. Bülüğün ön koşulu belli bir yaşa ulaşmış olmaktı. Bu yaş kız çocuklarında en az dokuz yaş, erkek çocuklarında da en az on ikiydi. Bülüğün fiziksel

⁶⁸⁸ Hayati Hökelekli, a.g.m..

⁶⁸⁹ M. A. Aydın, “Çocuk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s. 361-363.

ölçüsü biyolojik olarak üremeye hazır olma durumuydu. Kız çocukta anne, erkek çocukta baba olma yetisiydi. Fakat yine de yaş faktörü geçerliydi.

Rüşd terimi sadece cinsel olgunluğu değil, zihinsel olgunluğu da ifade ederdi. Reşit olmak demek, kendi iradesiyle çeşitli haklar ve borçlar meydana getirebilme yetkisine sahip olmak, yani eda ehliyeti kazanmak demektir. Bundan sonra kişi davranışlarının sorumluluğunu taşırdı. Reşit olmanın belli bir yaşı yoktu, İslam alimleri bülüğdan sonraki yaşların rüşd yaşı olabileceğini kabul etmişti.⁶⁹⁰

Kadı sicillerinde reşit olduğunu, artık kendi adına hukuki işlemler yapabileceğini söyleyen gençlerin değerlendirilmesi, hakimin gözlemine ve şahitlerin tanıklıklarına dayanırdı. Mahkeme tutanaklarına geçen bu gençler genellikle ölen aile bireylerinden kalan mirası vasiden teslim alabilmek için mahkemeye müracaat ederdi. 1573 yılında Mehmet mahkemeye gelerek, artık reşit olduğunu söyledi ve ölen babası Yunus'tan kalan mirası muhafaza eden vasisi Ali Reis'ten mallarını talep etti. Mehmet'in on dört yaşında olduğunu beyan eden tanıkların ifadeleriyle birlikte, hakim Mehmet'in sorumluluk üstlenebileceğini gördü, reşit olduğuna hükmetti ve vasiye mirası teslim etmesini buyurdu.⁶⁹¹ Mehmet'in reşit olduğuna karar veren hakimin bu kararı hangi kriterlere göre verdiği konusunda mahkeme tutanağında bilgi yok. Hakim karar verirken çocuğun fiziksel olgunluğunu göz önüne aldığını, bir takım sorularla Mehmet'i sınadığı olasıdır.

Bir başka tutanakta anne Mahreme Hatun mahkemeye gelerek, oğlu Mustafa'nın artık sorumluluk alacak yaşa geldiğini söyledi. Ölen babasından kalan mirastan, o güne kadar çocuk için yapılan harcamalardan kalan kısmını teslim etmek istediğini belirtti. Mahkeme gencin baliğ olduğuna ve annedeki mirasın Mustafa'ya teslimine karar verdi.⁶⁹² Anneyi mahkemeye getiren sebepleri bilmiyoruz. Mustafa artık yetişkin olduğunu ve hakkı olan parayı kontrol edebileceğini anneye zorla kabul ettirmiş

⁶⁹⁰ Saffet Köse, "Rüşd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, 35. Cilt, s. 298-300.

⁶⁹¹ Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil 108(27a-3). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H.981-1000/M.1573-1591)*, haz. Rıfat Günelan - Talip Mert, kontrol eden Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Âkif Aydın edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2012. (Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre 15 No GŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

⁶⁹² Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil, 199(62-2). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (H.985-986/M.1577-1578)*, haz. Mehmet Akman - Fethi Gedikli, kontrol eden M. Âkif Aydın, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011. (Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre 7 No GŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

olabilirdi. Ergenlik dönemindeki çocuklarda görülen aşırı güçlülük ve kendini bağımsız hissetme güdüsüyle anneyi bıktırmış, anne de çözümü mahkemede aramış olabilirdi.

Bir başka kayıta tahminen on yedi yaşındaki şabb-ı emred İsmail mahkemeye başvurur ve Mustafa'dan davacı oldu. “Bundan dokuz sene önce, Mustafa da çocukken, çelik-çomak adlı oyunu oynuyorduk, onun attığı çomak sağ gözümü kör etti. Artık ikimiz de reşit olduğumuz için ondan davacıyım, hakkımı istiyorum” demişti. Orada ikisinin arasında yaşanan münakaşa araya girenler tarafından yatıştırılıp ve iki bin akçeye sulh olmaları sağlandı.⁶⁹³ İsmail çocukken niçin hakkının aranmadığına dair bir bilgi yok. Belki de İsmail'in hakkını arayacak kimsesi yoktu. Birlikte oyun oynadıklarına göre, aynı mahallede komşu, oyun arkadaşı olmalıydılar. On yedi yaş ergenliğin tamamlandığı yaştı, belki de o yaşta bir göz kaybetmenin ciddiyetinin farkına varmıştı. Mustafa İsmail'in iddiasının gerçek olmadığını söylemiyordu, o halde bu olay bilinen bir durumdu, bu yüzden inkar yoluna gidemedi. Mahkeme kaydında ikisinin arasında tartışma yaşandığı, bunun için birilerinin araya girdikleri ve olayı yatıştırdıkları yer alıyordu. İsmail'in başlangıçta istediği miktar Mustafa'ya yüksek geldiğinden tartışma yaşanmış olabilirdi. Arabulucular makul fiyatta anlaşmalarını sağlamıştı.

Her üç olayda da çocuklar öncelikle yetişkin olduklarını kanıtlamak şartıyla isteklerine ulaşabiliyordu. Dava açabilmenin ön koşulu reşit olmaktı. Fakat bu yaş sınırı muğlaktı. Mehmet için rüşt yaşı on dörtken, İsmail mahkemeye başvurmak için on yedi yaşını beklemişti. Bu durumda belki de Mehmet dış görünüş olarak daha gelişkin görüldüğünden mahkemeye başvurmada bir sakınca görmemişti. İsmail dış görünüş olarak kendini yeterli bulmayıp, rüşt yaşının tamamlanmasını beklemiş olabilirdi.

Klasik fıkıh kitapları çocuğun reşit olup olmadığını saptamak için sınanması gerektiğini söylemişler, ancak bunun pratikte yol açacağı sakıncalar nedeniyle İslam alimleri *toplumsal ve ekonomik şartlara göre buluğdan sonraki herhangi bir yaşın rüşt yaşı olarak belirlenebileceğini* söylemiştir.⁶⁹⁴ O halde çocukluğun bittiği yaş buluğa ulaştığı yaş olarak kabul edilebilir.

⁶⁹³ Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, 321-317 (70a-3). *İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H.1143-1144/M.1730-1732)*, Proje yönetmeni M. Akif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı / mukabele Ali Coşkun – Abdullah Sivridağ, kontrol M. Akif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli, İSAM Yayınları, İstanbul 2019.

⁶⁹⁴ Saffet Köse, a.g.m..

3.3. OSMANLI MAHKEMELERİ

Kişiler arasındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesinde, haklıyı ya da haksızı tespit edebilmek, güçlü karşısında zayıfı korumak, hakkı çiğnenenin hakkını teslim etmek ve suçluyu ortaya çıkarıp cezalandıracak otoriter ve yaptırım gücü bulunan bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bu kurum mahkemelerdir.⁶⁹⁵

Osmanlı Devleti ilk kurulduğu dönemlerden itibaren kadılık müessesesini tesis etmiş, fethedilen bölgelere de hemen yargı görevlisi göndermişti. Daha Orhan Gazi döneminde, kadıları eğitmek üzere medrese kurulmuştu. Osmanlı kadısı çok iyi yetişmiş, devlet işlerinin mali, idari, askeri yönleriyle birlikte Anadolu ve Rumeli coğrafyasını iyi bilen kişilerdi. Oldukça geniş görev alanları vardı. Merkezi hükümetin temsilcisi olmakla beraber bazen devlete karşı halkı temsil görevini de üstlenirdi.⁶⁹⁶

Devletin adalet hizmetini Osmanlı'da kadı mahkemeleri yerine getirirdi. Kadılar, kaza yetkisini şahsında toplayan padişahın, bu yetkiyi kullanmaya hak tanıdığı vekilleriydi. Kadılar kararlarını, fıkıh kitaplarına, kanunnamelere, daha önce benzer davalarda alınan kararlara, fermanlara ve fetvalara dayandırırды.⁶⁹⁷ Kadıların kararlarında, şeriat ve kanunnamelerin yanında o bölgenin gelenekleri de etkili olurdu.⁶⁹⁸

Toplumlara yaşamı boyunca uygulaması gereken hüküm ve kurallar kutsal kitapları yoluyla iletilmiştir. İslam'da bu kuralların kaynağı Kur'an ve Peygamber'in sünnetidir. *Fetva*, İslam hukuku aliminin, sorulan bir soruya verdiği sözlü ya da yazılı cevap, ortaya koyduğu hükümdür. Fetvalar, hakkında hüküm bulunmayan alanlarda boşlukları doldurmuştur. Fakih hükmünü Kur'an ve Peygamber'in sünnetine dayandırırды.⁶⁹⁹ Fetvanın uygulanması kişinin kendi tercihiine bırakılmıştı. Ancak fetva kadı hükmü haline gelmişse, kişi bunu uygulamak zorundaydı.⁷⁰⁰

Osmanlı topraklarını çeşitli amaçlarla ziyaret eden kişilerin dikkat çektikleri konulardan biri, adaletin kısa zamanda yerine getirilmesiydi. Lubenau Türklerin en beğendiği özelliklerinin adaleti geciktirmeden yerine getirmeleri olduğunu söylüyordu. En geç üç

⁶⁹⁵ Fahrettin Atar, "Kaza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25. Cilt, 113-117.

⁶⁹⁶ İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, 24. Cilt, 69-73.

⁶⁹⁷ Fethi Gedikli, "Kaza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25. Cilt, 117-119.

⁶⁹⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, "Örf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, 34. Cilt, 87-93; Leslie Peirce, a.g.e., s.150.

⁶⁹⁹ Fahrettin Atar, "Fetva", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1995, 12. Cilt, 486-496.

⁷⁰⁰ Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s.1; Leslie Peirce, a.g.e., s.152.

dört gün içinde adaletin sağlandığını, kendi ülkesindeki gibi haksız hükümler verilmediğini, üstelik Osmanlı tebaasından Rum, Ermeni, Yahudi olsun herkesin mahkemede hakkını arayabildiğini anlatıyordu.⁷⁰¹ Schweigger de Osmanlı mahkemelerinin süratli olduğunu, bu durumun bazı kimselerin haksızlığa uğramasının önüne geçtiğini söylüyordu. Ayrıca halk mahkemelerinden söz ediyordu. Cami ya da açık alanda yapılan bu mahkemelere oradan geçen herkes müdahil olurdu. Örneğin sokakta kavga edenler ayrılıp bu mahkemede yargılanır, olay orada çözüme bağlanırdı. Bu takdir edilesi durum karşısında mahkemelerin yükü hafiflerdi.⁷⁰²

Mahkemeye yansıyan davalarda kadı, kişilerin dinlerine bakmaksızın davayla ilgilenirdi. Yüksek dereceden bir memur ile gayrimüslim bir işçinin davasında yeterli delil bulunmadığı durumda, kadının, gayrimüslimin kendi kutsal kitabı üzerine yeminini kabul edip, davayı onun lehine bitirmesi oldukça sık görülürdü.⁷⁰³

Esnaf örgütleri kendi koydukları kuralları ihlal edeni cezalandırmak için kadıya gittiklerinde, kadı olay çok önemli değilse affetme yetkisini kullanır, davalıyla esnafı barıştırma yoluna giderdi. Kadılar insanın doğası gereği hata yapma eğiliminde olduğunu kabul ederek, ilk defa işlenen suçları genellikle affetme yoluna giderdi. Toplumda her konuda itidal hakimdi, itidalin getirdiği hoşgörü de temelini İslam'dan alıyordu.⁷⁰⁴ Çocuğunun hatırına, suç işleyen kişinin affedilmesine dair, devlet yazışmalarına ait belgeler günümüze kadar gelmiştir.⁷⁰⁵

3.4. ÇOCUKLAR MAHKEMEDE

İncelenen sicillerde çocuklar mahkemeye genellikle vasi tayini ve nafaka takdiri için gidiyordu. Miras paylaşımı, hidane hakkı, tebenni, reşit olma, namzetlik ya da kalın meseleleri, icar-ı sagır ile öznesi çocuk olan adi suçlar sicillerde yer alıyordu. Daha az olmak üzere nikahtan cayma, lakit (sokağa bırakılan) ve süt anneliğe ait kayıtlar da mevcuttu. Çocukları mahkemede velileri ya da vasileri temsil ederdi. Çocukların kendi adına mahkemede göründükleri davalar, artık çocuk olmadıklarını beyan ettikleri, reşit olduklarını iddia ettikleri davalardı. Bu davalarda da erkek çocuklar doğrudan

⁷⁰¹ R. Lubenau, a.g.e., s.26-27.

⁷⁰² S. Schweigger, s. 206.

⁷⁰³ Mehmet Genç, a.g.e., s.64.

⁷⁰⁴ Mehmet Genç, a.g.e., s.64, 69.

⁷⁰⁵ Yahya Akyüz, a.g.e., s.10.

mahkemeye gelirdi. Kız çocukları genellikle mahkemeye gelmez, onların velayeten temsilcileri bu görevi yerine getirirdi.

Çocuğun nesebi velayet, nafaka ve miras konularını doğrudan etkilediğinden öncelikle nesep konusu ele alınacaktır.

3.4.1. Nesep

Çocuğun annesi onu doğuran kadındır. Hz. Peygamber “Çocuk yatağın sahibine (kadının kocasına) aittir” demişti. O halde çocuğun babası da annenin gerçek bir nikahla evli olduğu kocadır. Koca doğan çocuğu reddetmediği sürece, annenin evli olduğu eş babadır. Kocanın ölümü, kaybolması ya da boşanma sonrası doğan çocukların babası da ölen ya da boşanılan eş olarak kabul edilir.⁷⁰⁶ İslam hukukuna göre geçerli bir evlilikten en az altı ay sonra doğan bebeğin babası kadının kocasıdır.⁷⁰⁷ Eşinin ölümü ya da boşanmadan sonraki iki yılda doğan bebeğin babası, ölen ya da boşanılan eş olarak kabul edilirdi. Osmanlı hukuku çocuğun bir babayla bağını kurmak isterdi. Bu sayede çocuğun aileye ve topluma daha faydalı olarak yetişeceği kabul edilirdi. Bir kadının kocasından boşanmasından bir yıl sonra doğan çocuğun babasının kim olduğu sorusuna, İbn Kemal, kadının iddetinin çıktığına dair bir ifadesi yoksa çocuğun babası boşanılan eştir cevabını vermişti.⁷⁰⁸

İslamda çocuğun hukuki babalığı esastır. Kadın zina sonucu bir çocuk dünyaya getirmiş olsa da çocuğun babası evli olduğu eştir. Çocuk eşin soyadını alır, gerçek baba bir hak iddia edemez. Evli olmayan kadın çocuk dünyaya getirirse, babası bilinse bile, çocuk annenin soyadını alır, yine gerçek baba hak iddia edemez.⁷⁰⁹ Bir kişi çocuğun babası olduğunu iddia ettiğinde gereken şartlar oluşuyorsa, çocuğun babası olarak kabul edilir. Bu şartlar; **a)** Çocuğun babası belliyse böyle bir iddiada bulunamaz, ancak baba belli değilse iddia edebilir. **b)** Çocuk ile babalık iddia eden kişinin arasındaki yaş farkı duruma uygun olmalıdır. **c)** Çocuk mümeyyiz (iyiyle kötüyü ayırabilen) ise bu iddiayı kabul etmesi gerekmektedir. Bu şartlar altında babalık iddiası kabul edilir. Bir baba altı aydan önce, iki yıldan sonra doğan bebeğin babası olduğunu iddia ettiğinde de kabul

⁷⁰⁶ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.420.

⁷⁰⁷ Mehmet Akif Aydın, “Evlat Edinme”, a.g.m..

⁷⁰⁸ Ahmet İnanır, “İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslam Hukuku” Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul 2008, s.156.

⁷⁰⁹ Hayrettin Karaman, a.g.m., s.388.

edilir. Bir erkek nikahı altında bulunmayan bir kadının gayrimeşru çocuğunun babası olduğunu beyan ederse, çocuğun babası olduğu kabul olur. Bu konuda iyi niyet öne geçer, çocuğun nesebsiz kalmasındansa babanın iddiası kabul edilir. Nesebi sonradan açıklanan çocukla, nesebi baştan belli çocuk kanunlar önünde eşit haklara sahiptir. Aynı şekilde bir kadın da analık iddiasında bulunabilir, analığı kabul edilir. Ancak bu iddiayı koca kabul ederse babalık kabul edilir.⁷¹⁰

Nesebin bilinmesine önem verilmesi, toplumsal faydanın yanında hukuki sonuçları da beraberinde getirmesindendi. Nesebin belli olmasına dayanan hukuki konular miras, nafaka, velayet ve evlilik engelidir.⁷¹¹

Sicillerde gerçek bir nikahla evlenmiş karı kocalardan doğan çocukların nesebine dair bir meseleye rastlanılmamıştır. Ancak cariyeden çocuk sahibi olan babalar, ölümleri halinde geride kalan çocuğun haklarının teslim edilmesi için durumu şahitler huzurunda beyan ederlerdi. Babalar sağlıklarında çocuğun nesebini kaydettirirdi. Şehri Mehmet Ağa Habeş asıllı cariyesi Selame'nin kendisinden hamile olduğunu, bebek canlı olarak doğarsa kendi evladı olduğunu beyan ederek buna dair hüccet almıştı.⁷¹² Kapudân Mustafa cariyesinden olan küçük Belkıs'ın kendi öz kızı olduğunu, mahkemeye gelerek beyan etmiş kayıt altına aldırılmıştı.⁷¹³ Cariyeden olma küçük çocukların babaları öldüğünde, babadan kalan mirası alabilmeleri için merhumun çocuğu olduğunu kanıtlamaları gerekirdi. Bu durumda şahitlerin tanıklığına başvurulurdu. Şahitler mahkemede hazır bulunarak duruma tanıklık eder küçükler de miras hakkını alabilirdi. Yaya birliğinden üç kişi mahkemeye gelerek vefat eden Hüseyin'in 21. bölükten olduğunu ve ölümünden önce Kıbrıs asıllı cariyesinden olan çocuğunu evlatlığa kabul ettiğini beyan etmişlerdi. Hüseyin'in beytülmal elinde bulunan terekesinin onların hakkı olduğuna şahitlerdi. Hakim şahitlerin ifadelerini kabul etmişti.⁷¹⁴ Yegânzâde mahallesi

⁷¹⁰ Hamza Aktan, a.g.m., s.420-421.

⁷¹¹ İbrahim Kâfi Dönmez, "Nesep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, 32. Cilt, 573-575.

⁷¹² 11 No BŞS 251 (48b-3).

⁷¹³ Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil, 515 (76b-5). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H.1005-1007/M.1596-1599)*, haz. Mehmet Akman - Fethi Gedikli, kontrol eden Mehmet Âkif Aydın proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2012. (Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre 20 No GŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

⁷¹⁴ Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, 182 (119-2). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.983-984/M.1575-1576)*, haz. Mehmet Akman, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011. (Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre 5 No GŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

sakinlerinden bir grup mahkemeye gelerek Fatıma'nın, Halkulvadi Muharebesi'nde şehit olan Ferhat Reis'in eşi, küçük Şaban'ın da onun oğlu olduğuna şahitlik etmişlerdi.⁷¹⁵ Vasi Mehmed Ağa mahkemeye gelerek cariyeden doğma küçük Osman'ın hakkını aramıştı. Vefat eden Ebûbekir Efendi'den kalan mahzenlere, el-Hac Davud Vakfı mütevellisi Hüseyin Efendi tarafından, merhumun evladı olmadığı gerekçesiyle vakıf adına el konulmuştu. Vasi Mehmet Ağa Ebubekir Efendi'nin ölümünden yedi buçuk ay önce Ayşe'nin hamileliğinin kendinden olduğunu beyan ettiğini söylemiş, şahitler getirmişti. Hüseyin Efendi itiraz etse de çocuğun babasının Ebûbekir Efendi olduğu ve onun varisi olduğu kabul edildi.⁷¹⁶

3.4.2. Vasilik

İslam hukukunda vasilik, hak ve sorumluluklarını yerine getiremeyen kişiler adına, onların mallarını koruma, işletme ve tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunun hakim tarafından bir başkasına verilmesini ifade eder. Bu yetkinin baba ya da dede tarafından, bir başkasına verildiği de oldukça sık rastlanan bir durumdur.⁷¹⁷ Babalar ya da anneler genellikle sağlık problemleri olduğunda ya da uzun bir yolculuğa çıkmadan önce, geride kalan evlatlarını emniyete alma kaygısıyla vasi tayin ederlerdi. Molla Hüsrev Mahallesi'nde yaşayan Mehmed Çelebi hac yolculuğuna çıkmadan önce küçük oğlu Abdullah için vasi tayin etmek üzere mahkemeye gitti. Eğer yolculukta vefat ederse küçük oğluna annesi (küçüğün babaannesi) Emine Hatun'u, o da vefat ederse öz kardeşi İsmail Çelebi'yi, eğer o da vefat ederse Ahmed Çelebi'yi vasi tayin ettiğini kaydettirdi.⁷¹⁸ Edirne bostancıbaşılığında emekli olup hacca gitmek isteyen Ali Ağa vasiyetini yapmıştı. Mahkemede hazır bulunan diğer Ali Ağa'yı, vefat etmesi halinde küçük çocukları Fatma ile Mehmet'e vasi tayin etmişti.⁷¹⁹ Bu kişiler onlar için evlatlarını teslim edecek kadar güvenilir buldukları kişiler olmalıydı. Bursa şehri kethüdası Mehmet Çelebi sağlığında, küçük kızı Ayşe'ye vasi olarak ipek işiyle uğraşan

⁷¹⁵ 15 No. GŞS 33 5b-1).

⁷¹⁶ 46 No BŞS 286 (42a-2).

⁷¹⁷ Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, 43. Cilt, 66-70

⁷¹⁸ 46 No BŞS 163 (22b-4).

⁷¹⁹ Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 327 (42b-1). *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1077/M.1666-1667)*, haz. Rıfat Günelan, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011. (Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre bundan sonra 3 No BŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

Mehmet'i vasi olarak tayin etmişti.⁷²⁰ Yine Ahmed Çelebi sağlığında, küçük oğlu Mustafa'ya kayınvalidesi Kamer Hatun'u⁷²¹, Ahmed Çavuş küçük kızı Rabia'ya Mahmud Efendi'yi⁷²², Mahveş Hatun küçük kızı Fatıma'ya cariyesi Nefise'yi⁷²³ vasi tayin etmişti. Rabia'nın ağabeyi Ömer ve Mahveş Hatun'un eşi Mahmud bu duruma itiraz etseler de şahitlerin ifadeleri, merhumların bu yönde vasiyet ettiği ve sağlıklarında bu karardan dönmedikleri yönündeydi. Bu durumda hakim de vasiyeti yerine getirirdi. Bazı durumlarda hakim, merhumun vasiyeti yerine yaşayan ebeveynin tercihini onaylardı. Nitekim vefat eden Ali Beşe ölümünden önce küçük çocuklarının vesayetini ve mallarının bir kısmını Mustafa Çelebi'ye emanet etmişti. Eşi Saliha mahkemeye başvurarak çocukların vesayetini ve Mustafa Çelebi'deki malların kendisine teslim edilmesini istemiş, hakim de kabul etmişti.⁷²⁴

Annelerin vasiliği Osmanlı'da oldukça yaygındı. Sadece annelerin vasi olduğu durumlar yanında, annenin üzerine atanan bir nazırla birlikte vasiliği yürütmesi de sık rastlanan bir durumdu.⁷²⁵ Bazen de anneler vasilerin üzerine nazır olabiliyordu.⁷²⁶

Sadece annelere değil, diğer vasilere de nazır tayin edilirdi.⁷²⁷ Nazır olarak aile üyelerinden amca⁷²⁸, anneanne⁷²⁹ ve abla⁷³⁰ da tayin edilirdi. Vasi ve nazır birlikte hareket ederlerdi. Hakim vasiye, yetimin mallarından tasarrufta bulunmak istediğinde, nazırın iznini almak zorunda olduğunu tembih ederdi. Vasi ve nazır yetimin hesaplarını

⁷²⁰ A 153 No BuŞS md. no:36b belge IV.

⁷²¹ 20 No GŞS 85b-2.

⁷²² Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil GŞS 56a-3. *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H.1015-1016/M.1606-1607)*, haz. Mehmet Akman, Osmanlıca metin Fethi Gedikli - M. Macit Kenanoğlu, kontrol eden M. Âkif Aydın, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2012. (Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre GŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir.)

⁷²³ 32 No GŞS 41b-1.

⁷²⁴ 3 No BŞS 362 (49b-2).

⁷²⁵ 3 No BŞS 365 (50a-1); 32 No GŞS 211 (52b-1); 20 No GŞS 130 (17b-2), 246 (38b-2), 338 (49b-3); 3 No BŞS 365 (50a-1).

⁷²⁶ 32 No GŞS 31 (6b-2), 41 (8b-1), 45 (9a-1), 85 (20a-1), 114 (29a-1), 162 (39b-1).

⁷²⁷ Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Sicil 62 (10a-3), 279 (41b-3). *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp (Havass-ı Refia) Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H.1028-1030/M.1619-1620)*, haz. Yılmaz Karaca - Rasim Erol, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoglu, proje yönetmeni M. Âkif Aydın edi. Coşkun Yılmaz. İSAM Yayınları, İstanbul 2011. (Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Sicil kısaltma listesine göre 19 No EŞS, varak ve hüküm no olarak gösterilecektir); 3 No BŞS 383 (53a-2); 32 No GŞS 14 (3b-2); 20 No GŞS15 (2b-2), 93 (12a-3), 247 (38b-3), 288 (43b-3), 336 (49b-1)...; 15 No GŞS 167 (41a-2); 7 No GŞS 14 (6-1), 222 (73-1).

⁷²⁸ 3 No BŞS 383 (53a-2); 32 No GŞS 199(49a-1); 3 No BŞS 383 (53a-2).

⁷²⁹ 32 No GŞS 85 (20a-1).

⁷³⁰ 32 No GŞS 272 (66a-1).

birlikte kontrol ederler, kontrol sonucu ya mutabık kalırlar⁷³¹ ya da nazır gerektiği durumlarda vasiden açıklama isterdi.⁷³²

Vasilik genellikle güvenilir kişilere verilirdi ancak çoğunlukla anne olmak üzere⁷³³ amca⁷³⁴, ağabey⁷³⁵, dede⁷³⁶, nine⁷³⁷ gibi yakın akrabalar, seyrek olarak çocuğun halası,⁷³⁸ üvey babası⁷³⁹ ve eniştesi⁷⁴⁰ gibi yakınlar da vasi olabiliyordu. Bazen de henüz doğmamış, anne karnındaki bebeğe vasi atandığı olurdu. Vefat eden Mustafa'nın hamile eşinin cenin halindeki bebeğine, hakim müezzın Hüseyin'i vasi tayin etmişti.⁷⁴¹ Babanın ya da her iki ebeveynin ölümü durumunda, küçük çocuklar için ilk yapılan bir vasi tayini olurdu. Vasinin ilk ilgilendiği konu ise çocukların nafakası olurdu. Varsa babadan kalan mallardan nafaka tayin ettirir ya da satılması gereken menkul ya da gayrimenkulü satarak nafaka olarak muhafaza ederdi. İlk maddede vefat eden Mehmed'in küçük kızları Ayşe ve Fatma'ya Mehmed'in vasi olarak tayin edilmesi kaydı vardı. Peşinden gelen kayıta vasi Mehmed'in küçük Ayşe ve Fatma'ya annelerinden kalan evi 9.000 dirheme sattığını, bu meblağı çocukların nafakası için kullanacağını beyan ettiği kayıt geliyordu.⁷⁴²

İslam'a göre küçük çocuklarla, akıl hastalarını himaye ve haklarını koruma dini ve insani bir görevdi. Bu kişilerin haklarını gözetmek birinci derecede baba ya da dedeye aitti. Baba ya da dede hayatta değilse, onların tayin ettiği ya da kadının atadığı kimse bu görevi üstlenirdi. Kur'an ve hadislerde yetimlere iyi davranılması, reşit olana kadar mallarının ve haklarının korunup, evlendirilmesinin sevabı belirtilerek, yetim malına

⁷³¹ 20 No GŞS 435 (64a-3), 454 (68a-1).

⁷³² 20 No GŞS 424 (61b-3).

⁷³³ Galata Mahkemesi 20 numaralı defter ile Konya 10 Numaralı Sicil'de çok sayıda annenin vasi olarak tayinini içeren kayıtlar mevcut. Ayrıca Eyüp Mahkemesi 19 numaralı ve 3 numaralı defterlerde annelerin vasi olduğu görülüyor. Ayrıca bkz. İstanbul Bab Mahkemesi 3 numaralı sicilde 365(50a-1), 426(59a-3).

⁷³⁴ 3 No BŞS 294(38a-3), 1019(121a-1); 20 No GŞS 324(48a-1); 32 No GŞS 30(6b-1), 199(49a-1).

⁷³⁵ 324 No LŞS 76.3, 127.2, 216.3; 166 No AŞS 377; A153 BuŞS 120b-belge V; 32 No GŞS. 7(2b-3).

⁷³⁶ 1 No AÇŞS 269(40b-4) ve 387(57a-2); 32 No GŞS 75(17b-2), 142 (34b-2).

⁷³⁷ 20 No GŞS 184(26a-2), 189(27b-1), 572(85b-2); 5 No GŞS 57(25-3); 15 No GŞS 110(27b-2); 42 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili, md. no. 265, Gülşah Elbay, 42 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.992-994/1003-1004 M. 1584-1586/1594-1595) (s.112-223). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Haziran 2019.

⁷³⁸ 3 No BŞS 777(96a-5); 20 No GŞS 354(51b-2).

⁷³⁹ 10 No KŞS. 85-2, 231-5. İzzet Sak, 10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili, Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2003.

⁷⁴⁰ 7 No GŞS 170(53-1).

⁷⁴¹ 32 No GŞS 1b-1

⁷⁴² A153 BuŞS. 39b-belge II, 39b-belge III.

ihamet en büyük günahlardan sayılmıştı. İslam öğretisi, yetimler başta olmak üzere korunmaya muhtaç kişilere karşı aile, akraba, toplum ve devlete ayrı ayrı sorumluluklar yüklemişti.⁷⁴³

Sicillerde, tayin edilen vasileri tanımlayan “*Hâmil-i hâzel-kitab*” onların iyi bir Müslüman olduklarını tanımlayan bir ifadeydi. Bu ifade onların güvenilir ve Allah korkusuna sahip, iyi ahlaklı kişiler olduğunu belirtirdi. Hakim vasilik görevini, toplumda iyi olduğunu kanıtlamış, ahali tarafından onaylanan birine verirdi. Buna rağmen bazen vasiler görevlerini kötüye kullanabiliyorlardı. Vasiyi azledip yerine başkasını tayin etme hakkı sadece hakimindi.⁷⁴⁴ Küçük Zekeriya’nın vasisi Hacı Ali vasilik görevine ihanet ettiği için azledilmişti. Vasinin zimmetinde olan, küçüğe ait bağ ve bazı eşyalar eski vasi Hacı Ali’den alınıp yeni vasi Ali’ye verilmişti.⁷⁴⁵ Bir başka kayıтта bu sefer ihanet eden çocuğun öz amcasıydı.⁷⁴⁶

Küçük Mahmud’un ninesi Ayşe mahkemeye baş vurarak vasi Mahmud’u çocuğun parasını çalmakla suçlamıştı.⁷⁴⁷ Bir başka kayıтта, hakim Mehmet isimli küçük yetimin vasisi Abdülkerim’i azlederek Hacı Mehmet’i yeni vasi olarak tayin etmişti.⁷⁴⁸ İstanbul’da Ümmügülsüm de mahkemeye giderek küçük oğlunun vasisi Şaban Halife’nin vasilik görevlerini ihmal ettiğini söyleyerek vasiliğin kendine verilmesini talep etmişti. Ümmügülsüm’ün gerekçesi bir anne olarak yabancı birinden daha iyi vasilik yapabileceğiydi. Hakimin mahallede yaptırdığı soruşturmada, mahalle halkı da Ümmügülsüm’le aynı kanıda olmuş, annesinin vasiliğinin çocuk için daha iyi olacağı konusunda birleşmişti.⁷⁴⁹ Yine İstanbul’da Kamer Hatun mahkemeye mürahik oğlu Mustafa ile müracaat ederek, vasi Abdi’nin küçük Kerime ve Mehmed’in vasileri olduğunu söylemişti. Vasi Abdi küçüklerin malını ziyan etmekte, hesabını verememekte, üstelik sefere gitmek üzereydi. Vasiden istenen muhasebe sonucu karmaşık, düzensiz ve uydurmaydı. Hakim mahkeme sonunda mirasın anne ve oğula

⁷⁴³ Ali Bardakoğlu, a.g.m..

⁷⁴⁴ 15 No GŞS 131 (33b-2), 419 (95a-2).

⁷⁴⁵ 42 No AŞS Sayfa 62, belge 267, Nazan Ünlü, *42 numaralı Ayntab Şeriyeye Sicili’nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (h. 992-994/ 1003-1004 m. 1584-1586/1594-1595) (s.1-112)*, Yüksek Lisans Tezi, (Gaziantep Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı 2017)

⁷⁴⁶ 10 No KŞS. 125-3.

⁷⁴⁷ 54 No BŞS 103(16a-5)

⁷⁴⁸ A 153 BuŞS md. no:121a-belge 1.

⁷⁴⁹ 15 No GŞS 129(33a-2).

teslim edilmesine karar verdi.⁷⁵⁰ Vasiler hakimın denetiminde olsalar da ahalinin her durumu hakkında tam bilgi sahibi olmayabilirdi. Böyle durumlarda mahalle ahalisi kimsesiz çocukları gözetme görevini de yerine getirerek hakime yardım ederdi. Toplum yetim çocukların durumunu gözetmeyi ahlaki yükümlülük olarak görüyordu. 1541 yılında Antep'te birkaç kişi tarafından, vefat eden Hacı Abdullah'ın üç yetiminin zor durumda olduğu, kadıya bildirilmişti. Hakim çocukların ihtiyaçları için babalarından kalan mülklerin satılmasına izin vermişti.⁷⁵¹

Osmanlı'da çocukların -muhakeme kabiliyetlerinin yetersiz olduğu düşünüldüğünden- ticaret yapmaları sınırlandırılmıştı. Fetvalarda mürahik çocuğun yaptığı satışın geçersiz olduğuna dair hüküm vardı.⁷⁵² Çocuklar bu işleri genellikle vasileri ya da velileri aracılığıyla yapardı. Çocuğun mal varlığının idaresinde veli ya da vasiye de birtakım sınırlamalar vardı. Veli ya da vasi çocuğun mallarını muhafaza etmekle sorumluydular, bu mallarla gelir getirecek işlere zorlanamazlardı. Ancak dilerlerse bu mallarla ticaret yapabilirler, kasıt olmaksızın doğabilecek kayıplardan da sorumlu tutulmazlardı. Bu durum özellikle zorunlu olmadığı halde bir çocuğun mallarının kullanım ya da mülkiyet hakkının bir başkasına verilmesi halinde geçerliydi. Bir fetvada, kendisine kalan vakıf hamamını kiraya veren çocuğun, daha sonra yapılan hamam satışı gereksiz bulunarak iptal edilmiş, reşit olduğunda geri alabileceği gibi, bu haksız kullanım karşılığında tazminat alabileceğine hükmedilmişti.⁷⁵³ Bir başka örnekte yedi yaşında çocuğun vakıf dükkanını annesine bağışlaması geçersiz sayılmıştı.⁷⁵⁴ Reşit olmayan bir çocuğun malları üzerindeki tasarrufu genellikle geçersiz sayılırdı.⁷⁵⁵

Vasiliğin dini ve ahlaki bir görev olmanın yanında mali sorumluluk yönü de vardı. Vasi çocuğa kalan mallardan, onun nafakasını temin edecek şekilde tasarrufta bulunma

⁷⁵⁰ 15 No GŞS 109(27b-1).

⁷⁵¹ Leslie Peirce, a.g.e., s. 244-245.

⁷⁵² Aktaran Tahsin Özcan, Mecma'u'l-mesâil, v.31a. "Mes'ele: Bir kimesne mürâhık oğlanın bey'i câyiz midir? el-Cevâb: Değildir. Ahmed b. Kemal

⁷⁵³ Aktaran Tahsin Özcan, Neticetü'l-fetâva, s.206, "Hind oğlu Amr-ı sagîrin icâreteyn ile tasarrufunda olan vakıf hamamı fuzûlen Bekir'e ferâğ edüb Bekir dahi ol hamamı birkaç sene zabt ve tasarruf eylese hâlen Amr bâliğ olub vakf-ı mezbur mütevellisin re'yiyle hamamı Bekir'den aldıkda müddet-i mezbûrede hamamın eci mislini dahi mütevellinin tevkili ile Bekir'den almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.

⁷⁵⁴ Aktaran Tahsin Özcan, Fetâvâ-yı Adürrahim, c. I, s. 538 "Yedi yaşında olan zeyd-i sagîr babasından intikâl eden vakıf dükkânını izn-i mütevellî ile vâlidesi Hind'e ferâğ eylese ferâğ-ı mezbûr muteber olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Bu suretde Zeyd vech-i muharrer üzre ferâğından sonra kable'l-bülüğ fevt oldukda mütevellî-i vakf-ı mezbur sagîrin ferâğı muteber değildir deyüb dükkân-ı mezbûru Zeyd'in mahlûlünden vakıf için alub zabta kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Mukaddem izin vermemek gerek idi.

⁷⁵⁵ Tahsin Özcan, a.g.e., s.83-84.

yetkisine de sahipti. Çocuklara kalan gayrimenkullerin ihtiyaç halinde satılması vasilerin görevlerindendi.⁷⁵⁶ Yetimin malını satın alan kişi bazen malı ederinden daha fazla vererek alabilirdi. Antep'te babaları ölen küçük Mahmut ve Hanifi'nin vasileri, çocukların nafakası için babalarından kalan evi satmıştı. Evi alan Kara Ahmed beş altın fazla ödemişti.⁷⁵⁷ Ayrıca vasiler vefat eden ebeveynlerden kalan malları kiraya verebilir,⁷⁵⁸ onların paralarıyla gayrimenkul alabilirdi.⁷⁵⁹ Ölen ebeveynlerin alacaklarının tahsili,⁷⁶⁰ miras hisselerinin teslim alınması⁷⁶¹ görevlerini de vasiler üstlenirdi. Vasinin mali durumunun iyi olmadığı hallerde, makul miktarda yetimin mallarından faydalanmasına izin verilirdi.⁷⁶²

Vasilik çocuk temyiz yaşına geldiğinde sona ererdi. Vasiler şahitler huzurunda, çocuğun mallarının kalanını iade etmekle yükümlüydü.⁷⁶³ Vasinin üzerinde bir nazır varsa o da mahkemede hazır bulunurdu. Zira nazır "*vakt-i hesapta muhasebe eylemesi için*"⁷⁶⁴ tayin edilirdi. Bu durumda mahkemede her iki taraf hazır bulunurdu. Hakim önce çocuğun reşit olup olmadığına karar verirdi. Bu karar çocuğun ifadesi ve dış görünüşüne bakılarak alınırdı. Şahitlerin de tanıklığıyla çocuğun reşit olduğuna karar verildikten sonra çocuğa kalan toplam mirastan o güne dek nafaka olarak harcanan miktar düşülür, kalan meblağ çocuğa teslim edilirdi.⁷⁶⁵ Vasilik sağlık sebepleri,⁷⁶⁶ ölüm⁷⁶⁷ ya da feragat ederek⁷⁶⁸ de sonlanabilirdi. Vasilik hakkından vaz geçen bazen yetimlerin en yakınları da olabiliyordu. Küçük İsmihan ve Hüseyin'e vasilik yapan nineleri Rüveyda Hatun,

⁷⁵⁶ 19 No EŞS 6(2b-3); 3 No EŞS 184(21a-2); 19 No EŞS 178(26(2)a-3), 288(43a-3); 7 No GŞS 2(2-1); 15 No GŞS 110(27b-2); 166 No AŞS 377, Hasan Yıldırım, *H. 980/M. 1572 Tarihli 166 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Temmuz 2012.

⁷⁵⁷ 166 No AŞS md.no.98.

⁷⁵⁸ 1 No AÇŞS (14b-1); 19 No EŞS 75 (12a-3) ve 96(15b-2); 15 No GŞS 139(35b-3).

⁷⁵⁹ 3 No EŞS 42(7a-6); 15 No GŞS (94a-1); 5 No GŞS 132(86-2); 1 No AÇŞS (14b-1).

⁷⁶⁰ 166 No AŞS md.no.166; 42 No AŞS md.no.265; 15 No GŞS (36b-2), (74a-3), (20b-2), (37b-3), (37b-4); 20 No GŞS (51b-2); 7 No GŞS (4-2), (19-2), (15-1); 5 No GŞS 76(40-1); 1 No AÇŞS 194(30a-2).

⁷⁶¹ 166 No AŞS 242; 15 No GŞS (75a-1); 7 No GŞS (4-2).

⁷⁶² Ali Bardakoğlu, a.g.m..

⁷⁶³ Hamza Aktan, a.g.m., s. 427.

⁷⁶⁴ 20 No GŞS 247 (38b-2).

⁷⁶⁵ 7 No GŞS 222 (73-1); 20 No GŞS 241 (37b-2), 435 (64a-3).

⁷⁶⁶ 20 No GŞS 20 (3b-2).

⁷⁶⁷ 42 No AŞS md.no. 174; 20 No GŞS 354 (51b-2).

⁷⁶⁸ 42 No AŞS md.no. 181; 20 No GŞS 24 (3b-4), 308 (46a-3); 5 No GŞS 57 (25-3); A 153 BuŞS 4b-belge I.

Kahire'ye gidip yerleşmeyi istediği için vasilikten feragat ettiğini bildirdi. Hakim de ninenin yerine imam Mehmed'i vasi olarak atadı.⁷⁶⁹

3.4.3. Nafaka

Nafaka bir kişinin insanca yaşamını devam ettirebilmek için gereken yiyecek, içecek, giyecek, barınma, tedavi vb. ihtiyaçlarını gidermek için gereken para miktarıdır. İslam'a göre kendilerine yetecek mal varlığına sahip olsalar bile ailede kadın ve çocukların geçimini sağlamak babaya aittir.⁷⁷⁰

Büluğa ulaşmamış ve kendine ait bir geliri olmayan çocuğun masrafları babaya aitti. Kur'an'da çocukların babaya ait olduğuna dair açık beyan vardır. Babanın nafaka ödemesi için gereken şartlar; çocuğun büluğ çağından küçük olması, çocuğun kendine ait parası bulunmaması, babanın çalışmak için gerekli gücünün ve sağlığının olmasıdır. Baba çalışıp kazanacak durumda değilse, çocuğun nafakasını temin etme önce dedenin sonra da amcaların göreviydi.⁷⁷¹

İslam'ın akrabalara yüklediği hısımlık nafakası, aralarında kan bağı olan kişiler arasında geçerlidir ve iki yönlüdür. Bugün nafakaya ihtiyaç duyan ve alan kişi, ileride nafakasını temin eden kişiye nafaka verme durumunda kalabilirdi. Nafaka süresi çocuklar için ergenlik dönemiyle sona ererdi. Bir çocuğun ebeveynlerinden kalan malları ya da geliri varsa akrabaların nafaka vermek zorunluluğu yoktu.⁷⁷²

Ergenlik çağına ulaşmış kız, evli değilse nafakası babası tarafından karşılanırdı. Bu durum kızın herhangi bir gelirinin olmaması durumunda geçerliydi. Kendini geçindirecek bir gelire sahipse babanın nafaka ödeme yükümlülüğü düşerdi.⁷⁷³ Kız çocuk ergenlik çağına ulaşmış yetim ve evli değilse, nafakası akrabaları tarafından karşılanıyorsa, bu durum devam ederdi. Erkekler ergenlik çağına ulaşınca çalışıp kazanarak geçimlerini temin ederler, nafaka alma hakları biterdi. Aynı zamanda nafakaya ihtiyacı olan iki kız ya da iki erkek kardeş arasında öncelik küçük olana tanınır, biri kız diğeri erkek kardeşlerde öncelik kız kardeşin olurdu.⁷⁷⁴

⁷⁶⁹ 5 No GŞS 57(25-3).

⁷⁷⁰ Hayrettin Karaman, a.g.m., s.391.

⁷⁷¹ Hamza Aktan, a.g.m., s.407.

⁷⁷² Celal Erbay, "Nafaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, 32. Cilt, 282-285.

⁷⁷³ Orhan Çeker, "Kız", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25. Cilt, 541-542.

⁷⁷⁴ Celal Erbay, a.g.m..

Nafaka ödemekten kaçınan babalar da olabilirdi. Ebussuud Efendi'ye danışılan bir mesele devletin çocuk hakkındaki düşüncesini ve yaptırımını gösterme açısından önemlidir. *Mes'ele: Hind takdir ettirdiği akçayı ba'de zamânin taleb ettikde Zeyd te'allül edib vermeyicek, Zeyd'i habs ettirmeye şer'an kadire olur mu? Elcevab: Olur, sagîrin helâkine müeddîdir veled-i kebir gibi değildir.*⁷⁷⁵

3.4.3.1. Mahkeme Kayıtlarında Nafaka

Aile birlikteyken nafaka konusu elbette mahkemelere konu olmuyordu. Fakat anne babanın boşanması, ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin vefat etmesi durumunda nafaka konusu gündeme geliyordu. Bu durumda mahkeme çocuk için en iyi kararı almak durumundaydı. Nafaka kayıtları belirli bir kalıpla yazılırdı. Kayıtta nafaka isteyen ve nafaka istenilen çocuğun adı olur, varsa şahitler ve saptanan günlük nafaka miktarı bilgileri yer alırdı. Çocuğun nafakasının yaşayan babadan mı ya da vefat etmiş ebeveynlerinden kalan mirastan mı olduğuna dair bilgi de yer alırdı.⁷⁷⁶ Çocuk yetimse ve nafakasını temin edecek bir gelir kaynağı bulunmuyorsa avarız vakıfları, merhum babası askeri kesime mensup ve şehitse yeniçeri orta sandıkları, merhum baba esnaftan biriye esnaf sandıkları nafaka konusunda yardıma koşardı.⁷⁷⁷

Sicillere konu olan nafakaların tamamına yakını anne tarafından talep edilenlerdi. Çocuk için nafaka talebinde annelerden sonra büyükanneler ikinci sıradaydı.⁷⁷⁸ Bu

⁷⁷⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s.29

⁷⁷⁶ 5 No GŞS 28 (16-2) Hâkim, hâl-i hayâtında Kasımpaşa mahallâtından Yegânzâde mahallesinde sâkin iken bundan akdem Halkulvâdi muhârebesinde fevt olan Ferhad b. Abdullah Reis'in Safiye isimli sagîre kızının nafakası, kisvesi ve sâir havâic-i zarûriyesi için himâye ve terbiyesi altında bulunduğu annesi Kamer bt. Abdullah'ın talebiyle merhûm babası Ferhad'dan intikâl eden mâl-ı mevrûsundan yevmî râyicü'l-vakt üç akçe farz ve takdîr etti ve meblağ-ı mefrûzu sagîre-i mezbûrenin mesârifine sarf etmesine mesfûre Kamer hâtuna izin verdi. Cerâ zâlike ve hurrîre fî evâili Rebî'ilâhîr [sene 983].; 54 No BŞS, 32 (5b-2) Mahmiye-i İstanbul'da Demirhan mahallesi sâkinelerinden Havva bt. Halil nâm hâtun ba'de't-ta'rîfi ş-şer'î meclis-i şer'-i şerîf-i enverde, zevc-i mutallıkı Hammal Receb b. Ahmed nâm kimesne mahzarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr anî'l-merâm edip, zevcim mezbûrun firâşından hâsıl ve benden mütevellide olup bi hakkı'lhidâne hacr ve terbiyemde olan sagîr oğlum İbrahim'in nafaka ve kisve ve sâir levâzım-ı mühimmesi için kibel-i şer'den babası mezkûr üzerine kadr-i ma'rûf nafaka farz ve takdîr olunmak matlûbundur dedikde, hâkim-i muvakkî-i sadr-ı kitâb -tûbâ lehû ve hüsnü-me'âb- hazretleri dahi sagîr-i mezbûrun nafaka ve kisve-bahâ ve sâir levâzım-ı mühimmesi için tarafeynin rızâsıyla târih-i kitâbdan yevmî dörder akçe farz ve takdîr edip, meblağ-ı mefrûz-ı mezbûru sagîr-i mezbûrun nafaka ve kisve-bahâ ve sâir levâzım-ı mühimmesine harc ve sarfa ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zâfer babası mezbûr üzerine rücû'a mezbûre Havva'ya izin vermediğin, mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmî'l-hâdî ve'l-ışrîn min Cemâziyelevvel li sene isneteyn ve mi'e ve elf.

⁷⁷⁷ Abdüsselam Arı, "Yetim" TDV İslam Ansiklopedisi, 2013, 43. Cilt, 501-503.

⁷⁷⁸ 7 No GŞS 128(42-2); 15 No GŞS 312(74b-2); A153 No BuŞS 72b-belge II, 80a-belge III; 20 No GŞS 17(2b-4), 29(4a-2), 189(27b-1), 212(31b-3), 224(34a-2); 32 No GŞS 84(19b-2), 117(29b-1), 150(36b-1); 1 No AÇŞS 37(6a-4); 3 No BŞS 557(73a-1); 54 No BŞS 79(13a-1).

durumun sebebi hidane hakkının anneden sonra en fazla teslim edildiği kişilerin büyükanneler olmasıydı.⁷⁷⁹ Nineler de anneler gibi mahkemeye başvurarak nafaka takdir ettirirdi. Çocuğun nafakası, babadan ya da çocuğa ait mallardan temin edilirdi. Osmanlı mahkemesine nafaka takdiri ve meseleleri için gelen gayrimüslim anneler de vardı.⁷⁸⁰

Boşanan eşlerin küçük çocukları varsa anne mahkemeye ya kendi gider ya da velayetini verdiği kişi giderek küçüğe nafaka takdir ettirirdi. Boşanan kadınların büyük çoğunluğunun tek çocukları vardı. Erken evlilik yaşı hesaba katıldığında bu annelerin çoğunun daha çocukluk yaşlarında olduğunu düşünebiliriz. Babanın takdir edilen nafakayı vermesi zorunluydu. Mutlaka nafaka ödemeyen babalar olmuştu fakat onlara ne ceza verildiği hakkında incelenen defterlerde bir kayda rastlanılmadı. Nafakanın babalar tarafından düzenli ödendiği düşünülebilir. Zira sicillere yansıyan babanın birikmiş nafaka borcunu ödediğine dair kayıtlar oldukça nadirdi.⁷⁸¹ Bazen babalar giderler gelmezlerdi. Nafakasız kalan anne mahkemeye giderek nafaka talep ederdi. Eşinin giderken bir şey bırakmadığına, kayıp olduğu müddet zarfında bir şey göndermediğine yemin eder, kocası ödemek üzere anneye ve çocuğa nafaka takdir edilirdi.⁷⁸²

Eşler arasında evlilik sona erdiğinde kadın hamileyse, baba doğuma kadar anneye nafaka vermek zorundaydı. Bu nafaka boşanma durumunda kadının aldığı mihri müeccel ve iddet nafakasından ayırdı, anne karnındaki bebek için, doğuma kadar olan süre zarfında verilirdi. Bu durum mahkemede kayıt altına alınırdı.⁷⁸³ Erken tarihli sicillerde hamilelik nafakası kayıtlarına rastlanmadı, incelenen defterlerde 1666-1667 yıllarına ait Bab Mahkemesi 3 numaralı sicil ile 1691 yılına ait Bab Mahkemesi 54 numaralı sicilde bu konuya dair kayıtlar bulunmaktadır.⁷⁸⁴ Daha önceki dönemlerde

⁷⁷⁹ 20 No GŞS 29(4a-2), 189(27b-1), 224(34a-2); 32 No GŞS. 84(19b-2), 117(29b-1), 150(36b-1); 7 No GŞS. 128(42-2); 15 No GŞS 312(74b-2); 1 No AÇŞS 37(6a-4).

⁷⁸⁰ 19 No EŞS 129 (21a-1), 375(58a-2); 3 No BŞS 147(19b-1), 158(21a-1), 269(34a-2).

⁷⁸¹ 3 No EŞS 219(24a-6); 1 No AÇŞS 430(63b-1); 3 No BŞS 69(10a-3), 158(21a-1).

⁷⁸² A153 No BuŞS 17b-belge V, 108b-belge II; 3 No BŞS 112(15b-1), 285(36b-2), 415(57b-4); 11 No BŞS, 3(2a-1), 149(31b-1), 363(67b-2), 414(78a-3).

⁷⁸³ 3 No BŞS 9(2a-4), 63(9b-1), 133(18a-2), 261(33a-5), 440(61a-1), 609(79a-7); 54 No BŞS 87(13b-4), 102(16a-4), 407(70b-3).

⁷⁸⁴ 3 No BŞS. 9(2a-4), 63(9b-1), 261(33a-5), 440(61a-1), 609(79a-7), 133(18a-2); 54 No BŞS. 87(13b-4), 102(16a-4), 407(70b-3).

hamilelik nafakası var mıydı bilemiyoruz, ancak İstanbul sicillerinde 1600’lerden sonra bu konuda kayıtlar oluşmuştu.

Kadının kocasını boşanmaya razı etmek için bir bedel ödemesi anlamına gelen muhalaa⁷⁸⁵ yoluyla olan boşanmalarda, anneler çocuklarının büyüyene dek tüm masraflarını karşılamayı taahhüt ederdi. Bu durum elbette annenin mali imkanlarının iyi olmasıyla alakalıydı ve boşama hakkının erkeğe ait olduğu bir sistemde kadının ödediği bir çeşit boşanma tazminatı olarak düşünülebilir. Anne boşanırken erkek çocuğuna yedi yaşına, kız çocuğuna dokuz yaşına kadar bakma sözü verebileceği gibi, belli bir süre de konulabilirdi. Bu bilgiler mahkeme tutanağına kaydedilirdi.⁷⁸⁶

3.4.3.2. Tutanaklardaki Nafaka Miktarları

Hakim mahkemeye baş vuranlara nafaka oranını günlük geçim için yetecek miktarda takdir ederdi. Nafaka miktarının belirlenmesinde nelerin göz önüne alındığına dair mahkeme tutanaklarında bilgi bulunmuyor. Hakim çocuğun “*nafakası, kisvesi ve sair havâic-i zarûriyyesi*” için gereken miktarı takdir ederdi. Diğer bir ifadeyle saptanan miktar çocuğun yemesi, giyimi ve zorunlu ihtiyaçlarına yeterliydi. Tutanak maddesinde nafaka miktarından önce “*rayicü’l-vakt*” nafakanın o günlerde geçerli olan (belki de en az) miktarını ifade ediyordu. Bu miktar saptanırken neler dikkate alınırdı? Narh kayıtlarından elde edilecek temel tüketim mallarının fiyatlarına ait bilgilerle nafakanın alım gücüne dair bir çalışma yapılabilir. Böyle bir araştırma bu çalışmanın sınırlarını aşacağından biz defterlerdeki nafaka oranları, yıllara ve bölgelere göre değişiminden bahsedeceğiz.

İncelenen Larende Şer’iye Sicili’nde⁷⁸⁷ vasi kayıtları bulunmakla beraber nafaka takdirine dair kayda rastlanmamıştır. 1575-1576 yıllarına ait Galata 5 nolu sicilde yer alan iki nafaka kaydında, hakim çocuklara 3’er akçe takdir etmişti. Galata 7 nolu sicilde yer alan nafaka takdirine dair sekiz kayıta en düşük nafaka miktarı günlük 2 akçeyken, en yüksek 8 akçeydi. İncelenen tüm sicillerde takdir edilen nafaka miktarı kız ya da erkek fark etmez kardeşlere eşit miktardaydı ve bu durum olağandı. Fakat Galata 7 nolu

⁷⁸⁵ Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2005, 30. Cilt, 399-402.

⁷⁸⁶ 5 No GŞS 52 (24-1); 11 No BŞS 37 (5a-4), 82 (11b-4), 176 (23a-3), 281 (35b-4), 805 (98b-1), 1035 (123a-1); 11 No BŞS 7 (2b-1), 13 (3b-1); 46 No BŞS 62 (8a-4), 354 (55b-1), 583 (99a-2); 54 No BŞS 74 (12a-1), 126 (20a-1), 214 (34b-2), 456 (80a-3), 488 (85b-3); 19 No EŞS 470 (82a-1).

⁷⁸⁷ Alaaddin Aköz, a.g.e..

sicilde sıra dışı kayıtlar bulunuyordu. Vefat eden Hacı Abdullah'ın geride kalan ikisi erkek ikisi kız küçük çocuklarından erkeklerle 8'er kızlara 7'ser akçe verilmişti. Üstelik defterlerde tek kayıta tüm kardeşlere nafaka takdiri yapılırken, Hacı Abdullah'ın tüm çocuklarına ayrı ayrı kayıtlar düşülmüştü.⁷⁸⁸ Hacı Abdullah oldukça zengin olmalıydı çocuklarına takdir edilen nafaka miktarı defterde yer alan nafaka oranlarının en yükseğiydi. Yine aynı defterde anneanesi Emine'nin talebiyle küçük İsmi'ye babası ödemek şartıyla günlük 2 akçe nafaka takdir edilmişti.⁷⁸⁹ Bu nafaka da defterdeki en düşük miktardı. Hakimin günlük nafaka miktarını belirlerken ailenin mali durumunu ve yaşam biçimini göz önüne aldığı kayıtlardan anlaşıyor. O halde küçük İsmi'ninkini asgari, küçük Mehmed ve Ahmed'inkini azami nafaka oranı olarak kabul edebiliriz. Yine aynı sicilde Anne Aişe mahkemeden vasi İskender vasıtasıyla küçük İsmail Çelebi'nin nafakasının artırılmasını talep etmişti. Günlük 4 akçe nafaka küçük çocuk ve hizmetçisine yetmiyordu. Bu durumun vasiyle birlikte üç de şahidi vardı. Hakim nafakayı yarım akçe artırarak 4.5 akçe yapmıştı.⁷⁹⁰ Bazen de baba nafakayı ödeyemeyeceğini söyleyerek, miktarın azaltılması için mahkemeye müracaat ederdi. Adil ve sözüne güvenilir insanlar da haber vermişti, ayrıca durumu dışarıdan bakıldığında da görülüyordu. Ahmed Efendi küçük kızı Fahriye'nin günlük 6 akçe olan nafakasını ödemekte güçlük çekiyordu. Hakim nafakayı 2 akçe azaltarak 4 akçeye düşürmüştü.⁷⁹¹

Galata 15 nolu sicilde sekiz adet nafaka kaydında nafaka miktarı en düşük 2.5 akçeyken, en yüksek 10 akçeydi. 1590 ağustosunda, babası daha önce vefat eden küçük Abdülkerim'in günlük 8 akçe nafakası yetmediği için mahkemeye başvurulmuştu. Kalabalık bir grup Müslümanın haber vermesiyle ve anne Ümmi Hatun'un talebiyle, hakim çocuğun nafakasını 10 akçeye çıkarmıştı. Şahitler ayrıca çocuğa ölen babasından kalan malların, talep edilen artışı fazlasıyla karşılayacağını da söylemişlerdi.⁷⁹²

Eyüp 3 nolu sicilde yer alan altı nafaka kaydının dördünde çocuklara 2'ser akçe takdir edilmişti.⁷⁹³ Küçük Meryem'e ise 1.5 akçe nafaka uygun görülmüştü. Meryem'in annesiyle babası ayrılmıştı, hakim anneye ayrıca gerektiğinde borçlanma izni de

⁷⁸⁸ 7 No GŞS 121 (40-3), 122 (40-4), 123 (40-5), 124 (40-6).

⁷⁸⁹ 7 No GŞS 128 (42-2).

⁷⁹⁰ 7 No GŞS 164 (51-3).

⁷⁹¹ 54 No BŞS 81 (13a-3).

⁷⁹² 15 No GŞS 153 (38b-1).

⁷⁹³ 3 No EŞS. 97 (12a-5), 108 (13a-5), 235 (25b-3), 293 (32a-3).

veriyordu.⁷⁹⁴ Nafaka ister yaşayan babadan isterse de ölmüş babanın mallarından karşılansın, annelere ya da çocuğun bakımını üstlenen kişiye verilen gerektiğinde borçlanma izni, nafakaya dair kayıtların hemen hepsinde yer alıyordu. Zamanında ulaşamayan nafaka için, çocuğun bakımını üstlenen kişiye tanınan bu hak, çocuğun sağlığına yönelik bir emniyet tedbiri olarak kabul edilebilir.

Nafaka konusunda incelenen on dört defterde nafaka kayıtları ve miktarlarında artan bir seyir izlemektedir. Vefat eden babalardan kalan mallardan karşılanan nafaka miktarında olduğu kadar, yaşayan ve annelerinden boşanmış babaların ödedikleri nafaka miktarları da artmaktadır. Nafaka oranlarının artmasının sebebi akçenin içindeki gümüş miktarının zamanla azaltılması sonucu değer kaybetmesiydi. Bu durumda malların fiyatları da artardı.⁷⁹⁵ Akçenin alım gücü azaldıkça hakimler nafaka oranını yükseltmek durumunda kalmıştı. 1575’lerde ortalama 3 akçe olan nafaka miktarı,⁷⁹⁶ 1690’larda 5 akçeye yükselmişti.⁷⁹⁷

3.4.4. Evlat Edinme (Tebenni)

Osmanlı’da evlat edinme tebenni kelimesiyle ifade edilirdi. Tebenni, Arapça “oğul” anlamına gelen ibn kelimesinden türetilmiş “oğul edinme” anlamına gelmekteydi. Eski toplumların çoğunda olduğu gibi Arap toplumunda da kız çocuklar evlat edinilmez, sadece erkek çocuklar evlat edinilirdi.⁷⁹⁸ Osmanlı dönemi sicil hükümleri arasında kız çocukların da evlatlık olarak verildiğine dair kayıtlar vardır.⁷⁹⁹

İslam evlatlık kurumunu reddetmiştir. Bunun için evlatlık ile evlat edinen arasında miras hakkı doğmaz.⁸⁰⁰ İslamda evlat edinilen çocuk, öz babasının ismini korur ve yanında bulunduğu ailenin (eğer vasiyet edilmemişse) varisi olamaz.⁸⁰¹ Evlat edinen kişinin evlatlıktan başka mirasçısı yoksa mirasın tamamını vasiyet edebilir. Başka mirasçıların olması durumunda mirasın üçte birini bırakabilir, üçte birini aşan miktar

⁷⁹⁴ 3 No EŞS 79 (10b-4).

⁷⁹⁵ Halil Sahillioğlu, “Akçe” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1989, 2. Cilt, 224-227.

⁷⁹⁶ Bkz. 5 No GŞS.

⁷⁹⁷ Bkz. 54 No BŞS.

⁷⁹⁸ Mehmet Akif Aydın, a.g.m., “Evlat edinme”.

⁷⁹⁹ A153 No BuŞS. 85a-belge III, 116b-belge VIII, 117b-belge IV; 11 No BŞS. 474(88a-1), 413(78a-2); 46 No BŞS. 161(22b-2), 542(89b-1); 54 No BŞS. 165(26b-1); 3 No EŞS. 214(24a-1); 19 No EŞS. 334(51a-2).

⁸⁰⁰ Mehmet Akif Aydın, a.g.m., “Evlat edinme”.

⁸⁰¹ Hamza Aktan, a.g.m., s.424.

için mirasçılarının rızasına başvurulurdu.⁸⁰² Evlatlığın mirasçı olup olamayacağı konusunda kendisine danışılan Ebussuud Efendi şöyle açıklama getirmişti: Evlatlık alan ölümünden önce evlatlığını oğlu olarak kabul etmişse, yaş itibarıyla evlatlığın babası olabilmesi mümkünse, kendi öz oğlu varsa bile mirasçı olurdu. Bunun tek şartı evlatlığın nesebinin bilinmiyor olmasıydı.⁸⁰³ Bakıma muhtaç çocuğu reşit oluncaya kadar, aile içinde bakmak maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve aile terbiyesi vermek İslamda büyük fazilettir.⁸⁰⁴ Sicil kayıtlarında bakıma muhtaç çocuklara hiçbir maddi destek talep etmeden bakmayı üstlenen kişiler de vardı. 1533 yılında Musa Bali vefat eden İshak'ın küçük kızı Şahpaşa'ya nafaka istemeden kendi olanaklarıyla bakacağını beyan etmiş, hakim de bunu onaylamıştı.⁸⁰⁵ Bir başka kayıta, hakim Ali'ye bakması ve büyütmesi için teslim ettiği küçük Yusuf'un annesi vefat etmişti ve anneden kalan mallar vardı. Ali nafaka talep etmeksizin Yusuf'a bakacağını ve onun mallarını reşit olana kadar koruyacağını üstüne almıştı.⁸⁰⁶ Yine bir hayırsever olan Cennet Hatun engelli küçük Abdullah'ı evlat edinmişti. Ona vasi olarak Perviz'i vasi tayin etti. Cennet Hatun vefat etmesi halinde küçüğe bıraktığı mal ve parayı kayıt altına aldırdı. Vasi Perviz küçük Abdullah reşit oluncaya kadar küçüğün mallarını muhafaza edeceğini hakim huzurunda kabul etti, bu durum kayıt oldu.⁸⁰⁷ Yusuf ve Perviz küçüklere kalan mirasları reşit olunca vereceklerini beyan etmişlerdi. Bu durumda tebenniye çocuk reşit oluncaya kadarki zaman olarak anlayabiliriz.⁸⁰⁸

Bir çocuğun gerek fiziksel gerekse de psikolojik olarak en iyi büyüyeceği ortam aile ortamıdır. Osmanlı'da bir şekilde ailesinden ayrılmak zorunda kalan çocuğu, bir aile yanına yerleştirmek hakimnin asli görevlerindendi. Hakimnin izni olmadan kimse evlatlık alamazdı. Tebenni kayıtlarında çocuğun nafakasının evlat edinenler tarafından karşılandığı anlaşıyor. Evlat edinen bazen günlük nafaka miktarını kayıt altına aldırıyordu. Bu durum çocuğun ailesinin dilediği zaman çocuğu almak istemesine karşı caydırıcı önlemdi. Gerçek ailesi her zaman çocuğunu geri alma hakkına sahipti ancak

⁸⁰² Mehmet Akif Aydın, a.g.m., "Evlat Edinme".

⁸⁰³ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s.33.

⁸⁰⁴ Adurrahman Kurt, "Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.552.

⁸⁰⁵ 324 No LŞS 142.2.

⁸⁰⁶ 1 No AÇŞS. 273(41a-3).

⁸⁰⁷ A153 No BuŞS. 54a-belge III.

⁸⁰⁸ Adurrahman Kurt, a.g.m., s.552.

çocuğunu almak istediğinde birikmiş nafakayı da ödemek zorundaydı.⁸⁰⁹ Rahime adlı anne iki aylık bebeği Mehmed ile birlikte mahkemeye gelmişti. Bakması için Ayşe'ye verecekti. Ayşe küçük için günlük 5 akçe nafaka takdir ettirmiş, eğer Rahime çocuğu almak için daha sonra dava etmeyeceğine söz verirse, masrafını kendi karşılayacağını taahhüt etmişti. Durum kayıt altına alınmıştı.⁸¹⁰ Bu konu Ebussuud Efendi'ye sorulmuş, o da hükmünü bildirmişti. *Mes'ele: Zeyd, oğlu Amr-i sagîri fakir olduğu ecilden iyalliğe verip "her ne harcedersen ba'de zamanın ben vereyim" deyip, Bekr Amr'ı altı yıl besledikten sonra, Zeyd Amr'ı almak istedikte, Bekr dahi harcını Zeyd'den şer'an almağa kadir olur mu? Elcevap: Mikdarın isbât edicek alır.*⁸¹¹ Bu durumda Rahime Ayşe'nin takdir ettirdiği nafaka miktarından baktığı sürenin toplam tutarını ödediğinde çocuğunu alabilirdi.

Ebussuud Efendi'nin önüne gelen, hüküm verilmesi istenen meselelerden birisi de evlatlık konusuydu. Bu meseleye konu olan küçük bir kız çocuğuydu. *Mes'ele: Hind, kızı Zeyneb-i sagîreyi Hatice'ye iyalliğe verib, Hatice Zeyneb'i besledikten sonra, Hind Zeyneb'i cebr ile Hatice'den almağa kadire olur mu? Elcevap: Olur, amma Hatice'nin hâtırın ri'âyet etmek gerek.*⁸¹² 1691 yılında İstanbul Bab Mahkemesi'nde bir dava görüldü. Ali Beşe ve nikahlı eşi Aişe, Feyzullah adında küçük oğullarını kendilerine vermediği için Havva'dan davacı oluyordu. Çocuklarını daha önce bakması için Havva'ya verdiklerini, onun da masrafları üstlendiğini ilave etmişlerdi. Havva önce bu durumu inkar etti, çocuğun eski eşi ile kendine ait olduğunu iddia etti. İçinde üç kadının da olduğu şahitler grubu Feyzullah'ın Ali Beşe ile Aişe'nin evladı olduğuna tanıklık edince, hakim çocuğun ailesine teslim edilmesine karar verdi.⁸¹³ Ali Beşe ile Aişe'nin evlatlarını hangi şartlarda Havva'ya verdikleri hakkında kayıtta bilgi yok. Havva çocuğa bakmak üzere yanına aldığı anda, nafaka takdir ettirseydi belki de ebeveynleri onu bu kadar kolay alamayacaktı. Feyzullah'ı verdiklerinde mali sıkıntıları ya da sağlık sorunları olduğunu, sıkıntılar çözümlendiğinde evlatlarını (en doğal hakları olarak) almak istedikleri varsayımında bulunabiliriz. Zira kimse kendi bakabilecek durumda ise evladını bakması için bir başkasına vermez.

⁸⁰⁹ Adurrahman Kurt, a.g.m., s.553.

⁸¹⁰ 46 No BŞS 399(62b-1).

⁸¹¹ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s.32.

⁸¹² M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s.32.

⁸¹³ 54 No BŞS 287(48b-2).

Sicillerdeki kayıtlar evlatlık alanların nafaka takdir ettirdiklerini gösteriyor. Bu oranlar çocuklar için o dönemde takdir edilen nafaka miktarlarının ortalaması kadar oluyordu denilebilir. Bir deftere kayıt edilen en az nafaka miktarı ile en fazla nafaka miktarı arasındaki bir miktar evlatlık için takdir edilendi. 1 Numaralı Ahi Çelebi Mahkemesi kayıtlarında çocuklara verilen nafaka 3 ila 10 akçe arasında değişirken, hakim evlatlığa 5 akçe takdir etmişti. 3 Numaralı Bab Mahkemesi defterinde de nafaka miktarları 3 ila 10 akçe arasındayken evlatlığa 5 akçe takdir edilmiş, 11 Numaralı Bab Mahkemesi kayıtlarında ise 3 ila 10 akçe arasında olan nafaka miktarı evlatlıklar için yine ortalama 5 akçeydi. Bu durumda hakimlerin evlatlıklara nafaka belirlerken ortalama miktarı göz önüne aldıkları söylenebilir.

Midillili Ralne adındaki gayrimüslim, vekili Diyako aracılığıyla Bab Mahkemesi'ne başvurmuştu, iki tane de tanığı vardı. 1664 yılının ramazan ayı başında Panayot'un Kanakazini adındaki küçük kızına, günlük 4 akçe nafaka takdir ettirip bakmaya başladığını, fakat babasının o güne dek hiçbir ödeme yapmadığını söylüyordu. Birikmiş nafaka borcu 3.140 akçeyi bulmuştu. Bu durum Panayot'a sorulduğunda, nafaka takdir edildiğinden haberi olmadığını söyledi. Hakim borcunu ödemesini tembih etti.⁸¹⁴ Sonraki maddede Panayot'un borcunun bir kısmını para olarak ödediği, kalan kısmı için de incir bahçesini Ralne'ye rehin verdiğini görüyoruz.⁸¹⁵

Evlatlık olarak mühtedi çocuklar da alınırdı. Bu uygulamanın temel amacı hem çocuğu İslam'a kazandırmanın sevabı hem de fakir ve zor durumda olana yardım etme gayretiydi. Vakıflar ve mal sandıklarının görevlerinden biri de evlat edinen ailelere destek olmaktı. Vakıflar yüzlerce yıl evlat edinen ailelere para yardımında bulunmuş, mal sandıkları özellikle mühtedi çocuklara evinde bakan ailelere yardım etmiştir.⁸¹⁶ 1597'de hakim, Emine Hatun'a Mehmet adlı küçük mühtediyi bakması için teslim etmiş, günlük 3 dirhem nafaka takdir etmişti.⁸¹⁷ Yine aynı defterde mühtedi olan küçük kız çocuğu Gülsüm'ü hakim Fatma'ya teslim etmişti. Hakim ayrıca Gülsüm'e bakması ve terbiye etmesi için günlük 5 dirhem nafaka belirlemişti.⁸¹⁸ Ebussud Efendi'ye göre, bir Müslümana bakması için verilen beş altı yaş civarında çocuk, kendine verilen İslam

⁸¹⁴ 3 No BŞS 158(21a-1).

⁸¹⁵ 3 No BŞS 160(21a-4).

⁸¹⁶ Hamza Aktan, a.g.m., s.558; Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 76.

⁸¹⁷ A153 No BuŞS 105b-belge V.

⁸¹⁸ A153 No BuŞS. 117b-belge VI.

eğitimi anlama yeteneğine sahipse ve o kişi çocuğa İslam'ı anlatıp, anlamasını ve idrak etmesini sağlamışsa, Müslüman olarak kabul edilirdi. Ebussuud Efendi, gayrimüslim bir baba İslama geçtiği takdirde, on iki yaşını tamamlamış ve baliğ olduğunu beyan etmiş evladı haricindeki tüm küçük evlatların Müslüman kabul edildiği şeklinde hüküm vermişti.⁸¹⁹ Ancak bir çocuğun idrak kabiliyeti olup olmadığına hakim karar verebilirdi.⁸²⁰

Lâkit terkedilmiş çocuk anlamındadır. Zaman zaman küçük çocuklar terkedilir ya da kaybolur, onları başkaları bulurdu. Bu terkedilen ya da kaybolan kimsesiz çocukların korunması ve bakımı hem insani hem de dini bir vazifeydi. Tüm dinlerde olduğu gibi İslam da insan hayatının korunmasına büyük önem vermiştir. Kaybolan ya da terkedilen çocukların aileleri bulunmaya çalışılmış, bulunamadığı durumda ona bakabilecek kimselere teslim edilmişti.⁸²¹ Çocuklar, gayrimeşru doğduklarında ya da ana-baba çocuğa bakamayacak kadar yoksul olduğunda, terk edilirler. Çocuğun yanında bulunan eşya onu bulana ait değildi. Emanet olarak muhafaza edilirdi. Bulunan çocuk Müslüman olarak kabul edilir, onun velisi kamu olurdu. Çocuğun nafakası temin edilemiyorsa, ihtiyaçları devlet hazinesinden karşılanırdı. Çocuğun nesezsiz kalmaması için, terkedilen çocuğun annesi ya da babası olduğunu iddia eden kişilerden ispat etmeleri istenmez, kabul edilirdi.⁸²² Gülbûy Hatun Beyceğiz Mahallesi'ndeki Mehmet Ağa Hamamı önünde Mustafa adlı küçüğü bulmuştu. Mahkemeye gelerek durumu anlatmış, bakmakta olduğu küçüğe ihtiyaçları için nafaka talep etmişti. Hakim de günlük 5 akçe takdir etmişti.⁸²³ Lakit konusu da Ebussuud Efendi'nin önüne gelen konulardan biriydi. Fakih'e bir adam dışarıda bulduğu küçük erkek çocuğuna bakmak istemezse, hakim, adama bulduğu çocuğa bakması gerektiğini söyleme hakkı var mıdır diye sorulmuş, cevap olarak: "Bulan kişi çocuğa bakamayacak durumdaysa başkasına verebilir fakat daha sonra isterse çocuğu alabilir" demişti.⁸²⁴

Evlat edinme kurumu, zaman zaman kimsesiz çocukları himaye ve terbiye amacından saparak, ucuz iş gücü temini gibi kötüye kullanma amacı gütmüştür.⁸²⁵ Belgelerde

⁸¹⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s.108.

⁸²⁰ Yahya Araz, a.g.e. 2013, s.161.

⁸²¹ Saffet Köse, "Lakit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, 27. Cilt, 68-69.

⁸²² Hamza Aktan, a.g.m., s.558; Abdurrahman Kurt, a.g.m., s.422.

⁸²³ 46 No BŞS 99 (12b-4).

⁸²⁴ Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s.32-33.

⁸²⁵ Mehmet Akif Aydın, a.g.m., "Evlat Edinme"; Yahya Araz, a.g.e., s.157.

kişinin evlat edinme amacına hiç değinilmiyor fakat dönemin zihniyet yapısı hesaba katılırsa bunu hayır ve sevap kazanma, öbür dünyaya hazırlanırken Allah'ın rızasını almak için yapanların daha çok olduğunu varsayabiliriz. Bir kişi ister çocuk sahibi olmak için ister fakir ya da kimsesiz çocuğa kol kanat germek için isterse de ucuz iş gücü amacıyla evlat ediniyor olsun, Osmanlı mahkemeleri, bu çocukların menfaatleri doğrultusunda kararlar almıştı.

3.4.5. İcar-ı Sagir

Evlat edinme haricinde fakir çocuklar, durumu iyi olan ailelerin yanına hizmet etmeleri amacıyla da verilirdi. Bu duruma icar-ı sagir denilir. Sicillerdeki kayıtlarda küçüklerin icara verilmesinin nedeni olarak şiddetli fakirlik yer alır. Çocukları alanlar devlette yüksek kademedeki görev yapanlar ya da tüccar ve zanaat sahipleri ve bunların eşleri ya da kızlarıydı. İcara verilen çocukların büyük çoğunluğu kız çocuklardı. Evlat edinmede mali yükümlülük yoktu, sadece çocuğun nafakasının evlat edinen tarafından karşılanması söz konusuydu, fakat icarda bir ücret söz konusuydu. İş sözleşmesinin süresi tebenni de olduğu gibi rüşet çağıyla sınırlıydı.⁸²⁶

İncelenen sicillerde sadece A153 numaralı Bursa Şeriyye Sicili'nde iki kayıta rastlanmıştır ve bu iki kayıta da erkek çocuklar icara verilmiştir. İlk kayıta Abdullah isimli amca yeğeni küçük Mehmet'i, velayetinden dolayı, Hacı Kasım'a nakış hizmeti yapması için 63 günlüğüne 1.000 dirhem gümüşe kiraya vermişti ve bu sözleşmeyi kayıt altına aldırılmıştı.⁸²⁷ Kayıta Mehmet'in yetim olduğuna dair bilgi yok. Fakat amca velayet hakkını kullanıyorsa küçüğün yetim olduğu düşünülebilir. İkinci kayıta da ağabey İbrahim küçük kardeşi Mehmet'i, velisi olduğundan dolayı toplam 900 akçeye kiraya verdiğini kayıt ettirmişti.⁸²⁸

Abdurrahman Kurt'un icar-ı sagir için verilen çocuklara dair yaptığı istatistiksel tablo bizi küçük kızların (% 74.44) daha çok icara verildiği sonucuna ulaştırıyor. Küçük yaşlardaki çocuklardan ziyade yedi yaş ve üzeri çocukların icar için daha fazla tercih edildiği sonucu da ortaya çıkıyor.⁸²⁹ Küçük kızlar icara gittikleri evde yaşına uygun işlerde çalışır, evlilik yaşı geldiğinde evlendirilirdi. Hizmet ettiği aile kızı çeyiz verirdi.

⁸²⁶ Adurrahman Kurt, a.g.m., s.555-557.

⁸²⁷ A153 No BuŞS 14b-belge I.

⁸²⁸ A153 No BuŞS 119b-belge I.

⁸²⁹ Adurrahman Kurt, a.g.m., s.556.

Başlangıçta yapılan sözlü ya da kadıya tescil ettirilen yazılı bir anlaşmaya göre, damat seçimini kızın babası ya da himaye eden ailenin reisi yapardı.⁸³⁰ Bir çocuğu cariye olarak satmak, icar-ı sagir olarak birine vermekten daha yüksek getiriye sahipti.⁸³¹ 1671 yılı ocak ayında Kaya Hatun mahkemeye giderek Mehmed'i dava etmişti. Mehmed bir yıl önce Ayşe isimli küçük kızı cariye olarak 26 kuruşa Kaya Hatun'a satmıştı. Ayşe'nin cariye olmayıp, Mehmed'in öz kızı olduğu anlaşılmıştı. Kaya Hatun bu satışın geçersiz olduğunu söylüyor, Mehmed'den parasını iade etmesini istiyordu. Mehmed mahkemede Ayşe'nin öz kızı olduğunu kabul etmişti. Hakim Mehmed'e Kaya Hatun'un parasını geri vermesini tembih etti.⁸³²

3.4.6. Hidane

İslam hukukuna göre velayet üç türdür. İlki çocuğa ait şahsi hakların kullanımı, ikincisi çocuğun mallarının korunması ve idaresine yönelik velayet, üçüncüsü ise çocuğun sağlıklı bir şekilde yetiştirilip, eğitilmesine dair velayettir.⁸³³ Vesayetle velayet arasında anlam bakımından benzerlikler olsa da velayet çocuğun kendini ve mal varlığını, vesayet sadece mal varlığını koruma anlamındadır. Velayet çocuğun akrabalarına, vesayet akraba ya da hakim belirlendiği uzak akraba ile güvenilir olduğu tespit edilen bir yabancıya verilebilirdi.⁸³⁴ Velayet anlamındaki hidane bir fıkıh terimidir ve küçük çocuğun korunup, büyütülmesi ve eğitilmesi amacıyla belli kişilere tanınmış hak ve sorumluluğu ifade eder. Kur'an'da çocuk bakımı ve terbiyesiyle ilgili hükümler bulunmasına rağmen, hidane konusu özel olarak ele alınmamıştır. Hz. Peygamber ve sahabe dönemi uygulamaları sınırlı olduğundan, klasik fıkıh literatüründe hidane hakkındaki görüşler esasen fakihlerin şahsi gözlem ile tecrübe birikimine dayanır. Hidane hakkı anne ve baba bir aradaysa sorun teşkil etmez ancak ayrılık durumunda önemli olurdu.⁸³⁵ İslamiyette çocuğun eğitiminden birinci derece sorumlu olanlar anne-babadır ve Kur'an çocuk yetiştirmeyi ibadet saymıştır.⁸³⁶

Çocuğun beslenmesi, bakımı, büyütülmesi ve eğitilmesi anlamına gelen hidane hakkı annenindi. İbn Kemal'e, dört yaşında bir erkek çocuğu anneye mi yoksa babaya mı

⁸³⁰ Suraiya Faruqi, a.g.e. 2002, s.127.

⁸³¹ Yahya Araz, a.g.e., s.157.

⁸³² 11 No BŞS 472(87b-3).

⁸³³ Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998, 17. Cilt, 467-471.

⁸³⁴ Hayrettin Karaman, a.g.m., s.390.

⁸³⁵ Ali Bardakoğlu, a.g.m..

⁸³⁶ Hayrettin Karaman, a.g.m., s.394

verilmelidir şeklinde bir soru yöneltildiğinde, Fakih anneye verilmelidir cevabını vermişti.⁸³⁷ Ebussuud Efendi bir fetvasında bir baba boşandığı eşinin nafaka talebini reddederek çocuğu yanına alabilir mi diye sorulduğunda, “alamaz” cevabını vermişti. Yine hidane konusunda; küçük erkek çocuğunun hidane hakkı amcanın mı ya da evli erkek kardeşin mi diye sorulduğunda, Fakih’in cevabı, küçüğe bakma hakkının evli ağabeyi olduğuydu. Boşanan eşlerden annenin yanında kalan dokuz yaşındaki küçük erkek çocuğunu, babanın bu konuda herhangi isteği olmaksızın, amcası “kardeşimin oğludur” diyerek yanına alabilir mi sorusuna, “alamaz” cevabını vermişti.⁸³⁸ İbn Kemal bir yetime nafakasız bakmak isteyen amcadan çok, nafakayla bakacak (hidane hakkı düşmemiş) anneye verilmesinin daha doğru olduğunu söylemişti.⁸³⁹ Anne ve baba ayrılırsa ve çocuk bülüğ çağından küçükse hidane hakkı anneye verilirdi. Anne başka biriyle evlenirse hidane hakkı düşer, bu hak anne tarafından en yakın kadın akrabaya verilirdi.⁸⁴⁰ Osmanlı toplumunda ailevi bağlar oldukça güçlüydü.⁸⁴¹ Anne ve onun yakın kadın akrabaları doğaları gereği çocuk bakımına ve eğitime yatkın olduklarından, çocuğun velayet hakkını alırlardı.⁸⁴² Bu yakın akraba, dindar ve reşit olmalı⁸⁴³ çocukla gerektiği şekilde ilgilenebilmesi için bedenen ve aklen yeterli olmalı ve yüz kızartıcı suçları bulunmamalıydı.⁸⁴⁴

Mehmet Efendi ve Ayşe muhalaa yoluyla boşanırken, eşine mehr-i müeccelini, iddet nafakasını ve küçük oğlu Zeynelabidin’i teslim etmişti.⁸⁴⁵ Yine Emine eşinden boşanmış, kendi bakımı ve terbiyesi altındaki küçük oğlu Mustafa’nın tüm masraflarını karşılayacağı vaadini kayıt altına aldırması.⁸⁴⁶ İlk kayıttaki Ayşe ile ikinci kayıttaki Emine boşanmıştı ve yeni bir evlilik söz konusu olmadığı için çok rahat bir şekilde çocuklarını yanlarına alabiliyorlardı. Annenin yeni bir evliliği söz konusu olduğunda hidane hakkı konusunda anlaşmazlık çıkıyor, sorun mahkemeye taşınıyordu. Anneden sonra hidane hakkının verildiği ilk kişi anneanneler oluyordu. Küçük Ebubekir’in babası Ahmed vefat etmiş annesi Sultan başkasıyla evlenmişti. Anne başkasıyla evlenince

⁸³⁷ Ahmet İnanır, a.g.t., s.157-158.

⁸³⁸ Ertuğrul Düzdag, a.g.e., s.29, 30, 31.

⁸³⁹ Ahmet İnanır, a.g.t., s. 158.

⁸⁴⁰ Hamza Aktan, a.g.t., s.426.

⁸⁴¹ Hasan Yüksel, a.g.m., s.495.

⁸⁴² Hayrettin Karaman, a.g.m., s.394.

⁸⁴³ Ali Bardakoğlu, a.g.m..

⁸⁴⁴ Hamza Aktan, a.g.m., s.426.

⁸⁴⁵ 19 No EŞS 23 (5a-2).

⁸⁴⁶ 11 No BŞS. 613 (110b-1).

hidane hakkını kaybetmişti. Bu nedenle hakim küçüğü anneannesi Meryem'e vermişti.⁸⁴⁷ Annesi ve babası boşanan küçük Ayşe'nin anneannesi mahkemeye gelmiş, kızı Fatıma'nın başkasıyla evlendiği için hidane hakkının kendisinde olduğunu söylemişti. Anneanne küçüğün babası Himmet'ten bir şey talep etmiyor, kendi geliriyle çocuğa bakmayı taahhüt ediyordu.⁸⁴⁸ Antep'te kocası vefat eden Miyese adlı kadın başkasıyla evlendiği için vasiliği hükümsüz olduğundan küçük oğlu İdris'e Bali vasi tayin edilmişti.⁸⁴⁹ Bu kayıтта annenin vasiliği elinden alınıyor. Kayıтта çocuğun hidane hakkının anneden alındığına dair bilgi mevcut değil. Bazen anne başkasıyla evli olsa da nafakasını ve diğer masraflarını karşılamaya söz verdiği takdirde çocuk anneye teslim edilebiliyordu. Mehmed'den boşanıp yeniden evlenen Fatıma mahkemeye gelmiş ve hala kendi bakımı ve terbiyesi altında olan küçük oğlu Ömer'i bırakmak istemiyordu. Hidane hakkı düşmüştü. Boşandığı eşinden hiçbir şey talep etmediğini, kendi geliriyle küçük oğluna beş sene bakacağını taahhüt etmişti.⁸⁵⁰ Vefat eden Veli'nin kardeşi Ali mahkemeye gelerek, kardeşinin eşi Safiye'nin İsmail'le evlenmesiyle küçük kızı Havva'nın hidane hakkının düştüğünü ve bu hakkın kendisinin olduğunu söyledi. Ali Havva'yı almak istediğinde, İsmail'in küçüğün tüm masraflarını karşılamaya söz vermesi üzerine hidane hakkından feragat ettiğini beyan etti.⁸⁵¹

Hidane hakkının anneanneden sonra yakın akrabalara verildiği de oluyordu. Annenin yeniden evlenmesiyle hidane hakkını kaybettiği durumda abla, hala, amca, dayı bazen de amcanın oğlu bu hakkı alabiliyordu. Hatice vefat eden babasının eşi Fatıma'nın başkasıyla evlendiğini ve giderken baba bir küçük kız kardeşi Ayşe'yi de yanında götürdüğünü, fakat Fatıma'nın hidane hakkını kaybettiğini, bu hakkın kendisinde olduğunu söyledi. Ayşe'ye nafaka istemeden, kendi geliriyle bakacağını taahhüt etti ve çocuğun anneden alınıp kendisine verilmesini istedi. Hakim küçük Ayşe'yi Hatice'ye teslim etmesi için Fatıma'ya tembih etti.⁸⁵² Fatıma mahkemeye gelerek vefat eden erkek kardeşi Mustafa'nın eşi Belkıs'ın başkasıyla evlendiğini ve küçük Mustafa'yı yanında götürdüğünü söyledi. Belkıs'ın hidane hakkının geçersiz olduğunu ve bu hakkın kendisinin olduğunu söyleyerek, çocuğun anneden alınıp kendisine teslim edilmesini

⁸⁴⁷ A153 No BuŞŞ. 1b-belge IV.

⁸⁴⁸ 3 No BŞŞ. 338 (44a-3).

⁸⁴⁹ 42 No AŞŞ. Sayfa 77 belge 330.

⁸⁵⁰ 11 No BŞŞ. 113 (24a-1).

⁸⁵¹ 11 No BŞŞ. 430 (81a-1).

⁸⁵² 54 No BŞŞ. 248(40b-2).

talep ediyordu. Hakim çocuğun halasına teslim edilmesine karar vermişti.⁸⁵³ Vefat eden Ali'nin Gülhatun isimli kızını, hakim amcası Gani'ye vermişti.⁸⁵⁴ Veli mahkemeye gelerek kız kardeşinin küçük oğlu Halil'in kimsesi olmadığını, yanına almak için izin istediğini söyledi. Hakim küçük Halil'i yanına alması için Veli'ye izin verdi.⁸⁵⁵ Ahmed mahkemeye müracaat ederek Seyyid ...'nin küçük Ahmed'i usulsüz olarak yanında tuttuğunu söyledi. Küçük Ahmed'in amcasının oğlu ve akrabası olduğunu, başkasının yanında kalmasına gönlünün razı olmadığını da ilave etti. Küçüğün Seyyid ...'den alınıp Ahmed'e teslim edildiğine dair kayıt düşüldü.⁸⁵⁶

Bazı durumlarda hidane hakkına sahip anne bu hakkından vaz geçebiliyordu. Anne Fatma küçük oğulları Mehmed, Ali ve Mustafa'nın hidanesinden feragat ettiğini söyledi ve "artık çocukları babaları Hüseyin besletsin" dediği kayıt altına alındı.⁸⁵⁷ Bazen de büyükanne çocuğu istemeyebiliyordu. Bayram, Acem Ali'nin küçük kızına bakmaktaydı. Acem Ali'nin annesi küçüğü kabul etmemişti. Bayram mahkemeye gelerek nafaka talep etmiş, hakim günlük 2 para nafaka belirlemişti.⁸⁵⁸ Amca Yusuf Çelebi mahkemeye gelerek kardeşinin küçük kızı Ayşe'ye anneannesinin 10 akçe nafaka takdir ettirdiğini, kendisinin 6 akçeye çocuğa bakabileceğini söyledi. Anneanne küçüğü amcasına vermeyi kabul etti.⁸⁵⁹

Bazen de çocuklar paylaşılmazdı, konu mahkemede çözümlenirdi. Anneanne Ayni mahkemeye başvurarak, babası vefat eden küçük torunu Kadri'nin hidane hakkının kendisinin olduğunu ve ona bakmak istediğini söyledi. Kızının yeniden evlendiğini ve hidane hakkını kaybettiğini belirtti. Kızı Ayşe'yi mahkemede temsil eden yeni eşi, Ayşe'nin küçüğe kendi geliriyle bakacağını söyledi. Buna karşılık anneanne Ayni de nafaka istemediğini küçük Kadri'ye kendi geliriyle bakacağını taahhüt etti ve çocuğun anneden alınıp kendisine teslim edilmesini talep etti. Hakim küçüğün anneanneye verilmesine karar verdi.⁸⁶⁰ Bir başka kayıta da abla Ayşe küçük Ebubekir'in hidane hakkını istemişti. Ebubekir'in babası Ahmed vefat etmişti, annesi Meryem başkasıyla

⁸⁵³ 19 No EŞS 447(79a-1)

⁸⁵⁴ 324 No LŞS 94.2.

⁸⁵⁵ A153 No BuŞS. 93a-belge IX.

⁸⁵⁶ A153 No BuBŞS. 40b-belge V.

⁸⁵⁷ A153 No BuŞS. 14b-belge IV.

⁸⁵⁸ 42 No AŞS. Syf.41 belge 175.

⁸⁵⁹ 20 No GŞS. 557(83a-3).

⁸⁶⁰ A153 No BuŞS. 30b-belge IV.

evliydi. Küçüğün anneannesi Sultan, kendinde olan hidane hakkına dayanarak nafaka takdir ettirmek istiyordu. Abla Ayşe, anneanneninin de başkasıyla evlenmesiyle hidane hakkını kaybettiğini ve bu hakkın kendine geçtiğini söylüyordu. Üstelik Ebubekir'e bakmak için nafaka istemiyor kendi geliriyle bakacağını taahhüt ediyordu. Anne Meryem de çocuğuna kendi geliriyle bakmayı kabul ediyordu. Hakim küçüğü anneye vermeye karar verdi.⁸⁶¹ İkisi de Bursa'da hemen hemen aynı zamanlarda geçen benzer olaylarda hakimler farklı kararlar almıştı. Küçük Kadri'nin ve Ebubekir'in anneleri başkalarıyla evliydi. İkisinin bakımını isteyen akrabaları da anneleri de nafakasız bakmayı taahhüt ediyordu. Fakat hakim birinde hak sahibi olan anneanneyi, diğerinde başkasıyla evli olmasına ve hidane hakkını kaybetmesine rağmen anneye vermeyi tercih etmişti. Biz olayı kayıta yer alan bilgiler ışığında değerlendirebiliyoruz. Kayıtlara yansımayan mahkemede olanlar, konuşulanlar ve şahitlerin ifadelerini bilmiyoruz. Hakimin kararında dava esnasındaki gözlemleri de etkili olmuştur kuşkusuz. Başkasıyla evli olmasına rağmen çocukların anneye verildiği bir başka kayıt daha vardı. Mühtedi olan Fatma eşi Mosis'ten boşandıktan sonra Mehmed'le evlenmişti. Başka biriyle evlendiği için hidane hakkını kaybetmiş, yedi yaşındaki küçük oğlu ile dört yaşındaki küçük kızını babaları almıştı. Küçük çocuklar da Fatma gibi Müslümandı. Fakat Mosis'in yanında kalmaya devam ederlerse tekrar Hristiyanlığa meyledecekleri ihtimali olduğundan, Fatma çocukların tüm masraflarını karşılamayı taahhüt ederek yanına almak istiyordu. Hakim çocukları anneye verdi ve kayıt edildi.⁸⁶² Bu kayıta da hakim, Müslüman olduğu belirtilen çocukların Hristiyan bir babadansa, başkasıyla evli de olsa İslamı seçmiş bir annenin yanında olmasını tercih etmişti. Zaten Müslüman bir çocuğun bir Hristiyanın yanında büyümesi düşünülemezdi.

Karşılaştığında insanın içini burkan kayıtlar da vardı. Hasan Bey'in eşi Ayşe vefat etmişti. Hidane hakkı Hasan Bey'in kız kardeşi Rabia'nındı. Küçüğe annesinden kalan mirastan karşılanmak üzere, Rabia günlük 11 akçe nafaka takdir ettirmişti. Hasan Bey, yanında tuttuğu küçük kızı Ümmügülsüm'ü halasına teslim edeceğini söyledi, yalnız bir şartı vardı; küçük haftada bir gün babasının evine gidecek, bir gece orada kalacaktı.

⁸⁶¹ A153 No BuŞS. 5a-belge I.

⁸⁶² 3 No BŞS. 114(15b-3).

Hala bu şartı kabul etti, kayıt olundu.⁸⁶³ Hidane hakkına sahip kimse, çocuğu velisine belli aralıklarla gösterme yükümlülüğü de taşırdı.⁸⁶⁴

Hidane de Ebussuud Efendi'ye danışılan konulardandı. Ebussuud Efendi müştehat olmamak şartıyla kız çocuklarının anne ya da anneannede kalmalarının daha iyi olduğunu düşünüyordu.⁸⁶⁵ Müştehat kelimesi sözlükte şehveti celb eder hale gelme olarak tanımlanıyor. Fetvalarda danışılan çocuklar dokuz ve on yaşındalar, çok ilginçtir ki o dönemde toplumda bu yaşta çocuklar için şehvet uyandırabilir kanısı hakimdi. Üstelik toplum on yaşındaki kız çocuğuna anneannenin hakim olup olamayacağına dair bir kaygı taşıyordu.

Ta'zir suçları miktarı ve uygulanması hakime bırakılmış cezalardı. Din, akıl, can ve malı tehdit eden suçlara verilen bu cezalar, Allah ve kulların haklarını korumaya yönelik verilen cezalardı. Amacı toplum içinde kötülüğün yaygınlaşmaması ve yapanın ıslah edilmesi idi. Bu cezaların amacı suçluya işkence etmek ya da onu idam etmek amacından ziyade; bu tür olayları önlemek, suçluyu ıslah etmek ile toplum ve birey vicdanını rahatlatmaktı.⁸⁶⁶ Ebussuud Efendi'nin önüne gelen bir meselede, hakkı olmayarak, annelerinin elinden zorla aldığı iki çocuğun ölümüne sebep olan büyükbabaya hangi cezanın verilmesi gerektiği sorusuna, fakih, cezanın türünü "ta'zir-i şedid" olarak belirlemişti.⁸⁶⁷ Osmanlı mahkeme kayıtları ceza ve infazları konusunda bilgi vermiyor. Böyle bir olay yaşandıysa dedenin ne ceza aldığını maalesef bilemiyoruz.

Hidanenin doğal bitim süresi çocuğun kendine yetecek kadar büyümesiydi. Bu dönemde çocuk başkalarının yardımına ihtiyaç duymadan yeme içme ve giyinme gibi ihtiyaçlarını kendi kendine görebilirdi. Bu durumun tespiti göreceli olduğundan,

⁸⁶³ 3 No BŞS. 1121(135a-1).

⁸⁶⁴ Ali Bardakoğlu, a.g.m..

⁸⁶⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s. 30, *Mes'ele: Müddet-i hizâne kız çocuklarında şer'an ne zamana değildir beyan buyrula. Elcevap: Hizânenen müstağniye olucak dahi âdet-i nisâyı ta'lim için bir mikdar almamak evlâdır, meğer müştêhât ola. Mes'ele: Hind-i sagîrenin hakk-ı hizânesi ebesi Zeyneb'in olup, Hind on yaşına girdikte, babası Zeyd Hind'i Zeyneb'in elinden almağa şer'an kadir olur mu? Elcevap: Müştehat olub Zeyneb zabtına kadir olmayacak olur. Mes'ele: Hind fevt olduktâ, üç yaşındaki oğlu Zeyd ve dokuz yaşında kızı Zeyneb'i, mezburların babaları Amr'dan, Hind'in anası Hatice alıp nafaka takdir ettirip nafaka-i mezbure ile beslemeğe kadir olur mu? Elcevap: Olur, müştêhât ise Zeyneb'i alamaz.*

⁸⁶⁶ Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2011, 40. Cilt, 198-202.

⁸⁶⁷ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s. 31 *Mes'ele: Zeyd-i müteveffanın zevci Hind'den bir yaşındaki oğlu Amr ile üç yaşındaki Bekr'i, Hind ile Hind'in anası Hatice'nin elinden cebren, Zeyd'in babası ve kardeşleri alıp evlerine ilettiklerinde, Bekr ocağa düşüp yarıp fevt olup, Amr dahi inek sütü ile beslendiği ecilden fevt olup ölse, şer'an Zeyd'in babası ile kardeşlerine ne lazım olur? Elcevap: Ta'zir-i şedid lâzımdır.*

genellikle erkek çocuklar yedi yaşına, kız çocuklar dokuz yaşına kadar hıdane hakkına sahip kadınla kalırlardı. Kızlarda dokuz yaş sınırı, anne ya da yakını olan bir kadınla kalan kız çocuğunun eğitimi, ev işleri hakkında bilgisi ve görgüsü açısından iyi olacağı düşünülmüşü. Erkek çocukların yedi yaşında hidaneden ayrılması, onların erken yaşta bir mesleğe yönlendirilmesi amacını taşımaktaydı.⁸⁶⁸ Fakat erkek çocuklarında hidanenin dokuz yaşa kadar devam edebildiğini de görüyoruz. Nigoz Köyü'nden Andriye isimli gayrimüslim mahkemeye geldi ve eski eşi Kali'yi dava etti. Boşanırlarken Kali hidane hakkı benimdir diyerek küçük oğlu Panayot'u yanına almıştı. Andriye oğlu Panayot'un artık dokuz yaşında olduğunu, annenin hidane hakkı bittiğinden çocuğu kendine vermesini istiyordu. Kali oğlunun daha dokuz yaşında olmadığını söyledi, fakat şahitler çocuğun dokuz yaşında olduğuna tanıklık etmişlerdi.⁸⁶⁹ Oğlunu vermek istemediği için, Kali'nin işi zora koştüğünü daha sonraki kayıtlardan öğreniyoruz. Kali Andriye'yi nafaka ödemediği için dava etmişti. Boşanırlarken Andriye ile nafaka konusunda aralarında anlaşmışlarını, babanın nafaka ödemeye razı olduğunu fakat bir yıldan fazla çocuğa baktığı halde babanın hiçbir ödeme yapmadığını söyledi. Andriye bu durumu inkar etti. Hakim babadan yemin etmesini istedi, o da yemin etti. Annenin çocuğa nafakasız bakmayı taahhüt ettiği kayıtlara geçti.⁸⁷⁰

3.4.7. Kalın, Namzetlik ve Nikah

3.4.7.1. Kalın ve Namzetlik

Osmanlı döneminde Anadolu'da aileler çocukları henüz küçük yaşlardayken, ileride birbirleriyle evleneceklerine dair söz verebiliyordu. Bu durumda çocuklar “namzet” oluyorlar, bu kuruma da “namzetlik” (nişanlılık) deniliyordu. Namzetlik evliliğe giden yolun başlangıcıydı. Namzetlikte kayınpeder kızın babasına para ya da mal verirdi, bunun adı da “kalın”dı.⁸⁷¹ Orta Asya'dan beri Türklerde kalın ve beşik kертmesi geleneği vardı.⁸⁷² Verilen kalın babanın düğün ve çeyiz hazırlığına katkı olduğu gibi, kızını yetiştirdiği için verilen hediye olarak da kabul edilirdi. Kalının miktarı erkeğin

⁸⁶⁸ Ali Bardakoğlu, a.g.m..

⁸⁶⁹ 3 No EŞS. 182(20b-7).

⁸⁷⁰ 3 No EŞS. 189(21a-7).

⁸⁷¹ Leslie Peirce, a.g.e., s.173.

⁸⁷² Aydın Oy, a.g.m., s.591. “Eski Oğuzlar'da küçük çocukları nişanlarken bu sözleşmeye sadık kalacaklarını teyit için çocukların beşiklerini kертmişlerdir.”

ailesinin maddi olanaklarıyla orantılıydı. Kalın olmaksızın yapılan evlilikler de vardı. İslam'dan sonraki dönemlerde kalının adı ağırlık, mihr-i muaccel ya da başlık olarak da anılmaya başlandı, fakat ikisi arasında fark vardı. Kalın ya da başlık sosyal bir kurum, mihr-i muaaccel ise hukuki bir kurumdu.⁸⁷³

Evliliğe karar verildiğinde, erkek tarafının kızın ailesine ödediği “namzetlik akçesi” yüzlerce yıl devam eden bir gelenektir. Günümüze “başlık” olarak gelmiştir ve hala bu geleneği uygulayan bölgeler vardır. Bu durum İslam hükümlerine aykırı olmakla beraber sebebi ekonomiktir. Daha çok geçimi toprağa dayalı geleneksel topluluklarda görülen bir uygulamadır. Kız çocuk erken yaşta işgücü niteliği kazandığından, bu kaybın karşılığı namzetlik akçesi oluyordu. Yani potansiyel işgücü karşılığında ödenen bir çeşit ücretti.⁸⁷⁴

Aslında evliliğe adının topluma ilan edilmesi olan nişanlılık Osmanlı'daki adıyla namzetlik hukuki bir işlem gerektirmezdi. Ancak evlilikten vaz geçilmesi durumunda, nişanlılık süresince verilen hediyeler konusunda yaşanan anlaşmazlıklar yargıya taşınırdı.⁸⁷⁵ Fetvalara göre evlilikten vaz geçilir ya da taraflardan biri vefat ederse, verilen kalın iade edilirdi. İbn Kemal'e göre namzetlik nedeniyle verilen kalın, eğer evlilik gerçekleşmezse tamamıyla iade edilirdi. Fakih'e iletilen soruda kalın olarak hayvan verildiği belirtilmişti. İbn Kemal bu hayvanların telef olanlarının bile geri ödenmesi gerektiğini söylemişti.⁸⁷⁶ Ebussuud Efendi'nin bu konudaki hükmü; bir adam evleneceği kıza bir miktar para ve değerli takıları mihr-i muaccel olarak gönderdikten sonra, nikahtan cayar ya da vefat ederse, gönderdiklerini geri alabilir yönündeydi.⁸⁷⁷ Görüldüğü üzere iki fakihin de kalın konusunda fikirleri aynıydı. Nitekim sicillerdeki kayıtlardan uygulamanın bu yönde olduğu anlaşılıyor. Bursa'nın Reyhan Paşa Mahallesi sakinlerinden Ali mahkemeye başvurarak Ramazan'ı dava etmişti. Ramazan üvey kızı Fatma'yı vekaleten Ali'yle nikahlamış, Ali de kalın olarak para ve hediyeler vermişti. Fakat Ramazan kızı bir türlü vermiyordu. Ramazan mahkemede üvey kızının kendine karşı gelmeyeceğini umarak, usulsüz olarak nikahladığını ve kızı bu evliliğe

⁸⁷³ Ahmet Akgündüz, “Başlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, 5. Cilt, 131-133.

⁸⁷⁴ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 65.

⁸⁷⁵ Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması,” *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 505.

⁸⁷⁶ Ahmet İnanır, a.g.t., s.152.

⁸⁷⁷ Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s. 40.

zorlayamayacağını söyledi. Fatma üvey babasına nikah için vekalet vermediğini söylemiş, şahitler de bu duruma tanıklık etmişlerdi. Fatma hakimın yemin teklifini kabul ederek yemin etti. Hakim de nikahın geçersiz olduğuna hükmetti.⁸⁷⁸ Bu durumun devamında Ali'nin verdiği para cinsinden kalını aldığını ve bunun kayıt altına alındığını görüyoruz.⁸⁷⁹ Yine Bursa'da Ahmet mahkemeye gelerek Fatma'yı dava etmişti. Fatma'nın küçük kızına namzet olmuş, ağırlık göndermişti. Evlilikten caymalarına rağmen Fatma'nın bir tane altın yüzük, dört arşın bürümcük, bir altınlı başlık ve bir miktar gülsuyu olan kalını iade etmediğini söyledi. Bu durumun Fatma'dan sorulmasını istedi. Fatma, Ahmed'in bahsettiği eşyaları aldığını kabul etti.⁸⁸⁰

10 Numaralı Konya Şer'iyе Sicili'ne sekiz namzetten ayrılma vakası yansıdı. Mahkemeye gelen İsa, Ordu adlı kadının kızını kendisine namzet yaptığını, namzetlik nedeniyle bazı hediyeler verdiğini, ancak onu başkasıyla evlendirdiğini söylemişti. Hediyeleri geri istiyordu. Anne Ordu kızını nişanladığını ancak İsa'nın altı sene gelmediğini, kendisinin de kızının nafaka ve zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak durumu olmadığını anlatmıştı. Verilen hediyeler iade edilmişti.⁸⁸¹ Bir başka vakada bu kez damat adayının erkek kardeşi Mehmet davacı olmuş, Havva isimli anneden verilen hediyeleri aldığı kayıtlara geçirilmişti.⁸⁸² Mahkemeye yansıyan namzetlik davalarında verilen hediyelerden bahsedilmeden, bir alakalarının kalmadığına ve kızın dilediğiyle evlenebileceğine dair ifadeler de yer alırdı.⁸⁸³

3.4.7.2. Nikah

İslam hukuku kimlerin kimlerle evlenebileceğini belirtmişti. Evlilikle ilgili hükümlere Kur'an ve sünnet oldukça fazla yer vermesine rağmen bazı durumlarda, zamanın ve şartların gereklerine göre takdire bırakılırdı.⁸⁸⁴ Ebussuud Efendi'ye en çok danışılan konulardan biri de nikah oluyordu. Fakih'e göre baba ya da dede küçük kızı, uygun bulduğu biriyle evlendirebilirdi. Bir fetvada, Hind adlı kadın küçük kızını erkek kardeşinin küçük oğluna, birkaç kişi şahitliğinde nikah yaparsa, dayısı da oğlum adına

⁸⁷⁸ A153 No BuŞS. 97a-belge II.

⁸⁷⁹ A153 No BuŞS. 105a-belge VIII.

⁸⁸⁰ A153 No BuŞS. 93a-belge VIII.

⁸⁸¹ 10 No KŞS. 44-3.

⁸⁸² 10 No KŞS. 46-3.

⁸⁸³ 10 No KŞS. 94-4, 137-3, 154-5, 165-2.

⁸⁸⁴ Fahrettin Atar, a.g.m., "Nikah".

kabul ediyorum dese bile hakim uygun bulmazsa nikah geçersiz oluyordu. Zira küçük yaştaki çocukların evlenmesi hakimın izniyle olmalı yönünde kanun bulunuyordu. Bir diğer danışılan konuda, bu sefer baba küçük kızını, bir başkasının küçük oğluna nikahlamışsa, hakim de kabul etmişse, nikah veli tarafından yapıldığı için geçerli kabul edildiğini söylemişti. Velisi olan dede ya da baba dışında birinin velayetiyle kısılan nikahı, çocuk genç kız olduğunda, kanunlar izin verdiği için bozabilirdi. Ancak nikah baba ya da dede tarafından yapıldıysa bozulamazdı.⁸⁸⁵ Tokat'ta Rukiye adlı genç kız mahkemeye giderek, küçükken babasının kendisini Mustafa'ya namzet ettiğini, artık baliğa olduğunu ve Mustafa'yla evlenmek istemediğini, başkasıyla evlenmek istediğini söyledi. Hakim kızın isteğini kabul etti.⁸⁸⁶ Bu olayda nikah değil namzetlik söz konusuydu fakat babanın iradesine karşı çıkma cesareti göstermiş ve arzusuna ulaşmış bir genç kız görüyoruz. Babanın kısıdığı nikahın da (çok nadir olarak) feshedilebildiğine dair bir kayıt mevcut. Antep'in Kızılhisar Köyü'nden Hasan mahkemeye gelerek, amcasının nikaha kızının gönlünün olduğunu söyleyerek kızı Fatma'yı kendine nikahladığını anlattı. Fakat duyduğuna göre Fatma'nın nikaha rızası olmadığını ve kız elinde nikahın geçersiz olduğuna dair fetva olduğunu söylüyordu. Bir sonraki maddede anlaşılan Hasan artık işin peşini bırakmaya karar vermiş, gönülsüz evlilikten vaz geçmiş, davadan feragat ettiğini söylemişti. Hakim de boşanmaya izin vermişti.⁸⁸⁷ Hakimın duruma yaklaşma tarzı da çok önemliydi tabii ki, geleneksel yaklaşımdan ziyade kendi takdirini kullandığı münferit bir olaydı. Bu dönemde Osmanlı toplumunda, küçük kızların evliliğinde baba ya da dedenin en iyi kararı vereceği yönünde yaygın kabul vardı. Bunda babanın, babanın olmaması durumunda dedenin evin reisi olması hasebiyle bekledikleri sınırsız itaatin de payı vardı kuşkusuz. Kanunlar da evin reisinin otoritesini koruma yanında yer alıyordu.

Nikahta önem verilen konuların en başında tarafların rızası geliyordu. Ailelerin rızası yanında mahalle sakinlerinin de bir dereceye kadar evliliğe rızasına önem veriliyordu. Tabii ki rıza konusunda en üst makam hakimdi.⁸⁸⁸ Osmanlı kanunları çocuk genç kız olduktan sonra rızasını şart koşuyor, kızın rızasının olmadığı evliliği onaylamıyordu.⁸⁸⁹

⁸⁸⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s.35-36.

⁸⁸⁶ Aktaran Saim Savaş, a.g.m., s.514.

⁸⁸⁷ 46 No AŞS. (s.1-112), s.50-belge 215, s.51-belge 216.

⁸⁸⁸ Saim Savaş, a.g.m., s.512.

⁸⁸⁹ Fahrettin Atar, a.g.m., "Nikah"; Orhan Çeker, a.g.m., Ankara 2002, 25. Cilt, s. 541-542; Saim Savaş, a.g.m., s. 513.

Bir kız çocuğu henüz bülüğa ulaşmadan, baba ya da dede tarafından kıydırılan nikahı, ancak bu evlilikten zarar görürse sonlandırılabilirdi. Baba ya da dede dışında bir başkası tarafından kıydırılan nikah, “bülüğ muhayyerliği” adı altında kendine tanınan hakkı kullanan kız tarafından sona erdirilebilirdi.⁸⁹⁰ İstemediği bir nikahtan kurtulmak için kızın ikinci seçeneği ise bülüğa erişene kadar ebeveynlerinin ya da velisinin evinde kalmasıydı.⁸⁹¹

3.4.7.3. Küçüklerin Evliliği ve Boşanması

Çocuklarla ilgili mahkemelere yansıyan nikah konuları; nikah akdi, şartlı nikah, kalın meseleleri, nikahtan cayma ve boşanmalardı. Nikah akdinde iki tarafın babaları ya da vekilleri mahkemede hazır bulunur, bir engel yoksa hakim onaylar ve kayıt altına alırdı. Nisan 1533’te Salih mahkemede “*kızım olan Duran sagire iken mezkûr Mustafa’nın sagir oğlu Erkulu’ya Allah buyruğu üzere kâdı ma’rifeti ile nikâhlандırdım*” demiş, Mustafa da “*mezkûre kızı oğlum için nikâh ettirdim*” diyerek Salih’i onaylamıştı.⁸⁹² Hacı Abdülgaflar vefat eden kardeşi Cuma’nın küçük oğluna, yedi yaşındaki kızını 15 sikke altın mehr-i mukaddem, 15 sikke altın mehr-i muahhar ile nikahladığını kayıt altına aldırdı.⁸⁹³ Velisi olmayan sagire-i mürâhika (ergenliğe ulaşmasına az kalmış kız) Meryem’i hakim 1.000 akçe mehr-i mu’accel, 2.000 akçe mehr-i müeccel ile Ahmed Çelebi’ye nikahladı.⁸⁹⁴ Bazen ebeveynler kızlarını nikahlarken şartlarını da kayıt altına aldırırdı. Peş peşe üç kayıt aynı nikahla ilgiliydi. Sadiye mahkemeye başvuruyor, on dört yaşında ve baliğa olduğunu kayıt ettiriyordu. İkinci maddede baba kızı Sadiye’yi evlendirme yetkisini eşi Fatıma’ya verdiğini kayıt altına aldırıyordu. Üçüncü kayıta Fatıma kızı Sadiye’yi 20 altın mehr-i mukaddem ve 20 altın mehr-i muahhar ile Hacı İsmail’e, kızını alıp başka şehire götürmemesi şartıyla nikahlıyordu.⁸⁹⁵

Bazen de ebeveynler mahkemeye başvurarak küçük kızlarının boşanmasını istiyordu. Kızların küçük yaşta oldukları onları niteleyen *sagire* kelimesinden anlaşılıyordu. Kâtib Muslihiddin mahallesi sakinlerinden Salih ve eşi Melike mahkemeye geldi ve küçük kızları Havva’nın evli olduğu Ali’den boşanmasını talep etti. Anne ve baba kızlarının

⁸⁹⁰ Orhan Çeker, a.g.m..

⁸⁹¹ Saim Savaş, a.g.m., s.513.

⁸⁹² 324 No LŞS. 76.2.

⁸⁹³ 166 No AŞS. 507.

⁸⁹⁴ 3 No BŞS. 625(80b-4).

⁸⁹⁵ 166 No AŞS. 519, 520, 521.

barınmasını üstlerine alıyor, Ali'nin mihri ve iddet nafakasını vereceğini bildiriyor, Ali de onların söylediklerini onaylıyordu.⁸⁹⁶ Küçük Rahime'nin dayısı ve vasisi olan Mustafa mahkemeye gelmiş, küçüğün boşandığı eşi Dede Mehmed'den 500 akçe mehr-i müecceli ile tayin edilen 500 akçe iddet nafakasıyla toplam 1.000 akçe olan bedeli vesayeti sebebiyle aldığını kaydettirmişti.⁸⁹⁷ Yine İstanbul'da Debbağ Yunus Mahallesi sakinlerinden Yusuf Bey küçük kızı Emetullah'ın Hasan Bey'den boşanması amacıyla mahkemeye başvurmuştu. Hasan Bey boşanmayı ve 4.500 akçe tutarındaki mehrini ve iddet nafakası ödeyeceğini kabul etmişti.⁸⁹⁸ Yazıcı Mahallesi sakinlerinden Ali mahkemeye gelerek küçük kızı Fatıma'nın Hacı Ali'den boşandığını beyan etmişti. Aralarında anlaştıkları 8.000 akçe mehrin 4.000 akçesini Hacı Ali'nin vereceğini de belirtmişti. Durum kayıtlara geçmişti.⁸⁹⁹ İslam hukuku evlilikte mehre çok önem vermiş, mehrin tamamının kadının olduğunu kabul etmişti. Nikah kıyıldıktan sonra evlilik fiili olarak gerçekleşmediğinde, koca nafakanın yarısını ödemek zorundaydı.⁹⁰⁰ Hacı Ali ile küçük Fatıma'nın evliliği fiili olarak gerçekleşseydi koca mehrin tamamını ödeyecekti.

3.4.8. Miras

3.4.8.1. Vasiyet

Vefat eden birinden yakınlarına kalan mal ve mülkler halk arasında miras olarak anılır. İslam hukukunda miras, vefat edenin mallarının geride kalan hak sahibi yakınlarına hukuk kuralları dahilinde paylaştırılmasını ifade ederdi. Ölen kişinin vasiyeti yerine getirilip, varsa borçları ödendikten sonraki kısım varislere paylaştırılırdı. İslam hukukunda kız çocuklar mirastan erkek çocukların payının yarısını alırlardı.⁹⁰¹ Vasiyet kişinin sağlığında, ölümü halinde yapılmasını istediklerini ifade eder. İslam hukukunda vasiyet ederek vefat eden bir kişinin vasiyetinin, kalan mirasın üçte birini aşmaması esastır. Vasiyet edilen kişi, henüz doğmamış bir bebek, vakıf, cemaat vb. olabilirdi.⁹⁰² Vasiyete her zaman para ya da mal konu olmazdı. Musi geride kalan küçük çocuklarına belli süre hizmet karşılığında azat etmeyi vasiyet edebilirdi. Anne ya da babaların

⁸⁹⁶ 11 No BŞS. 16(3b-4).

⁸⁹⁷ 54 No BŞS. 40(7a-1).

⁸⁹⁸ 54 No BŞS. 385(66a-3).

⁸⁹⁹ 11 No BŞS. 371(69a-2).

⁹⁰⁰ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, 28. Cilt, s. 389-391.

⁹⁰¹ Hasan Yüksel, a.g.m., s.472-473.

⁹⁰² Hamza Aktan, a.g.m., s.431.

kendileri vefat ettikleri takdirde geride kalacak olan evlatları en büyük kaygılarıydı kuşkusuz. Tedavi imkanlarının kısıtlı, ölüm oranlarının yüksek, gidilen uzun yolculukların sonuçlarının meçhul olduğu bir dönemde, ebeveynler çocuklarının kendi kendilerine yetecek kadar büyümüş olacağını düşündükleri yaşa kadar, onların bakımını garantiye almanın yolunu bu şekilde bulmuştu. İstanbul'da 1577'de Frenk asıllı olan köle Hasan mahkemeye başvurmuştu. Efendisi Kasım hastalığı esnasında Hasan'a, küçük çocukları Hasan ile Meryem'e üç yıl hizmet ettikten sonra serbestsin demişti. Üç yıl dolmuştu ve azat edilmeyi istiyordu. Çocukların vasisi Mülâyim Hatun'u mahkemede temsil eden Mehmed buna itiraz etti. Fakat şahitler vefat eden Kasım'ın böyle bir vasiyeti olduğuna, üç yıl sürenin tamamlandığına tanıklık ettiler.⁹⁰³ Kasımpaşa sakinlerinden olan ve Akdeniz donanmasıyla sefere çıktığı sırada vefat eden Hacı Mehmed'in sağlığında, Eflak asıllı Kabil, Yusuf ve Hüseyin adlı kölelerini, küçük oğlu Mustafa'ya üç yıl hizmet etmeleri karşılığında sözleşmeli olarak azat ettiği kayıtlara geçirildi. Üç yıl sonunda üç köle serbest olacaktı.⁹⁰⁴ İstanbul'da Müeyyedzâde Mahallesi sakinlerinden içlerinde imam da bulunan bir grup insan mahkemeye gelmişler ve vefat eden Hacı Pervane'nin beden ve akıl sağlığı yerindeyken, kendi yanlarında Eflak asıllı kölesi Rıdvan'ı, eşi Nefise ile küçük kızları Katibe ve Fatma'ya altı sene hizmet etmesi şartıyla sözleşmeli olarak azat ettiğini söylemişlerdi. Nefise'nin itiraz etmesine rağmen Rıdvan'ın altı sene sonunda hür olacağı kayıtlara geçmişti.⁹⁰⁵ Azat edilenler sadece erkek köleler değildi. Geride kalan küçük çocuklarına hizmet etmesi karşılığında sözleşmeli olarak azat edilen cariyeler de vardı. Vefat eden Cemile Hatun sağlığında Eflak asıllı cariyesi Gülbahar'ı Rebî'ulevvel ayının yirmisinden itibaren üç yıl süreyle küçük kızı Mümine'ye bakması şartıyla azat ettiği, eşinin itirazına rağmen, şahitlerin tanıklığıyla kayıtlara geçti.⁹⁰⁶ Müeyyedzâde Mahallesi'nde vefat eden Ahmed Reis'in küçük oğlu Mehmed'in vasisi Hacı Sefer'in inkar etmesine rağmen, Mekril asıllı cariyesi Zemaneyi, ölümünden önce yedi sene boyunca küçüğe bakması karşılığında azat ettiği, şahitlerin tanıklığıyla kayıtlara geçmişti.⁹⁰⁷

⁹⁰³ 7 No GŞS. 112(38-2).

⁹⁰⁴ 32 No GŞS. 36(7b-2), 37(8a-1), 39(8a-3).

⁹⁰⁵ 32 No GŞS. 161(39a-3).

⁹⁰⁶ 32 No GŞS. 179(44a-2).

⁹⁰⁷ 32 No GŞS. 191(47a-1).

Bir karşılığı olmadığı için satıştan, “derhal” özelliğiyle de vasiyetten ayrı olan hibe, bir şeyi bir kimseye faydalanması amacıyla hediye etmektir.⁹⁰⁸ Bazı kimseler vefat etmeden önce miras bırakmak istedikleri kişilere mirasa konu olan eşya ya da gayrimenkulü hibe eder ve kayıt altına aldırır. Vasiyete riayet edildiğinden dolayı, miras hakkı bulunmayan ya da mirasının tamamını evlatlarına ya da istedikleri kişilere bırakmak isteyenlerin başvurdukları yoldu. Vefat eden Hüseyin Çelebi’nin Mehmed ve Ahmed isimli küçük çocuklarına amcaları Hasan Çelebi vasi olmuştu. Merhumun kızları Rabia ve Marziye babalarından kalan Türbe Mahallesi’ndeki evden miras paylarını istemişlerdi. Hasan Çelebi, kardeşi merhumun sağlığında, küçük oğlu Ahmed’in sünneti esnasında, evi eşit olarak iki küçük oğluna hibe ettiğini şahitler huzurunda söylediğini anlattı. Şahitler de bu duruma tanıklık ediyordu.⁹⁰⁹

Avasya Köyü’nden Andriye evinin bazı bölümlerini eşi Eline’ye satmış, meblağı teslim almıştı. Bir sonraki maddede Andriye evin geri kalan kısmını küçük oğlu Senadino’ya hibe etmiş, velayeti sebebiyle evi, çocuğu adına elinde tutacağını kayıt ettirmişti.⁹¹⁰ Bu durumda Andriye vefat ettiğinde Senadino’ya kalan kısımda, anne ya da diğer yakınların miras hakkı olamazdı. Hibe bazı durumlarda vasiyet hükmü niteliği taşır ve mirasın üçte bir miktarını aşamazdı. Hibeyi kabul etme açısından herhangi bir sıkıntı yoktu zira hibe edilen açısından sadece kazanca yönelik işlem. Hibe edilenin gerçek şahıs olması yanında, hibe esnasında hayatta olması yeterliydi.⁹¹¹ Hacı Ali de evini ve kölesi Hasan’ı küçük kızı Amine’ye hibe etmiş, velayeti nedeniyle kızı için şimdilik kendi muhafaza edeceğini beyan etmişti.⁹¹² Hacı Ali’nin yaptığı hibe diğerlerinden farklıydı. Nitekim iki önceki maddede evinin bir tanesini eşi İsmihan’a satmış, parasını eşine hibe etmişti.⁹¹³ Bir önceki maddede de bir diğer evini yetişkin kızı Ayşe’ye 15.000 akçeye sattığını, Rus asıllı cariye Müstakime’yi de kızı Ayşe’ye hibe ettiğini kayıt ettirmişti.⁹¹⁴ Bu evlerin üçü de yan yanaydı ve üç evi de paylaştırmıştı. Hacı Ali’yi bu davranışa iten sebep neydi? Belki hastaydı ya da uzun bir seyahate gitmeyi planlıyordu,

⁹⁰⁸ Hasan Yüksel, a.g.m., s.469.

⁹⁰⁹ 10 No KŞS. 50-2.

⁹¹⁰ 19 No EŞS. 29(6a-2), 30(6a-3).

⁹¹¹ Ali Bardakoğlu, “Hibe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, 17. Cilt, s. 421-426.

⁹¹² 3 No BŞS. 499(67a-1).

⁹¹³ 3 No BŞS. 501(67a-3).

⁹¹⁴ 3 No BŞS. 500(67a-2).

mirasını sağlığında paylaşmak istiyordu. Tutanak bize bu konuda ışık tutmuyor ancak varsayımlarda bulunabiliyoruz.

Bir başka hibe kaydının konusu da Mülayim Hatun'un küçük üvey kızı Ümmühani'ye bıraktığı eşyalardı. Mülayim Hatun'un küçük kıza bıraktıkları, çeyiz niteliğinde olan muhtelif ev eşyaları ile bir de simli kuşaktı. Hibe edilenleri küçüğün vasisi ve Mülayim'in eşi Ali Beşe teslim almış, durum kayıtlara geçmişti.⁹¹⁵ Ümmühani'ye hibe edilenlerin bir nevi çeyiz olabileceğini söylemiştik, aslında öz kızı olsaydı Mülayim'in hibe etmesine ve bunu kayıt ettirmesine gerek olmazdı. Osmanlı hukukunda küçük kızlar için tespit edilen çeyiz, miras paylaşımında ayrı tutulurdu. Ebussuud Efendi; bir baba kızının çeyizini tespit eder fakat veremedi vefat ederse, bu çeyiz miras olarak diğer varislerce paylaşılabilir mi sorusuna, paylaşıma dahil edilemeyeceğini, henüz küçük olduğundan çeyizin kıza teslim edilmesine gerek olmadığını, babası ona bu çeyizi bıraktığı için bunun kızın hakkı olduğunu söylemişti.⁹¹⁶

3.4.8.2. Miras Paylaşımı

İslam hukukuna göre miras paylaşımında kız çocuklar erkeklerin yarısı kadar alırdı. Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî-radiye anhu rabbühü'l-Bârî mahallesinde vefat eden Mehmed Bey'in mirası küçük oğlu Eyüb'e 39.884 akçe, kızı Ayşe'ye 19.996 akçe olarak paylaştırılmıştı.⁹¹⁷ Kahire'de vefat eden Rabia geride küçük kızı Fatıma ile küçük Mehmed'i bırakmıştı. Mirası oğluna 26.136 akçe, kızına 13.073 akçe olacak şekilde paylaştırılmıştı.⁹¹⁸ İstanbul'un Tophane mahallesinde vefat eden Fatıma Hatun'un mirası küçük kızı Emine'ye 666 akçe, küçük oğlu Mehmed'e 1.333 akçe kalmıştı. Fatıma Hatun'dan kalan evden Emine'ye düşen hisse 2.778, Mehmed'e düşen hisse 5.556 akçe değerindeydi.⁹¹⁹

Vakıflardan elde edilen gelirin miras olarak paylaşımı, her zaman İslam hukukuna uygun olmazdı. Vakıf kurucuları genellikle yönetim kademesinde yüksek rütbeli kişiler, tüccarlar ve az sayıda reayadan kişiler de vardı. Vakıfların büyük çoğunluğu erkek

⁹¹⁵ 3 No BŞS. 663(84b-4).

⁹¹⁶ Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s.32.

⁹¹⁷ 32 No GŞS. 78(18a-3).

⁹¹⁸ 32 No GŞS. 120(30a-2).

⁹¹⁹ 32 No GŞS. 100(24a-1).

evlatlarını kayırmakla birlikte,⁹²⁰ vakıf gelirlerini kız ve erkek çocuklarına (şeriat hükümlerine aykırı olarak) eşit olarak bırakan vakıflar da olmuştu.⁹²¹ Bu kişilerden biri de İslam hukukunu iyi bilen Müderris Hamza Efendi'ydi. Hamza Efendi 1634-1635 yılında kurmuş olduğu vakfın kuruluş koşullarında, gelirin fazlasını sağlığında kendinin tasarruf edeceğini, ölümünden sonra kız ve erkek evlatlarının vakıf gelirini ale's-seviyye (eşit bir şekilde) paylaşacağını şart koşmuştu.⁹²² İstanbul'un Kasımpaşa Mahallesi sakinlerinden olan ve Akdeniz'de donanma seferinde ölen Hacı Mehmet'in mirası küçük oğlu Mustafa'ya 19.610 akçe, kızları Emine ve Hatice'ye ise 9.805'er akçe olarak paylaştırılmıştı. Hacı Mehmed'in çocuklarına kalan ve vakıf olan şekerci ile attar dükkanı, bozahane ve mahzenin gelirleri de kız ve erkek çocukları arasında eşit bir şekilde 72.000'er akçe olarak paylaştırılmıştı.⁹²³ 1577 yılında gönderilen bir fermanla, erkek çocuklar gibi kız çocuklara da dükkan ve mahzenlerin miras bırakılabileceği yer alıyordu. Fermanla daha önce vakıf memurlarına gönderilen bir hükümle kızlara mahzen ve dükkanların verilmediğini, bu durumda çocukların muhtaç ve zor durumda kaldıkları belirtiliyor, bundan böyle kızların da bu tür gayrimenkullerde miras olarak hak sahibi oldukları bildiriliyordu.⁹²⁴

Köle sahipleri öldükleri takdirde kölelerinin hür olduğuna dair vasiyet bırakabiliyordu. Bu kişiler içinde küçük kölelerine miras bırakanlar da olabiliyordu. Halkulvâdi Muharebe'sinde vefat eden Ferhad Reis sağlığında, ölümü halinde Mağrip asıllı küçük kölesi Hasan'ın hür olduğunu söylemiş ve ona 1.800 akçe miras bırakmıştı. Ferhad Reis'in çocuklarının vasisi ve eşi bu duruma itiraz etmişti. Küçük Hasan'ın vasisi Ferruh'a şahit olan Ali Bey ve Ahmed adındaki kişilerin tanıklığıyla hakim çocuğun hür olduğuna ve miras payının verilmesine karar verdi.⁹²⁵

Erken ölümleri nedeniyle miras bırakan küçük çocuklar da vardı. Çocuk ölümlerinin oldukça fazla olduğu bu dönemde, küçükler bazen miras paylaşılırken vefat ediyor, onların payları da mirasçılara veriliyordu. Galata'da Tomtom Memi Mahallesi sakinlerinden olan ve Yanık Seferi'nde vefat eden bekçibaşı Mustafa Çelebi geride annesi iki eşi ile dört çocuğunu bıraktı. Miras paylaşımında iki küçük oğlundan önce

⁹²⁰ Hasan Yüksel, a.g.m., s.468-503.

⁹²¹ Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 46.

⁹²² Hasan Yüksel, a.g.m., s.468-503.

⁹²³ 32 No GŞS. 48(9b-1).

⁹²⁴ 15 No GŞS. 449(103a-1).

⁹²⁵ 15 No GŞS. 35(6a-1), aynı maddenin 5 Numaralı GŞS'de 49(23-2) olarak tekrar kaydı var.

Hasan Çelebi sonra da Mehmed Çelebi vefat etti. Önce Hasan'ın sonra da Mehmed'in hissesi mirasçılara paylaştırıldı.⁹²⁶ Bir diğer kayıta Veli adındaki babası ölen küçük yetim kız da vefat edince, mirası halası Güher'e kalmıştı.⁹²⁷ Vefat eden Todori'nin mirası Yamandi ve Avine adlı iki küçük çocuğuna kalır. Küçüklerden Yamandi vefat edince onun mirası da paylaştırılır.⁹²⁸ Yaşamını yitiren çocuğun vaside kalan miras payını mirasçılar talep eder ve alırlardı. Raziye kendini mahkemede temsil eden Derviş Mehmed vasıtasıyla, vefat eden küçük kızı Saliha'nın vasisi Murad Bey'den 35.000 akçe tutarındaki hissesini talep ettiği ve aldığı kayıtlara geçmişti.⁹²⁹ İstanbul Bab şeriye sicillerinin 3 ve 11 numaralı defterlerinde küçüklerin vefat etmesiyle miras paylarının dağıtılmasına yönelik kayıtlar oldukça fazlaydı.⁹³⁰ Bu dönemde çocuk ölümlerin fazla olmasının sebebi, zaten hastalıklar karşısında savunmasız ve güçsüz olan küçükleri hastalığın pençesinden kurtaracak tıp bilgilerinin yetersiz olmasının yanında, defterin kaydedildiği dönemdeki veba salgını da⁹³¹ olabiliirdi.

3.4.9. Rüşt

5 Haziran 1572 tarihinde Bursa'da Hatice isminde kız mahkemeye gitti. On dört yaşında ve baliğa olduğunu ve kayınpederi Hasan'ın beş yıldan fazla kendisiyle küçük erkek kardeşi Abdülcelil'e günlük 1 para nafaka takdir ettirmesine rağmen kendi parasıyla baktığını söyledi. Kendine ve küçük kardeşine bakması karşılığında kayınpederine 14 sikke altın verdiğini kayıt altına aldırıyordu. Hasan da altını aldığını onaylıyor, kalan meblağdan hiçbir davası olmadığını beyan ediyordu.⁹³² Hatice on dört yaşında ve baliğa olduğu için mahkemeye başvurabilmişti. Evlilik için rüşt şartı bulunmamasına rağmen, mali konularda yasal işlem yapabilmek için rüşt şartı vardı. Yine Antep'te Ahsen mahkemede hazır bulunmuş ve on beş yaşında olup, altı aydır adet gördüğünü söyleyerek reşit olduğunu beyan etmişti.⁹³³ Bu iki kız da aslında mahkemeden çocukluklarının bittiğini ve bir yetişkin olduklarının onaylanmasını istiyordu. Bütün çocuklar elbette çocukluklarının bittiğini mahkemede onaylatmıyordu. Fakat yasal işlem

⁹²⁶ 20 No GŞS. 188(27a-1).

⁹²⁷ 15 No GŞS. 135(34b-1).

⁹²⁸ 19 No EŞS. 63(10a-4).

⁹²⁹ A153 No BuŞS. 70b-belge I.

⁹³⁰ 11 No BŞS. 516(95b-1), 553(101b-1), 610(110a/M-2); 3 No BŞS. 137(18a-6), 470(64a-1), 753(94b-5), 959(114b-1), 1082(130b-1), 1093(132a-2).

⁹³¹ Nühket Varlık, "Veba", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, 40. Cilt, s. 175-177.

⁹³² 166 No AŞS. 504.

⁹³³ 166 No AŞS. 64.

yapabilmek için, çocukların öncelikle reşit olduklarını ispatlamaları gerekiyordu. Ahsen'in daha sonraki kayıta annesinden kalan evi sattığını görüyoruz.⁹³⁴ Satış işlemini yapabilmesi için reşit olduğunun onaylanması gerektiğinden mahkemeye başvurmuştu.

İslam hukukuna göre bülüğün en erken yaşı kızlarda dokuz, erkeklerde on iki yaşı. Çocukların gelişimini tamamladıkları azami yaş kızlarda on yedi, erkeklerde on sekizdi. Fakat İslam hukukçularının büyük çoğunluğu erkek ya da kız fark etmez on beş yaşını tamamlayan kişileri bülüğe ermiş kabul ederdi.⁹³⁵ Rüşt kavramı cinsel gelişmeyi tamamlamanın daha ötesinde zihinsel gelişmenin de tamamlandığı evreyi anlatırdı. Reşit olma yaşına bülüğ yaşından sonra erişildiği kabul edilir,⁹³⁶ fakat bu yaş değişkenlik gösterebileceği için bülüğdan sonraki herhangi bir yaş rüşt yaşı olarak kabul edilirdi. Reşit olan kişi artık kendi adına tasarrufta bulunabilir, haklar ve borçlar edinebilir, davranışlarının hukuki sonuçlarından sorumlu tutulurdu. Klasik İslam hukuku eserleri çocuğun reşit olup olmadığının anlaşılması adına ona sorumluluk yükleyerek sınanmasını tavsiye ederdi.⁹³⁷ Fakat bu tavsiyenin uygulamaya ne kadar yansıdığını bilmiyoruz. Sicillerde hakimin çocuğun görünüşüne bakarak ve şahitlerin ifadelerine dayanarak karar aldığını görüyoruz. Hakim görünüşü ve yaşı reşit olduğunu ispatlayan Leyla'nın reşit olduğuna hükmederek, vefat eden babasından kalan para ve malları vasisi Hüseyin Çelebi'den alabileceğini kabul etmişti. Leyla mahkemede vasiden kalan mirası aldığını, hiçbir alacağının kalmadığını beyan etmişti.⁹³⁸ Yine Mehmet⁹³⁹, Derviş Mehmed⁹⁴⁰, Ahmed⁹⁴¹, Arab isminde kız çocuğu⁹⁴², Mahmud⁹⁴³, Receb,⁹⁴⁴ Hasan⁹⁴⁵ ve Sefer⁹⁴⁶ bülüğe erdiklerini kayıt altına aldırıyor, mallarının idaresini üstlenebileceklerini söylüyordu.

⁹³⁴ 166 No AŞS. 65.

⁹³⁵ Ali Bardakoğlu, "Bülüğ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, 6. Cilt, s. 413-414.

⁹³⁶ 166 Numaralı Ayntab sicili 64. kayıta Ahsen altı aydır adet gördüğünü belirtmek zorunda hissetmişti. Zira reşit olmanın ön koşulu olan cinsel gelişmenin tamamlanmış olması gerektiğini biliyor ve bu durumu beyan ediyordu.

⁹³⁷ Saffet Köse, a.g.m., "Rüşt".

⁹³⁸ A153 No BuŞS. 65a Belge II.

⁹³⁹ 324 No LŞS. 151.3.

⁹⁴⁰ A153 No BuŞS. 73b Belge I.

⁹⁴¹ A153 No BuŞS. 107b Belge V.

⁹⁴² 42 No AŞS. Sayfa 198 Belge 259.

⁹⁴³ 10 No KŞS. 86-3.

⁹⁴⁴ 10 No KŞS. 87-3.

⁹⁴⁵ 10 No KŞS. 118-4.

⁹⁴⁶ 10 No KŞS. 137-4.

Reşit olduklarını ispatlamak için mahkemeye giden çocukların amacı vasideki mal ya da paralarını alabilmektir. Para ya da mallarını kendilerinin idare edebileceğinin onaylanmasını ve vaside kalan meblağı alabilmeleri için hakim onayını almaları gerekiyordu. Mahkeme tarafından verilen bu onay olmadan vasi de çocuğa mirasın kalanını teslim edemezdi. Vasi anne olsa bile mahkemede bunu kayıt altına aldırması gerekiyordu. Anne Mahreme Hatun mahkemeye gelmiş ve oğlu Mustafa'nın reşit olduğunu söylemişti. Oğluna takdir edilen günlük dört akçeden, yedi-sekiz yıllık nafaka ile giyimi için harcanan miktardan kalanı teslim etmek istemişti. Mustafa'nın kendinde bir hakkı kalmadığı gibi kendinin de oğlunda bir hakkı olmadığını ifade etmişti.⁹⁴⁷ Bir başka kayıta, Aişe Hatun'un oğlu Mehmed mahkemeye gelerek artık reşit olduğunu söylemişti. Babası Receb vefat ettiğinde küçük olduğundan, kalan mirası vasi olan annesinin muhafaza ettiğini, bu arada vefat eden küçük kardeşi Emine'den kalan payın da annesinde olduğunu söylemişti. Şimdi reşit olduğu için, kalan mirası annesinden tamamen teslim almış, bu durum kayıtlara geçmişti.⁹⁴⁸ Bazen de eşleri adına kocalar mahkemeye giderdi. Receb Bey eşinin artık reşit olduğunu ve vaside bulunan mirası eş adına vekaleten teslim almak istediğini belirterek, vasi Ali Kethüdâ'dan kalan meblağı tamamen aldığını, bundan böyle bu konuda hiçbir davası olmayacağını kayıt altına aldırması.⁹⁴⁹

Sicillerde yer alan kayıtlardan da rüşet yaşının on dört ya da on beş yaş olduğunu görebiliriz. Kürd Mahallesi'nden İbrahim on beş yaşında olduğunu ve bülüğa erdiğini söylüyor, görünüşü de bunu kanıtlıyordu. Mahkeme meclisinde hazır bulunanlar da bunun doğruluğunu onaylıyordu. Hakim de İbrahim'in reşit olduğuna hükmetmişti.⁹⁵⁰ Bir başka kayıta Mehmet on dört yaşında olduğunu söylüyor, merhum babası Yunus Reis'ten kendine kalan malları, kazaskerin kendine vasi olarak tayin ettiği Ali Reis'ten talep ediyordu. Hakim yaşının ve fiziksel durumunun reşit olmaya elverişli olduğunu görmüş, bundan böyle Mehmed'in lehine ve aleyhine sonuçlanacak durumlardan sorumlu olabileceğine karar vermişti. Hakim vasiye, Mehmed'in babasından kalan malları teslim etmesini emretmişti.⁹⁵¹

⁹⁴⁷ 7 No GŞS. 199(62-2).

⁹⁴⁸ 20 No GŞS. 241(37b-2).

⁹⁴⁹ 20 No GŞS. 447(66b-3).

⁹⁵⁰ AŞS. Sayfa 5 Belge 16.

⁹⁵¹ 15 No GŞS. 108(27a-3).

Bazen de çocuklar reşit olduklarında geçmişe yönelik haklarını aramak için mahkemeye başvururdu. Kendileri küçükken vasinin bilerek ya da bilmeyerek yaptığı mali işlemleri iptal ettirmek ya da zararı tazmin etmek amacıyla dava açarlardı. 1591 Haziranında Nisa Hatun'u mahkemede temsil eden Mevlana Seyyid Abdullah, Nisa Hatun küçükken vasi Hüsrev tarafından Karali'ye yapılan ev satışının ederinden daha az miktara yapıldığını söyledi. Müvekkili Nisa Hatun ile evin yeni sahibi Manol (Karali'nin oğlu) arasındaki anlaşmazlık araya giren Müslümanlar sayesinde 6.000 akçeye sulh olmalarıyla sonuçlanmıştı. Bundan böyle ev hususunda aralarında hiçbir dava olmayacaktı.⁹⁵²

3.5. ÇOCUK ve SUÇLAR

Mahkemelerde zaman zaman faili ya da kurbanı çocuklar olan davalar da görülürdü. Gerek fiziksel gerek zihinsel olarak yeterli olmayan çocuklar genellikle kurban oldukları vakalarla mahkemelere konu oluyordu.

İslam hukuku çocuğun ana rahminde meydana geldiği andan itibaren yaşamına önem vermiş, ceninin hakları olduğuna hükmetmişti. İslam hukukçuları yaşamın dokunulmaz olduğunu kabul ettiklerinden, hamilelik boyunca çocuk düşürülmesini dini ve hukuki yönden bazı sonuçlara bağlamıştır.⁹⁵³ İslam hukukuna göre hamile kadının bebeğinin düşmesine sebep olacak davranışlar cezalandırılırdı. Cenine yapılan haksız fiilin tazminatını mirasçılar alırdı. Zira İslam cenine, doğmuş hak ve ehliyetini kazanmış kişi muamelesi yapardı.⁹⁵⁴ Yukarıda vasi konusundaki bir vakada doğmamış cenine vasi tayin edildiğinden bahsedilmişti.

İncelenen sicillerde düşüğe sebep olan iki vaka görüldü. Hasan mahkemeye gelerek Mustafa'dan davacı olmuştu. Mustafa, Hasan'ın hamile olan eşi Hatice'nin karnına bir karpuz kabuğu ile vurmuş, karnındaki bebeğin düşmesine sebep olmuştu. Aralarında önce çekişme yaşanmıştı. İkisi anlaşmış olmalı ki Hasan davadan vazgeçtiğini söylemişti.⁹⁵⁵ İkinci vaka Konya Ereğli'de geçiyordu. Hüseyin mahkemeye gelmiş,

⁹⁵² 15 No GŞS. 378(86b-3).

⁹⁵³ Mehmet Akif Aydın, a.g.m. İstanbul, 1993.

⁹⁵⁴ Hasan Ali eş-Şazeli, "Cinayet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s. 14-15.

⁹⁵⁵ 3 No BŞS. 46 (6b-1).

hamile eşi Emine'nin Halil ve onun kız kardeşi Cennet tarafından darp edildiği için bebeğini kaybettiğini söylemişti.⁹⁵⁶

Çocukların ölüm olaylarında keşif istenirdi. İstanbul'da Mehmet usta üç gün önce çırağı Mehmet'in, kalaycı dükkanı önünde, müezzin Mustafa tarafından öldürüldüğünü söylemişti. Çocuk başının sağ tarafına aldığı bıçak darbesi nedeniyle ölmüştü. Usta keşif talep ediyor, cenazenin gömülmesini istiyordu. Keşfe gidenler çocuğun bıçak yaralanması sonucu öldüğünü doğrulamış, çocuğun gömülmesine izin verilmişti.⁹⁵⁷

Konya'da baba Mahmud mahkemeye gelerek küçük kızı Aişe'nin bağının içindeki su dolu havuza düşüp boğularak öldüğünü ve keşif istediğini söylemişti. Keşfe gidenler sözü edilen bağa giderek çocuğu incelemiş, vücudunda herhangi bir yara ya da darp izine rastlamadıklarını, çocuğun boğularak öldüğünü anlatmışlardı. Durum kayıtlara geçmişti.⁹⁵⁸ Yine Konya Çıralumescid Mahallesi sakini Mevlana Mehmed Efendi mahkemeden ölen hizmetlisi Mehmed için keşif talep etmişti. Mehmed Efendi'nin evinin dış odalarından birinde kalan çocuk, gece yarısı uykudayken, yıkılan evin altında kalarak ölmüştü. Keşfe gidenler odanın yıkıldığını ve çocuğun altında kaldığını gördüklerini söylemiş, olay kayıtlara geçmişti.⁹⁵⁹

İstanbul'da Çukurbostan Mahallesi sakinlerinden Mehmet adlı baba küçük oğlu Mustafa'nın üç yaşındaki Şaban tarafından merdivenden itilmesi sonucu öldüğünü söylemişti. Oğlunun merdivenden itilmesine küçük Şaban'ı azmettirenin babası olduğunu söylüyor, ancak ispat edemiyordu. Şaban'ın babası Hacı Matuk olayı kabul etmemiş, yemin teklif edildiğinde de etmiş, dava düşmüştü.⁹⁶⁰

Çocuğun konu olduğu bir diğer dava da zorla alıkonulmaydı. Konya'da genç çocuk Ali mahkemeye giderek Kemal Bey'in, kendisi hamamdayken evine geldiğini, evinde bulamayınca hamama geldiğini ve oradan zorla Kemal Bey'in evine götürüldüğünü anlatmıştı. Kemal Bey tarafından zorla hizmet ettirildiğinden şikayet etmişti. Şahitler

⁹⁵⁶ 10 No KŞS. 169-2.

⁹⁵⁷ 54 No BŞS. 57 (9a-2).

⁹⁵⁸ 10 No KŞS. 101-4.

⁹⁵⁹ 10 No KŞS. 237-3.

⁹⁶⁰ 3 No BŞS. 293 (38a-2).

çocuğun ifadesini doğruluyor, olayın görgü tanıkları olduklarını beyan ediyorlardı. Durum kayıt altına alınmıştı.⁹⁶¹

İstanbul Hasköy’de Cennet isminde anne mahkemeye gelerek Recep Beşe’yi dava etmişti. 7 sene önce küçük kızı Alime ile Cihangir Mahallesi sokağında giderlerken Recep Beşe’nin küçük kızın kulağındaki 650 akçe değerindeki incili küpesiyle 550 akçe değerindeki başlığını gasp ettiğini söylüyordu. Cennet daha önce açtığı davada Recep’in olayı inkar ettiğini ve aralarında gerginlik yaşandığını ancak aralarında 500 akçeye sulh olduklarını kayıt altına aldırıyordu.⁹⁶²

1517 yılında anne Emine mahkemeye başvurarak kayıp oğlu Ali’nin akıbetinin soruşturulmasını talep eder. Yapılan soruşturmada, çocuğun annesinin izni olmadan Ayni hatun tarafından götürüldüğü ve bir köyde bir gece konakladıkları ortaya çıkar.⁹⁶³ Yine aynı sicilde yine Emine isminde bir anne genç oğlu Mehmed’i Hacı Ali’nin yanına, ticaret yapması için verdiğini ve Hacı Ali’yle oğlunun başka bölgelere gittiğini söylemişti. Hacı Ali dönmüş ancak oğlu yoktu, soruşturulmasını talep ediyordu. Durum kendisine sorulduğunda Hacı Ali çocuğun tedavi olmak için Tokat’a gittiğini söylemişti. Hakim Hacı Ali’ye çocuğu bulup getirmesini emretmişti.⁹⁶⁴

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de cinsel istismara maruz kalan çocuklar vardı. Antep Kadı Mahallesi sakinlerinden Hamza mahkemeye gelerek Fethullah isimli kişinin küçük oğlu Muhsin’e tecavüz ettiğini söylemişti. Fethullah inkar etmesine rağmen olayın iki görgü tanığı vardı.⁹⁶⁵ Bir başka vaka 14 Nisan 1534’te Larend’e olmuştu. Sinan Halife’nin 1.5 yaşındaki küçük kızı Selimşah kayıptı. Kanber ile Ferruh’tan şüpheleniliyordu. Şüpheliler sorgulandıklarında çocuğun cevizle kandırıp götürüldüğünü söylemiş, suçu birbirlerinin üzerine atmışlardı. Sonra da bunun sorumlusunun ağaları Piri ve Emre olduğunu, çocuğu kaçırıp ona zarar vermesini istediklerini anlatmışlardı.⁹⁶⁶ Bu olayda iki aile arasında husumet var mıydı bilmiyoruz. Suçlulara ne ceza verildiğini de bilmiyoruz. Ancak masum ve savunmasız küçük bir

⁹⁶¹ 10 No KŞS. 19-3.

⁹⁶² 3 No BŞS. 52 (7b-1).

⁹⁶³ A153 No BuŞS. 85a-b. II.

⁹⁶⁴ A153 No BuŞS. 89b-b. IV.

⁹⁶⁵ 42 No AŞS. 39-198.

⁹⁶⁶ 324 No LŞS. 215.1.

çocuğa yapılan kötülük toplumun vicdanında derin yaralar açmış, belki etkisi uzun zaman devam etmiştir diyebiliriz.

Buraya kadar kurbanın çocuklar olduğu adli vakaları ele aldık. İncelenen sicillerde faili çocuk olan sadece iki vaka tespit edildi. İlki Konya’da olmuştu. Mehmet Efendi mahkemeye gelerek genç çocuk Musa’dan davacı olmuştu. Musa, Mehmet Efendi’nin eşine kötülük maksadıyla mektup vermekle suçlanıyordu. Musa mektubu Ali’nin yazıp iletmesi için kendine verdiğini söylemişti. Ali durumu inkar ediyordu. Ali’nin mahalleden durumu soruşturulduğunda iyi ve kendi halinde olduğu söylenmişti.⁹⁶⁷ Mektubu kimin yazdığını bilmiyoruz ancak Mehmet Efendi’nin eşinin onurunu ve toplumdaki saygınlığını tehlikeye atabilecek bir durumdu. Mehmet Efendi durumun ortaya çıkarak toplumdaki saygınlığının zedelenmemesi peşindeydi kuşkusuz.

Çocuğun fail olduğu ikinci olay Antep’te meydana gelmişti. Isbaturun Köyü’nden Şaban mahkemede genç çocuk Tanrıvirdi’nin babasını dava etmişti. Oğlunun kendisine taş attığını, taşın burnunun yanına gelerek yaraladığını söylemişti. Çocuğun babası Bayram olayı kabul etmiş, olay iki madde olarak kayıtlara geçmişti.⁹⁶⁸ Mahkeme tutanağında Tanrıvirdi murahik olarak nitelenmişti. Mürâhik ergenlik dönemine yaklaşmış anlamında olup, henüz ergenlik belirtileri görülmeyen çocuktur.⁹⁶⁹ İslam hukukuna göre çocukların bülûğ çağından önce tazmin sorumluluğu doğan fiillerinde sorumluluk veliye aittir.⁹⁷⁰

⁹⁶⁷ 10 No KŞS. 166-4.

⁹⁶⁸ 42 No AŞS. 38-190 ve 191.

⁹⁶⁹ Nihat Dalgın, “Mürâhik”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2006, 32. Cilt, s. 40-41.

⁹⁷⁰ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, 10. Cilt, s. 533-539.

SONUÇ

Bu araştırma Osmanlı klasik dönemde çocuklara aile, toplum ve devlet açısından bakarak, elden geldiğince tüm yönleriyle ele almayı amaçlamıştır. Çalışmada doğrudan çocuklara ulaşmak, onların duygu ve düşüncelerini anlama imkanı kaynak sıkıntısı nedeniyle olamadı. Yetişkinlerin bakış açısından çocuklar ele alındı. İlk olarak doğduğu aile içinde ve yaşadığı çevrede, daha sonra parçası olduğu toplumda, son olarak da devletin yaklaşımında klasik dönemde çocuk anlatılmaya çalışıldı.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren devletin kurumlarıyla hukuk yapısını oluşturmuş, topraklarını genişleterek bir imparatorluk haline gelmişti. Ulaşılan sosyal ve ekonomik refah düzeyinden çocuklar da paylarını almıştı. Devlet çıkardığı kanunlarla, İslam hukukunda, hakkında açık hüküm bulunmayan alanlarda da düzenlemeler yapmış, kurulmasını teşvik ettiği hayır kurumları vasıtasıyla çocuğu korumuştur. Çocuklar ve haklarını korumak üzere mevcut kanunlara yenileri eklenmiş, bu durum fetvalarla da desteklenmişti. Mahkemelerde alınan kararların uygulanmasında toplum da gözcülük görevini yapmıştı.

Osmanlı'da aile, toplum ve devlet çocukluğun farkındaydı, onlar için çocuk yetiştirilmesi ve korunması gereken küçük bireylerdi. Toplum İslam'ın çocuğa yaklaşımı olan sevgi, merhamet ve koruma görevini üstlenmiş, gerektiğinde kimsesiz ve yardıma muhtaç çocukların haklarını müdafaa amacıyla, müdahale hakkını kullanmıştı. Bir başka ifadeyle devlet denetim görevi ve sorumluluğunu toplumla paylaşmıştı. Çocukların iyi yetişmesi için gerekenler olabildiğince yerine getiriliyordu. Çocuğa verilen eğitim hoşgörülüydü, görülen hatalar anlatılarak düzeltilmeye çalışılıyor, ancak düzelmeyen durumlarda fiziksel şiddet uygulamaktan da çekinilmiyordu.

Osmanlı toplumunda insanlar kadere teslim olmuş veya kaderci olarak görünmesine rağmen, bebekler kolayca gözden çıkarılamıyor, yaşamaları için dua, nazarlık, muska, türbe ziyaretleri gibi mistik uygulamalara başvuruluyordu. Doğan bebek sadece aile için değil, gerek komşular gerekse devlet için önemli oluyordu. Klasik dönemde çocukların öncelikle yaşamalarına, sonra da iyi bir dini eğitim almalarına önem verilmişti. Ahlak eseri yazarları eserlerinde oğullarına hitap ederken sevgi ifadeleriyle seslenmişti. Otoriter figür olan babaların bile, başka kimselerin okuyacağını bildikleri eserlerinde bu

ifadeleri kullanmaları, sevgilerini göstermekte bir sakınca görmemeleri oldukça dikkat çekiciydi.

Osmanlı ailesinin yaşam biçimini belirleyen büyük oranda İslam diniydi. Aileler ister köyde, ister kentte yaşasınlar, ister toplumun farklı katmanlarına mensup olsunlar, çocuklarına bülüğ çağına kadar İslam eğitimini vermeyi hedeflerdi. Devşirilen çocuklara da ilk verilen eğitim Türkçe ve İslam dini eğitimiydi. Kız ya da erkek çocuktan öncelikle beklenen dini ibadetlerini yerine getirmesi, iyi ahlaklı ve itaatkâr olmasıydı. Bu eğitim ailede başlar okulda ve mahallede devam ederdi. Erkek çocuğun kaderini belirleyen babasının mesleği idi. Osmanlı toplumunda genel olarak erkek çocuklar babanın mesleğini devam ettirdikleri için çevresi, yetişme koşulları ve evliliği de buna göre şekillenirdi. Sadece erkek çocukların değil kız çocukların kaderini de belirleyen babaydı. Evlilik yaşına gelen kız çocuğu babasının uygun bulduğu kimseyle evlenirdi.

Kızların eğitiminde babalarının rolü çok önemliydi. Oldukça az sayıda olmalarına rağmen babaları toplumun okumuş ve aydın kesimine mensup kızlar okuma ve dünyayı daha iyi anlama olanağına sahip oluyor, edebiyat eserleri okuyup, müzik dersleri alıyor daha zevkli bir çocukluk yaşıyordu. Orta gelir düzeyinde ya da fakir ailelerin kızları kendilerinden beklenen işler nedeniyle, yaşama oldukça erken başlıyordu. Sadece kız çocuklar değil erkek çocukların da çocukluğu günümüze göre oldukça kısaydı. Devletin ve toplumun ileri gelen ailelerinin çocukları eğitimlerine devam ederken, sıradan ailelerin çocukları sıbyan mektebinden hemen sonra meslek yaşamına diğer deyişle gerçek yaşama adım atıyordu. Günümüzün aksine çocuk doğduktan kısa bir süre sonra yetişkinlerin hayatına dahil oluyor, yaşamın tüm yönlerine tanıklık ediyordu. Bu şartlarda büyüyen çocuk kısa zamanda olgunlaşıyordu.

Sosyal tarih alanında yapılan araştırmalar Osmanlı toplumunun birçok yönüne ışık tutmuştur. Kadınlar, kentler, kahvehaneler vb. konular hemen tüm yönleriyle ele alınıp, ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak Osmanlı'da çocuk tarihiyle yeterince ilgilenilmemiş, hatta ihmal edilmiştir denilebilir. Araştırılmaya ihtiyaç duyulan bir alandır. Zira toplumun en küçük bireyi olan çocukların araştırmaların dışında kalması bir eksiklik olup, çocuk tarihine dair yapılacak araştırmalarla, toplumun tarihi bir bütün olarak ele alınmış olacaktır.

Klasik dönemde Osmanlı devleti kuruluşunu tamamlamış, devletin kurumları oluşmuş ve geliştirilmiş, toprakları genişlemişti. Devlet halkının refahını ve adaletini göz önünde bulunduruyordu. Refah ve adaletten çocuklar da payını alıyordu. Ancak Osmanlı aydınlarının da dikkati çektiği üzere, 16. yüzyılın sonlarına doğru devlet ve toplum düzeninde meydana gelen bozulma, toplumsal huzursuzluk ve devlet gelirlerindeki azalma Osmanlı Devleti'ni yeni bir döneme taşıyordu. Yeni dönemde çocukların yaşamında değişimler olup olmadığı konusu araştırılmaya ihtiyaç duyuyor. 18. Yüzyıl yazarı Vehbi'nin oğluna verdiği öğütlerden, çocuğun hayatını eğlenceli hale getirecek, yaşamını renklendirecek birçok meşgaleye karşı olduğu anlaşıyor. Vehbi'nin karşı olduğu uğraşların bazıları önceki dönemlerde toplumun saygın ve ileri gelen kişileri tarafından zevkle yapılan faaliyetlerdi. Bu değişim ve dönüşüm döneminin bir etkisi miydi? Başka hangi alanlardaki değişimler, çocuklara nasıl yansımıştı?

Çalışma genel bir çocukluk üzerine olduğundan, özel olarak yapılacak bir çocuk tarihinin renklerinden mahrumdur. Toplumun farklı katmanlarına mensup, aynı dönemde yaşamış çocuklar üzerine, doğumlarından ölümlerine dek izi sürülerek, yaşamlarını karşılaştırma yoluyla mikro tarih çalışması (zira mahkeme tutanakları bu konuda eşsiz bir kaynak oluşturmaktadır) yapılabilirdi. Böyle bir araştırma Osmanlı'da toplumsal tabakalanmanın çocuğun geleceğini nasıl etkilediği ve şekillendirdiği üzerine ışık tutabilirdi.

Araştırma esnasında düşündüren bir başka husus mahkemece belirlenen nafaka miktarları ve bu nafakanın alım gücüydü. Nafaka miktarı üzerine yapılacak iktisadi bir araştırma, çocukların refah düzeyi üzerine bize bir fikir verebilirdi. Tekrar söyleyebiliriz ki Osmanlı'da çocuk ve çocukluk konusunda söylenecek daha çok söz olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

YAYIMLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Aköz, Alaaddin, *Kanunî Devrine Ait 939-941 / 1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili Özet – Dizin – Tıpkıbasım*, Tablet Kitabevi, 2 Baskı, Konya, Haziran 2006.

Elbay, Gülşah, *42 Numaralı Ayntâb Şerîyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.992-994/1003-1004 M. 1584-1586/1594-1595) (s.112-223)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Haziran 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.983-984/M.1575-1576), haz. Mehmet Akman, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (H.985-986/M.1577-1578), haz. Mehmet Akman - Fethi Gedikli, kontrol eden M. Âkif Aydın, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H.981-1000/M.1573-1591), haz. Rıfat Günalan - Talip Mert, kontrol eden Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Âkif Aydın edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H.1005-1007/M.1596-1599), haz. Mehmet Akman - Fethi Gedikli, kontrol eden Mehmet Âkif Aydın proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H.1015-1016/M.1606-1607), haz. Mehmet Akman, Osmanlıca metin Fethi Gedikli - M. Macit Kenanoğlu, kontrol eden M. Âkif Aydın, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp (Havâss-ı Refîa) Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.993-995/M.1585-1587), haz. Baki Çakır ... [ve öte], Arapça metin Tahsin Özcan, kontrol eden Tahsin Özcan, proje yönetmeni M. Âkif Aydın edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp (Havass-ı Refia) Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H.1028-1030/M.1619-1620), haz. Yılmaz Karaca - Rasim Erol, Arapça metin Mehmet

Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Âkif Aydın edi. Coşkun Yılmaz. İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.1063-1064/M.1652-1653), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı / mukabele Sabri Atay – Nedim Pakırdağ, Arapça çeviri Mehmet Akman, kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli, İSAM Yayınları İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1077/M.1666-1667), haz. Rıfat Günelan, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H.1081/M.1670-1671), proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı / mukabele Salih Kahriman – Mümin Yıldıztaş, Arapça çeviri / Mehmet Akman, kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli, İSAM Yayınları, İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H.1096-1097/M.1685-1686), haz. Sabri Atay ... [ve öte], Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H.1102/M.1691), haz. Hüseyin Kılıç ... [ve öte], Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, edi. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H.1143-1144/M.1730-1732), Proje yönetmeni M. Akif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı / mukabele Ali Coşkun – Abdullah Sivridağ, kontrol M. Akif Aydın – Mehmet akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli, İSAM Yayınları, İstanbul 2019.

Sak, İzzet, *10 Numaralı Konya Şer'iyet Sicili*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2003.

- Ünlü, Nazan, *42 numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (h. 992-994/ 1003-1004 m. 1584-1586/1594-1595) (s.1-112), Yüksek Lisans Tezi, (Gaziantep Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı 2017)
- Yediyıldız, M. Asım - Maydaer, Saadet - Oruçoğlu, İlhami, *A153 Nolu Bursa Şer'iyye Sicili*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2010.
- Yıldırım, Hasan, Yüksek Lisans Tezi, *H. 980/M. 1572 Tarihli 166 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı, Temmuz 2012.

YAYIMLANMIŞ BİRİNCİL KAYNAKLAR

- Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- Balıkhané Nazırı Ali Rıza Bey, "İstanbul Çocukları", *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar - Yorumlar - Tetkikler*, Hzr. İsmail Kara-Ali Birinci, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.47-58.
- Bassano, Luigi, *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Çev. Selma Cangı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin 1992.
- D'Ohsson, M. de M., *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Düzdağ , M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, Kapı Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2018.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Mehmet Zıllıoğlu, sadeleştiren Tevfik Temelkuran ve Necati Aktaş, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986.
- Galland, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1998.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, Çev. Türkis Noyan, Ed. Kemal Beydilli, Kitap Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2017.
- Gümüştaş, Seda, *Esnafların defterlerine Göre 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Şekerci Esnafları*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2019.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, hzr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

- İbn Sina, “Aile Siyasetine Dair Risale (er-Risâle fi’s-Siyaseti’l-Meziliyye)”, Çev. Vecdi Akyüz *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 906-917.
- İmam Gazâlî, *İhyâu ‘ulûmi’d-din*, Çev.: Ahmed Serdaroglu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974.
- Keykavus, *Kabusnâme*, İlyasoğlu Mercimek Ahmed, Tercüman 1001 Temel Eser, hzr. Atilla Özkırımlı.
- Kınalızade Ali Efendi, “İlm-i Tedbirü’l-Menzil”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 923-952.
- Lubenau, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2016.
- Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2016.
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, 2014 İstanbul.
- Şeker, Mehmet, *Ali b. Hüseyin el-Amâsî ve Tarîku’l-Edeb’i*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/556, Ankara 2002.
- *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefais Fî-Kavâ’idi’l-Mecalis*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
- Thevenot, Jean, *Thevenot Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2014.
- Werner, Crailsheimli Adam, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul Aralık 2011.

KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

- Ahunbay, Zeynep, “Mektep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, 29. Cilt, s. 7-9.
- Akgündüz, Ahmet , “Başlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, 5. Cilt, s. 131-133.

- Aktan, Hamza, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.396-433.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, 15. Baskı, Ankara 2009.
- Alkan, Turan, ”Ev ve Ailenin Değişimi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.786-801.
- Altunel, İbrahim, “Kıssahan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, 25. Cilt, s. 501-502.
- And, Metin, “16. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Yaşam”, *Osmanlı Uygarlığı*, Yay. Hrz. Halil İnalçık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul, Temmuz 2003, s.420-441.
- “Geleneksel Gösterimler”, *Osmanlı Uygarlığı*, Yay. Hrz. Halil İnalçık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul, Temmuz 2003, s. 982-1007.
- “Geleneksel Kültürlerde Çocuğun Yeri ve Anlamı”, *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yay. Hrz. Bekir Onur, Ankara 1997, s. 397-405.
- “Karagöz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, 24. Cilt, s. 401-403.
- *16. Yüzyılda İstanbul Kent – Saray – Günlük Yaşam*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.
- *Oyun ve Büğü*, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Mart 2016.
- Andrews, G. Walter ve Kalpaklı, Mehmet, *Sevgililer Çağı*, Çev. N. Zeynep Yelçe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2018.
- Araz, Yahya, “Ölmek İçin Çok Erken!”, 17. ve 18. Yüzyılda Anadolu’da Kazaların Sebep Olduğu Çocuk Ölümleri ve Yaralanmaları Üzerine Bir Değerlendirme, *Tarih Dergisi*, sa. 56 (2012/2), İstanbul 2013, s. 25-54.
- *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2013.
- Arı, Abdüsselam , “Yetim” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2013, 43. Cilt, s. 501-503.
- Atar, Fahrettin, “Fetva”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1995, 12. Cilt, s. 486-496.
- “Kaza”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25. Cilt, 113-117.

- “Muhâlea”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2005, 30. Cilt, 399-402.
- “Nikah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, 33. Cilt, s.112-117.
- Aydın, Mehmet Akif, “Aile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, 2. Cilt, s. 196-200.
- “Çocuk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s.361-363;
- “Evlat Edinme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, 11. Cilt, s.527-529;
- “Mehir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, 28. Cilt, s. 389-391.
- Aydın, Mehmet, “Fal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, 12. Cilt, s. 134-138.
- Ayhan, Halis, “Falaka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, 12. Cilt, s. 140-141.
- Ayvazoğlu, Beşir, “İnsan, Ev, Çevre”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 770-785.
- Baltacı, Cahit “Mektep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, 29. Cilt, s. 6-7.
- Bardakoğlu, Ali, “Bulûğ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, 6. Cilt, s. 413-414.
- “Diyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, 9. Cilt, s. 473-479.
- “Ehliyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, 10. Cilt, s. 533-539.
- “Hibe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, 17. Cilt, s. 421-426.
- “Hidâne”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998, 17. Cilt, 467-471.
- “Kasame”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, 24. Cilt, s. 528-530.
- “Vesâyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, 43. Cilt, 66-70
- Başoğlu, Tuncay, “Ta’zîr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2011, 40. Cilt, 198-202.
- Baytop, Turhan ve Kurnaz, Cemal, “Lale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, 27. Cilt, s. 79-81.
- “Eczacılık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, 10. Cilt, s. 386-388.
- Beydilli, Kemal, “İmam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, 22. Cilt, s. 181-186.
- Bilgin, Arif, “Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfacı”, *Türk Mutfacı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ed. Arif Bilgin. Özge Samancı, Ankara 2008.
- Binbaşoğlu, Cavit, *Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2009.
- Boynukalın, Ertuğrul, “Yemin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, 43. Cilt, s. 417-42
- Boynukalın, Mehmet, “Zevce”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, 44. Cilt, s.306-307.

- Bozkurt, Nebi, “Eğlence”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, 10. Cilt, 483-488.
- Cantay, Tanju, “Atmeydanı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, 4. Cilt, 82-83.
- Çağrııcı, Mustafa, “Âdâb-ı Ders”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, 1. Cilt, s. 335.
- “Komşu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, 26. Cilt, s. 157-158.
- Çaykara, Emine, *Tarihçilerin Kutbu “Halil İnalıcık Kitabı”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XIV. Basım, İstanbul, Ekim 2017.
- Çeker, Orhan, “Kız”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25. Cilt, 541-542.
- Çınar, Zafer, ” Osmanlı Çocuk Tarihine Dair Genel Açıklamalı Bibliyografya”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. Haşim Şahin, Nurdan Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, Şubat 2012.
- Çobanoğlu, Özkul, “Türk Mitolojisinde Anaerkil Dönem Üzerine Tespitler”, *Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde Dergisi*, Kutlu Yayınevi, İstanbul 2020, s. 117-160.
- Dağcı, Şamil, “Kıyas”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, 25. Cilt, s.488-495.
- Dalgın, Nihat, “Mürâhik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, 32. Cilt, s. 40-41.
- Demir, Alpaslan, *Osmanlı’da Yaşamak*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.
- Demirel, Ömer - Gürbüz, Adnan - Tuş, Muhittin, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.97-161.
- Demirel, Ömer - Tuş, Muhiddin - Gürbüz, Adnan, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI.-XIX. Yüzyıllar)”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 703-755.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Nesep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, 32. Cilt, 573-575.
- “Örf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, 34. Cilt, s. 87-93.
- Erbay, Celal, “Nafaka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, 32. Cilt, 282-285.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Klasik Döneminin ‘İdeal İnsan Tipi’ ve Bu Dönemde Çocuğun Kültürel Gelişimini Etkileyen Etkenler Üzerine Düşünceler”, *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yay. Hız. Bekir Onur, Ankara 1997, s. 97-104.

- *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Kasım 2013.
- *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014.
- *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Erünsal, İsmail E., “Mihri Hatun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, 30 cilt, s. 37-38.
- Eş-Şazelî, Hasan Ali, “Cinayet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s. 14-15.
- Faroqhi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2009.
- *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2002.
- *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2010.
- *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Mart 2000.
- Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul Ekim 2001.
- Gedikli, Fethi “Kaza”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25. Cilt, s. 117-119.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- Gezer, Ömer, “Temeşvarlı Osman Ağa – Esir, Tercüman ve Yazar”, *Türkbilig Dergisi*, 2018, sa. 35, s. 73-88
- Gökalp, Ziya, “Aile Ahlakı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 1080-1099.
- *Türk Medeniyeti Tarihi*, Toker Yayınları, İstanbul 2014.
- Gökyay, Orhan Şaik, “Dede Korkut”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, 9. Cilt, s. 77-80.
- “Kâtip Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25 cilt, s. 36-40.
- *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

- Göyünç, Nejat, ““Hane” Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, İstanbul, Haziran 2011, sa. 32, s. 346.
- Günay, Umay, “Türk Masallarında Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 616-625.
- Güvenç, Bozkurt, “Çocuk ve Kültür”, *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yay. Hrz. Bekir Onur, Ankara 1997, s. 15-30.
- Halıcı, Feyzi, “Çevgân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s. 294-295.
- “Cirit”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s. 26-27.
- Heywood, Colin, *Baba Bana Top At! Batı’da Çocukluğun Tarihi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, Ocak 2003.
- Hökelekli, Hayati, “Çocuk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 8. Cilt, s.355-359.
- Işın, Priscilla Mary, “Gülbeşeker” Türk Tatlıları Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Temmuz 2009.
- İlgürel, Mücteba, “Evliya Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1995, 11. Cilt, 529-533.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı Tarihinde Dönemler Devlet-Toplum-Ekonomi”, *Osmanlı Uygarlığı I*, T.c. Kültür Bakanlığı, Yay. Hrz. Halil İnalcık Günsel Renda, İstanbul, Temmuz 2003, s. 30-235.
- *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Çev. Ruşen Sezer, Kronik Kitap, 28. Baskı, İstanbul, Kasım 2020.
- İnanır, Ahmet, “İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslam Hukuku” Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul 2008.
- İpşirli, Mehmet, “Kıyafet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25. Cilt, s. 510-512.
- Kafadar, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul, Ocak 2012.
- Kara, İsmail, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar - Yorumlar - Tetkikler*, Hrz. İsmail Kara-Ali Birinci, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- Kara, Mustafa, “Tekke”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, 40. Cilt, s. 368-370.

- Karaman, Hayrettin, “İslamın Getirdiği Aile Anlayışı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.385-395.
- Kaşıkcı, Osman, “Radâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, 34. Cilt, 384-386.
- Kılıç, Füsün, “Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi’nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.132-138.
- Köymen, Niyazi, *Çocuk Hastalıklarında Folklor-Batıl İnanç-İlkel Tedavi*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1970.
- Kuban, Doğan, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi* 7 (1968): 53-73
<http://www.vgmdergi/dergiindex.aspx?Id=1> s. 17/24.
- Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998.
- “Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.548-567.
- Küçük, Abdurrahman, “Alkarısı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, 2. Cilt, s. 469.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Şehir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 38. Cilt, s. 441-446.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Ziraat Grup Matbaacılık, Ankara 2018.
- Mantran, Robert , *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1991.
- *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay Enver Özcan, Türk Yarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Mikhail, Alan, “Gönül Arzu Eder ki: Toplumsal Cinsiyet, Kentsel Mekân ve Osmanlı Kahvehaneleri”, *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri*, Koç Üniversitesi Yayınları, Der. Dana Sajdi, Çev. Aylin Onacak, İstanbul 2014, s. 175-225.
- Nuri Özcan, “Buhûrîzâde İTRÎ EFENDİ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1999, 19. Cilt, s. 220-221.

- Nutku, Özdemir, “Meddah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, 28. Cilt, s. 293-294.
- “Osmanlı Şenliklerinde Çocuk”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1994, s. 57-64.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Dânişmendnâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, 8. Cilt, s. 478-480.
- Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2011.
- Onur, Bekir, *Çocuk Tarih ve Toplum*, İmge Yayınları, Ankara, Ocak 2007.
- Orhan Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı” *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara, Aralık 1992, s.29-66.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, 24. Cilt, 69-73.
- *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2001.
- Oy, Aydın, “Türk Destanlarında Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 582-596.
- Öcal, Mustafa, “Âmin Alayı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, 3. Cilt, s. 63.
- Öz, Mehmet, “Osmanlılar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, 33. Cilt, 532-538.
- *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, Nisan 2017.
- Özcan, Abdülkadir, “Devşirme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, 9. Cilt, s. 254-257.
- Özcan, Tahsin, *Fetvalar Işığında Osmanlı Eснаfi*, Kitabevi, İstanbul 2003.
- Öztuna, Yılmaz, *Barbaros Hayreddin Paşa’nın Hatıraları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540 – 1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Haziran 2005.
- Rahimi, Babak, “Nahıl, Sünnet Törenleri ve Tiyatro Devlet”, *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014 İstanbul, s. 123-150.

- Sahillioğlu, Halil, “Akçe” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1989, 2. Cilt, 224-227.
- Sak, İzzet, *45 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili*, Konya 2008, s. XXIX
- Sakaoğlu, Necdet, “Lütfiye-i Vehbî’de (18. YY) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler”, *Çocuk Kültürü I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yay. Hrz. Bekir Onur, Ankara 1997, s. 71-96.
- “Medeniyet Değişimleri Çerçevesinde Türklerde Aile Eğitimi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.355-374.
- Savaş, Saim, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması,” *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 504-547.
- Selvi-Bener, Salkım, *Antikçağda Oyun ve Oyuncaklar*, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 2016.
- Seyidoğlu, Bilge, “Türk Mitolojisi ve Efsanelerde Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 571-581.
- Somel, Selçuk Akşin, “Cemaat Mektepleri ve Yabancı Misyoner Okulları”, *Osmanlı Uygarlığı* 1. Cilt, Yay. Hrz. Halil İncelik, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul Temmuz 2003, s. 386-401.
- Şafak, O. Necmettin “İlk Dönem (14. Ve 15. Yüzyıl) Türkçe Tıp Yazmalarında Çocuk Sağlığı Hastalıkları ve Tedavileri,” *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2006/2007/2008/2009, s. 227-311.
- Şahin, İlhan, “Şehir” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 38. Cilt, s. 446-449.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Della Valle, Pietro”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, 9. Cilt, s. 144-145.
- Şavkay, Tuğrul “Medeniyet ve Coğrafya Değişimleri Çerçevesinde Türk Mutfağı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 805-816.
- Şimşek, Hüseyin, “Osmanlı Dönemi İlkokullarında (Sıbyan Mekteplerinde) Disiplin Anlayışı ve Uygulamaları”, *Mili Eğitim Dergisi*-160, Bahar 2004, sayı 162, <http://yayimmed.gov.tr/dergiler/162/simsek>; <https://www.researchgate.net>

- Tabakoğlu, Ahmet, ‘Osmanlı Toplumunda Aile’, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.92-96.
- Tansuğ, Sezer, “Türk Ev Mimarisinin Değişme ve Gelişme Çizgisi, ”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s. 756-769.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVII. Dizi, sa. 9, Ankara 2006.
- Tezcan, Hülya, *Osmanlı Sarayının Çocukları Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü, MAS Matbaacılık, 2. Baskı, İstanbul 2006.
- Turan, Refik, “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.82-91.
- Türkmen, Fikret, “Hikâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998, 17. Cilt, s. 488-491.
- Uğur, Yunus, “Şer’iyye Sicilleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 39. Cilt, s. 8-11.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara 2001.
- Unan, Fahri, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi’nde Eğitim”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2015, s.389-399.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Hubbî Hatun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, 18. Cilt, s. 265-266.
- “İydiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, 19. Cilt, s. 222-224.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Üçüncü baskı, Ankara 1988.
- Üçel-Aybet, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Ülgener, Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul 1981.
- Varlık, Nükhet “Veba”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, 40. Cilt, s. 175-177.

- *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2017.
- Vryonis Jr., Speros, “Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi”, *Söğüt’ten İstanbul’a*, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, Mayıs 2005, s. 517-554.
- Yaşar, Ahmet, “Kahvehane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2019, (gözden geçirilmiş) 3. basım, EK-2. Cilt, s. 3-5.
- Yerasimos, Marianna, “16-19. Yüzyıl Gravür ve Suluboyalarında Osmanlı Çocuk Figürleri”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 1994, s.65-75.
- Yılmaz, Gülay, *The Devshirme System and The Levied Children Of Bursa In 1603-4 A. D.*, *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu, sa. 286, Ankara, Aralık 2015, s. 901-932.
- Yüksel, Hasan, “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Yayınları, No: 71, Ankara 1992, s.468-503.

EKLER

Ek 1: Orijinallik Raporu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH..... ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/06./...2022

Tez Başlığı : OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE ÇOCUKLAR

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 169 sayfalık kısmına ilişkin, 02/06/2022 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☐ Alıntılar hariç
- 4- ☒ Alıntılar dâhil
- 5- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: GÜLÜMSER MESERRET TOPCU

Öğrenci No: N17234222

Anabilim Dalı: TARİH

Programı: TARİH

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Mehmet Öz

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY.. DEPARTMENT**

Date: 02/06/2022

Thesis Title : CHILDREN IN OTTOMAN CLASSICAL PERIOD

According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on ...02/06.../2022 for the total of ...169..... pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 5... %.

Filtering options applied:

1. x ☒ Approval and Declaration sections excluded
2. x ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. x ☒ Quotes included
5. ☐ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: GÜLÜMSER MESERRET TOPCU

Student No: N17234222

Department: HISTORY

Program: HISTORY

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Mehmet Öz

(Title, Name Surname, Signature)

Ek 2: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/06/2022

Tez Başlığı: OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE ÇOCUKLAR

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Gülümser Meserret Topcu

Öğrenci No: N17234222

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tarih

Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 02/06/2022

Thesis Title: CHILDREN IN OTTOMAN CLASSİC PERIOD

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Gülümser Meserret Topcu
Student No: N17234222
Department: History
Program: History
Status: ☐ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

